

KRITIK

BILDMUSEET UMEÅ
ARTIPELAG
NENDO / MILANO
MOSKÉ x3
VYKORT FRÅN UTOPIA

Arkitekturtidskriften KRITIK #16/17

juni 2012
Syntes förlag
ISSN 1654-7969

Arkitekturtidskriften KRITIK #16/17

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE: Pär Eliaeson	6	LEDARE
MEDARBETARE: Joakim Kröger, Erik Torvén, Magnus Rönn, Fredrik Rosenhall, Anna-Johanna Klasander, Martin Wiese, Giulia Milza, Joker & Maverick	8	BILDMUSEET UMEÅ Pär Eliaeson
	18	ARTIPELAG Pär Eliaeson
TRYCK: Spauda, Vilnius	28	LANDSARKIVET GÖTEBORG Fredrik Rosenhall
UTGIVEN AV: Syntes förlag Beckbrännarbacken 2 116 35 Stockholm www.syntesforlag.se	44	ARKITEKTUR OCH FIKTION Erik Torvén
BLOGG: syntesforlag.blogspot.com	54	ARCHITEXTS
	56	MOSKÉ X3 Pär Eliaeson
ISSN 1654-7969 För ej beställt insänt material ansvaras ej. Produceras med stöd från Statens kulturråd.	74	NENDO / PALAZZO VISCONTI Giulia Milza
	84	ATT HAMNA PÅ DEN KORTA LISTAN Magnus Rönn
OMSLAG: Bildmuseet, Umeå Foto: Pär Eliaeson	100	BÖCKER
	110	TIDSKRIFTER

PÅ SAMMA BANA

Pär Eliaeson

Konventioner är en av de mest intressanta företeelser som finns. Svenska Akademiens ordlista säger: ”överenskommelse, fördrag, hävdvunnen uppfattning”. Svenska Wikipedia lägger till: ”en outtalad praxis, en sats eller regel som är villkorligt antagen”. Alltså: någonting som inte alls är helt bestämt, men som ändå bestämmer en hel del. Sånt gillas!

Naturligtvis finns en hel drös med konventioner för tidskrifter och även för arkitekturtidskrifter. Vi på KRITIK har ständigt förhållit oss till konventionernas ramar, ibland lättjefullt, ibland principfast. Humor och inkonsekvens har alltid varit tidskriftens adelsmärken.

Den konventionella tidskriften om arkitektur i Sverige 2007 då KRITIK startades innebar att man arbetade omedvetet och ytligt med texten och bildens enskilda och samverkande kvaliteter och hade nedprioriterat arkitekturkritiken till korta texter man kallade kommentarer. De längre texter som publicerades saknade ofta läsvärde och hade sällan fokus på relevanta frågor i samhälls- eller arkitekturdebatten. En mer tacksam konvention att förhålla sig till fanns knappast. KRITIK blev följaktligen en antites.

Nådens år 2012 uppvisar ett delvis förändrat tidskriftslandskap. Någon aktör har försvunnit, någon har tillkommit och någon har klonats till oigenkännlighet. Med KRITIK:s närvaro har saker och ting fått nya perspektiv. Vi har kunnat se att våra goda grannar har fått upp ögonen för arkitekturfotografins möjligheter och tidigare pålagda begränsningar. Artiklar och ämnesval har långsamt förändrats till mer kritiska och samhällstillvända. Också läsaren och hens insändare har blivit mer kvalitetsmedveten de senaste fem åren, det går inte längre att prångla ut vad som helst i arkitekturlandskapet eller i debattfloran från den tidigare så skyddade och inbunkrade redaktionsverkstaden.

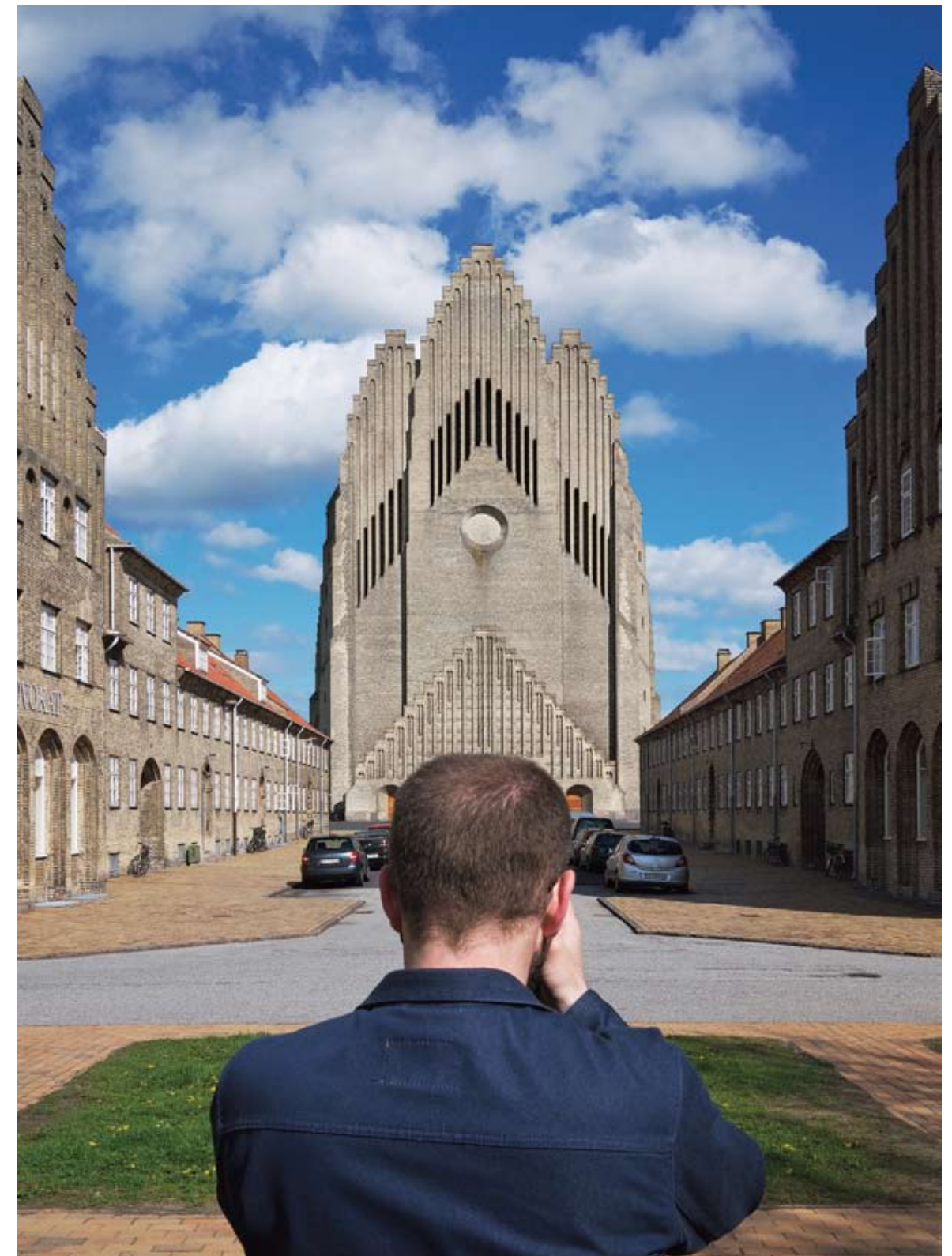
Texternas litterära och stilistiska kvalitet har dock inte förändrats så mycket utanför KRITIK:s pärmar, där är vi fortfarande i särklass. Jag förbluffas ständigt över alla bra texter som jag på nytt hittar i KRITIK:s numera ganska digra produktion, vilken vi har värkt fram under våra fem år. En av målsättningarna med den samhällstillvända, ambitiösa och stilistiskt högtstående arkitekturtexten vi ville skapa var just det att den med behållning skulle kunna gå att läsa långt senare än det datum som tryckpressarna stannat. Och så är det.

Från att ha varit en antites får KRITIK idag snarast ses som en syntes, en sammansmältning av olika ideal och konventioner till en mer komplex och motsägelsefull helhet. KRITIK idag är mycket mer konventionell, men har också förändrat konventionen. I och med redaktörsbytet på den anrika och dominerande tidskriften förra året togs ytterligare ett betydande steg framåt för arkitekturmedia i Sverige. Kort sagt: KRITIK (som vi har lärt känna den) behövs inte lika mycket längre.

Konsekvensen av detta ser ni i både form och innehåll i detta nummer. KRITIK rättar in sig i ledet och öppnar samtidigt upp förbindelser till nya domäner både publicistiskt, finansieringsmässigt och ägarmässigt, aspekter på tidningsmakeriet som vi tidigare, av olika skäl, valt bort. Om KRITIK har ett motto är det sannolikt: framåt, uppåt! ■

GRUNDTVIGS KIRKE, KÖPENHAMN

FOTO: JOAKIM KRÖGER

BILDMUSEET UMEÅ

Pär Eliaeson

När det gäller konsthallar har vi sett många vita kuber genom åren, så även i Umeås nyuppförda bildmuseum. Men den som stannar lite längre och tittar lite mer kan få syn på avvikelser och distortioner i den högmodernistiska stramheten och konskevansen och oantastliga smakfullheten. Det är en dock sofistikerad lek med konventioner, den går nog de flesta besökare förbi. En liten frivol detaljering där och ett smått queer material där gör att en postmodern finmakare kan få fäste för sina dekonstruktioner.

För mig gör denna störning och inneboende spänning att jag lättare kan ta till mig den slående skönhet som denna byggnad erbjuder, både i minutiöst anordnade interiörer och effektfulla exteriöra kompositioner med umeävslandskapet. Jag vet att det finns någonting mer än bara ekvilibristisk formuppvisning bakom. Det finns även föda för tanke och teori i arkitekturens konkretion. Så skall det vara!

Eftersom jag vet att det är Henning Larsen arkitekter som står bakom formkonceptet för denna byggnad får jag, som oftast, mina fördomar om den starka danska modernistiska traditionen bekräftade. Man ser så många oändligt smakfulla och välbyggda hus i Danmark så att man baxnar, det bara är så. Den arkitektoniska medveten finns på alla plan, från byggherre till målarlärning. Byggnaderna bara självlyser av yrkesstolthet och professionalism, varenda tegelsten talar hela katedralens (och hela religionens) språk. Så skall det vara! (Att denna höga kvalitet har ett politiskt och ideologiskt högt pris är en annan sak, som vi tar en annan gång än just idag.)

Därför blir byggherren Balticgruppen:s representants sidokommentar om de yrkesstolta umehantverkarna högintressant. Fram tonar en bild av ett annat universum än det inexakta stockholmssyndrom av på alla plan hafsigt byggnadskonst som vi uppmärksammat i tidskriften tidigare. Med Balticgruppen som

stark, dominant och medveten arkitekturbeställare och med de enligt uppgift sällsynt bra byggarna i regionen kan helt andra kulturer frodas. Och man kan redan se det i Balticgruppens verklista över de senaste åren. Håll koll på Umeå, inte bara fram till och under kulturhuvudstadåret 2014!

Bildmuseet är en del av ett numera fullbordat koncept som kallas ”Konstnärligt campus vid Umeå universitet”. Först byggdes Arkitekturhögskolan (se KRITIK #11, december 2010) och sedan Konsthögskolan (färdig i april 2011). Designhögskolan ligger i befintliga ombyggda lokaler i anslutning. Campuset hålls samman av ett exteriört koncept av ribbor i obehandlat lärkträ, stadd i varierande patinering. Vid slutpunkten kommer materialet förhoppningsvis att ha en vacker och jämn kulör av svartnat trä, men det är inte alldeles säkert. Det utsatta läget vid älven har redan gett avsevärda blemmor och rinningar som fläckar fasaden. Ett vågat val av byggherren. Sannolikt har inte heller arkitekten en aning om hur det kommer att sluta. En onödig arkitektonisk risk och den svagaste länken i konceptet.

Även interiört liknar byggnaderna varandra, det är den välkända vita gipsväggen som sveper in allting i sin könlösa monokrom. Öppna planlösningars flytande och ickeprivata rumsvolymer ackompanjerar. I Bildmuseet stämmer konceptet väl med verksam-

BILDMUSEET, UMEÅ

BYGGHERRE: BALTICGRUPPEN DESIGN AB

ARKITEKT: WHITE ARKITEKTER, HENNING LARSEN

ARCHITECTS (UNDERKONSULT)

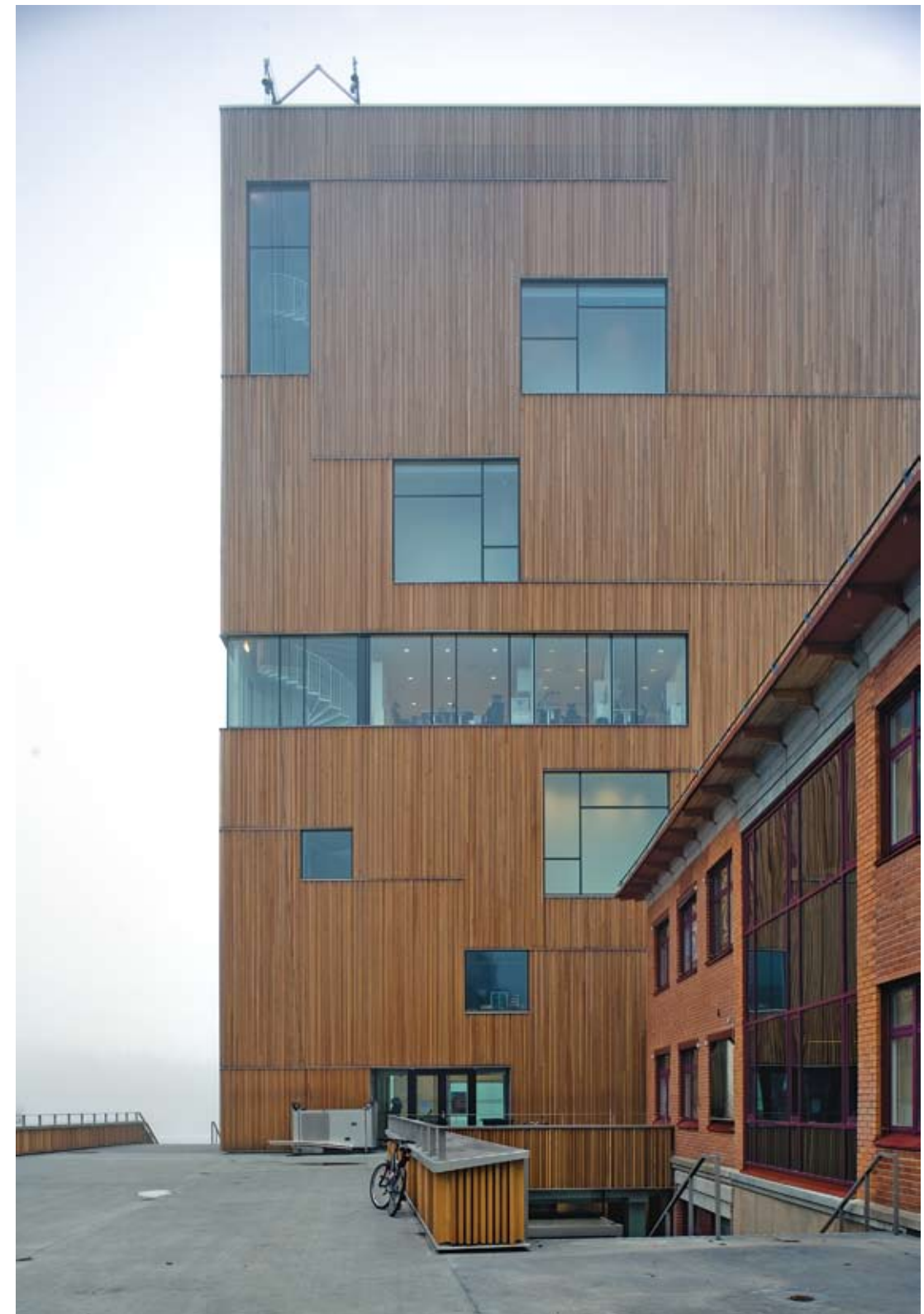
BYGGARE: BALTICGRUPPEN BYGGPRODUKTION

BRUTTOAREA: 3500 M²

BYGGKOSTNAD: INGEN UPPGIFT

FÄRDIGSTÄLLT: APRIL 2011

BILDMUSEET, UMEÅ
FASAD MOT ENTRÉTORG
FOTO: PÄR ELIAESON

heten medans det för grannen Arkitekturhögskolan skaver rejält. Så visar sig nackdelarna med den generella och konsekventa lösningens politik, när helikopterperspektivet får råda och inlevelsen på individnivå tappas bort. Arkitekturstudenterna får reda ut saken i sin dagliga verksamhet på ett högst konkret plan, kanske en skola så god som någon?

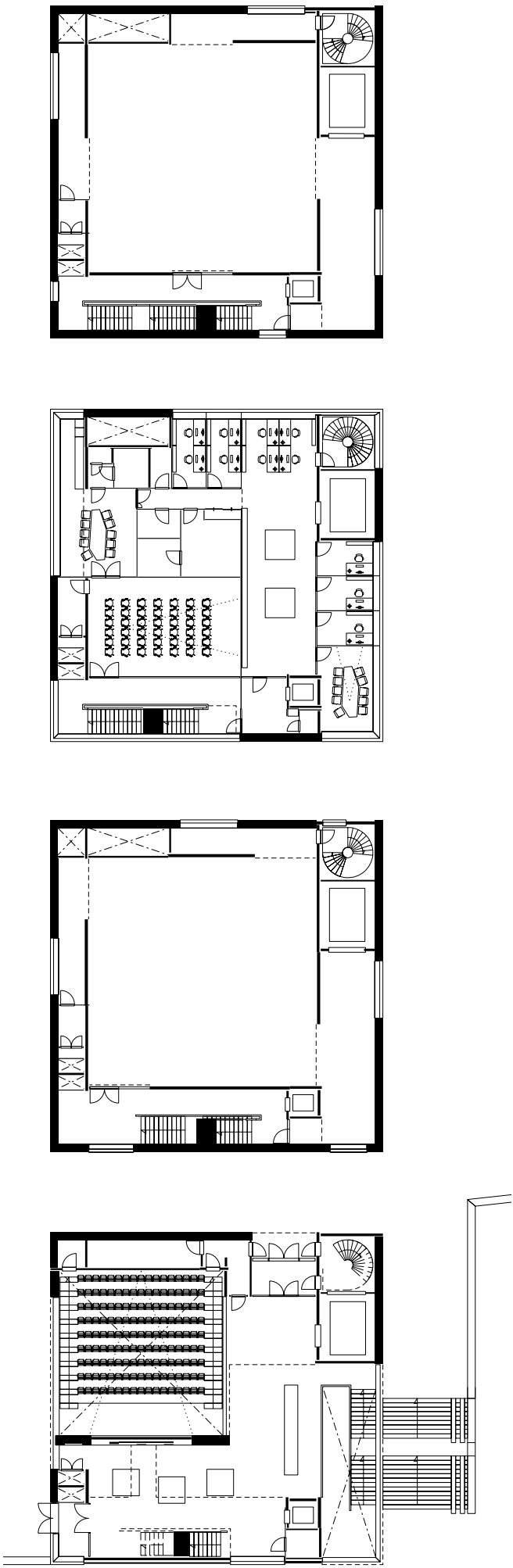
Man kan sammanfatta Bildmuseet som ett inte alls lite högstämt och pretentiös hus, men också avslappnat och generöst. Detta kräver förstås att man kan föra sig i salongerna. En småsint och komplexfylld gnällspik utan självkänsla kan säkert ha synpunkter på just det anspråksfulla och finheten, men det är inget att bry sig om, bara hålla huvudet högt och fortsätta belevat kallprata.

Just kärnan i verksamheten, de tre på varandra staplade konsthallarna, är typiska för det hela. En enkel men sofistikerad förskjutning av samma ingående rumsliga element ger en elegant variation som i relation till det omliggande landskapet blommar ut i arkitektoniska symfonier i den lilla skalan. Bakom skarpskurna takhöga öppningar i konsthallarnas sidoväggar kan man finna små gallerier med både plats för avskildhet och småskaliga utställningar. Byggnadens allra bästa delar, kommer säkert att uppskattas mycket av både ung och gammal.

Också det nödvändigt generöst utformade trapphuset mellan de publika planen tillhör byggnadens stora förtjänster. Trappans grundläggande former utnyttjas till ett formfyreverkeri i alla riktningar och led. Det rikliga ljusintaget från älvsidan spelar över de matta väggarna och trappytornas vinklingar på ett mycket rikt sätt och ger precis så många nyanser av vitt som man lite oftare skulle vilja se. Monumentala trappor är en klassiker i både den moderna och äldre arkitekturens repertoar, de ger arkitekten spelrum till minst fyra dimensioners uppvisning. Detta exempel mäter sig väl med de främsta.

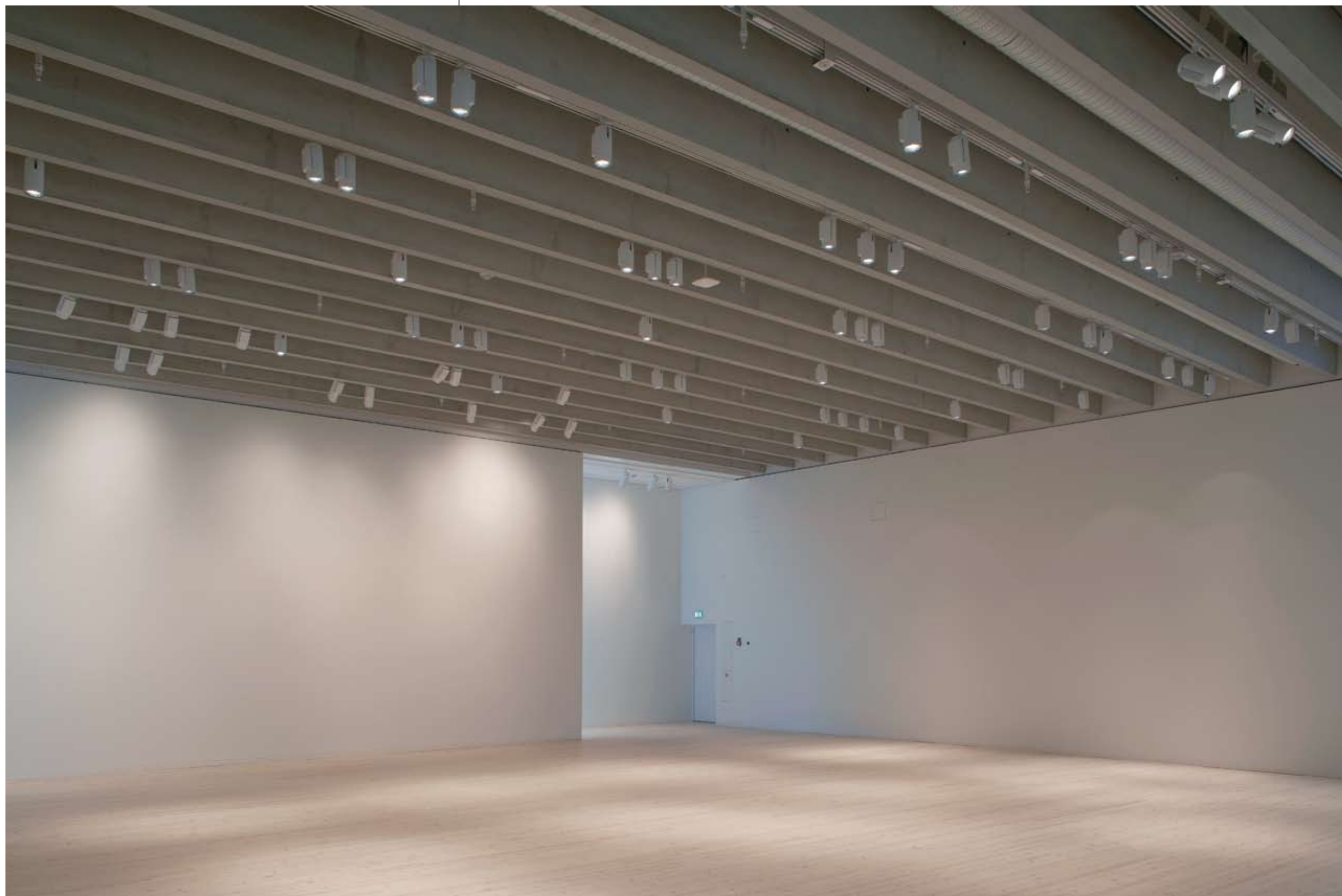
Byggnadens vertikalitet är en konsekvens av begränsad byggnadsyta och skulle kunna sätta stora hinder för en väl fungerande offentlig byggnad, men det verkar som om kommunikationerna kan komma att falla väl på plats trots de stora höjdförflyttningarna. Även denna ovanliga disposition känns väl avvägd och otvungen, men den slutliga domen får åren av förhoppningsvis flitigt användande av umeborna bli. ■

BILDMUSEET, UMEÅ
PLAN 5
PLAN 4
PLAN 3
PLAN I
SKALA: 1:400
RITNINGAR: HENNING LARSEN ARCHITECTS

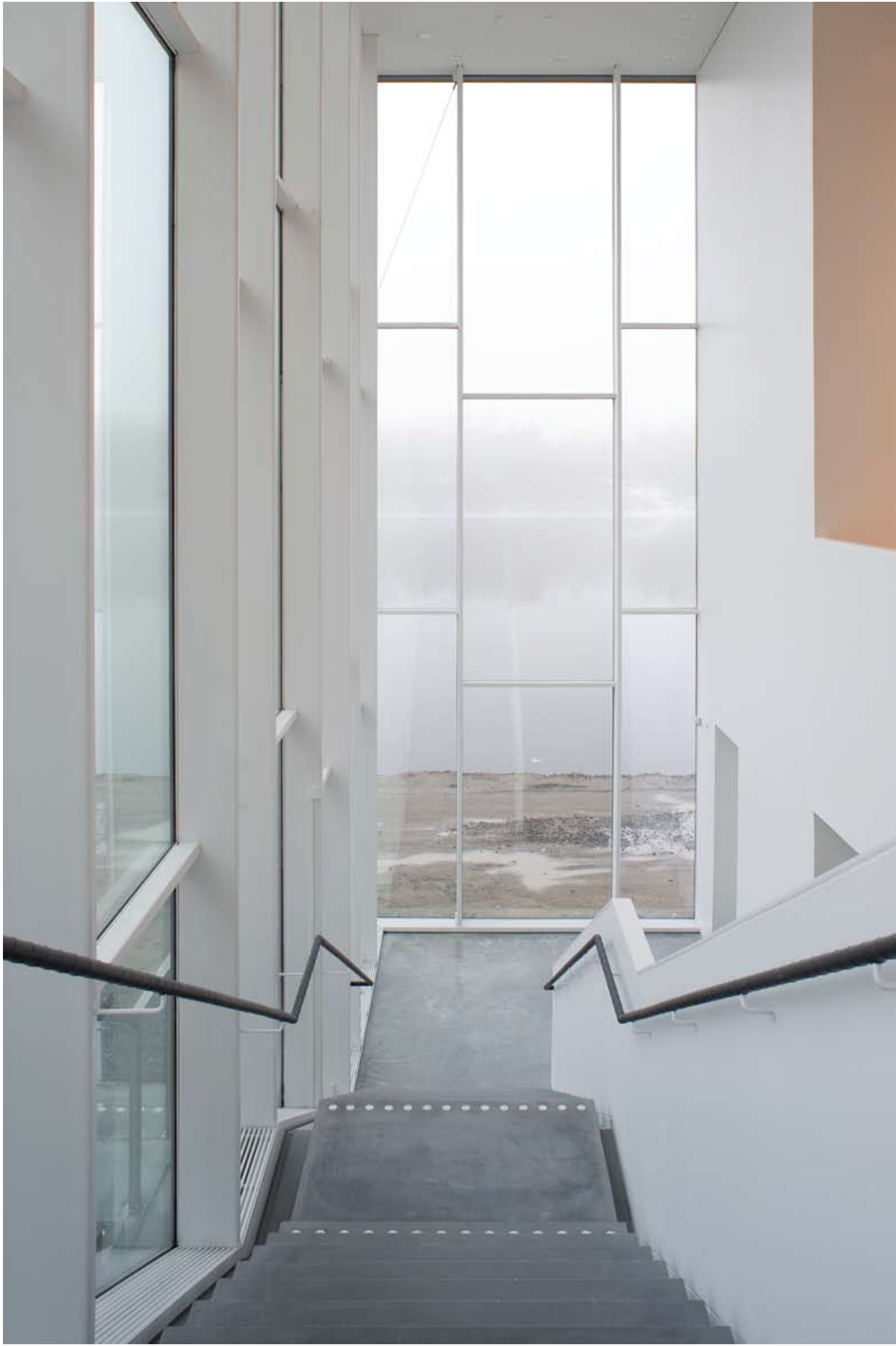

BILDMUSEET, UMEÅ
SEKTION GENOM TRAPPHUS, SKALA 1:200
RITNING: HENNING LARSEN ARCHITECTS

BILDMUSEET, UMEÅ
KONSTHALL, PLAN 6
FOTO: PÄR ELIAESON

BILDMUSEET, UMEÅ
ENTRÉHALL
FOTO: PÄR ELIAESON

ARTIPELAG

Pär Eliaeson

Det är de nya privata konsthallarnas tid. Det räcker inte att vara mecenat och finansär åt etablerade institutioner och initierade verksamheter utan det skall skapas nytt efter eget huvud. Detta både ekonomiska och kulturella vågspel drar man sig inte för alls, trots att det sannolikt inte är sådana strategier och bristande kunskap som skapat de förmögenheter som gör allt möjligt.

Efter byggmästare Sven-Harry Karlsson:s egenbetitlade konstmuseum har Stockholm nu fått ”en ny internationell mötesplats där konstutställningar, nyskapande kulturella aktiviteter, svensk design och god mat ska leva sida vid sida med den vackra skärgårdsmiljön”. Pust. Det finns ingen permanent samling, så det är inget museum. Det går inte riktigt att kalla det bara konsthall, även om det är det som ligger närmast tillhands. Konst- och kulturcenter skulle det nog kunna landa på.

Namnet är i alla fall Artipelag och bärselemljardärerna Björn och Lillemor Jakobson står bakom. Arkitekt blev till slut Johan Nyrén, efter ett antal försök. ”Arkitekter lyssnar inte alltid till uppdragsgivaren så noga”, blev Björn Jakobson:s lärdom. Projektet blev Nyrén:s sista stora bygge och även om han själv aldrig fick se det färdigställt är det ett helt genomfört koncept. För Nyrén:s del påbörjades det 2008, två år före hans bortgång.

Anslaget är både anspråksfullt och blygsamt, både hänsynsfullt och smått vansinnigt. Det är svårt att verka helt ordinär och jante när man byggt 10 000 kvadratmeter anläggning på en gudomligt vacker tomt i Stockholms skärgård med hundratals miljoner av ”egna pengar”. Samtidigt präglas bygget av hänsyn till naturen och miljö på ett uppriktigt men kanske något romantiskt vis. Det hindrar inte att man bygger 47 lyxartat inredda toaletter och själv framhåller dem som en huvudattraktion eller att man låter

framstående krögare driva stjärnkrog på plats, med allt vad det kräver av råvaror, kunskap och teknik som inte direkt kan plockas lokalt på Värmdölandet alla gånger. Ambitioner och kreativitet finns, som alltid gäller det att hitta människor som kan tolka och kanalisera viljan, och som kan säga nej.

Arkitektoniskt är Artipelag tämligen konventionellt. Vi har sett den solfjädersformade planformen förr, de grova tjärade fasadplanken är en nordisk natur- och landsbygdsromantisk standardfras, ”upplösta gränser mellan ute och inne” den mest tröttsamma schablonen som finns i den nymoderna nordiska arkitekturen. Men de mer djupgående arkitektoniska kvaliteterna ligger som bekant inte i graden av instrumentellt nyskapande, den är ändå alltid en chimär.

Arkitektur är att bygga väl och veta sina begränsningar. Arkitektur är konventionernas och det möjliga konst. Artipelag får tacka sin arkitekt för att det byggnadskomplex som står på Hålludden idag är såpass bra byggnadskonst som det går att skapa idag i Stockholm, det inexactistiska byggandets huvudstad. Visst finns det spår av dissonans mellan att vilja och att kunna i detaljer och materialmöten, dessa arkitekturens lackmuspapper. Den väloljade bygg- och byggproduktindustrin med sina självsvåldiga och illa formgivna utensilier måste i varje sekund hejdas och tämjas för att skapa byggnadskonst, det vet varje svensk arkitekt med hyfsad erfarenhet.

ARTIPELAG
BYGGHERRE: ARTIPELAG AB
ARKITEKT: NYRÉNS ARKITEKTKONTOR
BYGGARE: PEAB
BRUTTOAREA: 10200 M²
BYGGKOSTNAD: INGEN UPPGIFT
FÄRDIGSTÄLLT: JUNI 2012

ARTIPELAG, HÅLLUDDEN, VÄRMDÖ
ENTRÉ FRÅN SJÖSIDAN
FOTO: PÄR ELIAESON

Johan Nyrén var en mer än hyfsat erfaren arkitekturhantverkare, jag tror att Björn Jakobson träffade helt rätt person på sista arkitektförsöket. Som sig bör är konsthallen det bästa på Artipelag: ett spännande rum med väl avvägd komposition både mellan rumsligheternas storlek och inbördes läge. Den outhärliga naturkontakten har hanterats mycket väl, inte en banal uppglasning eller en krystad naturromantik, utan ett funktionellt och poetiskt rum som stödjer verksamheten och upplevelsen.

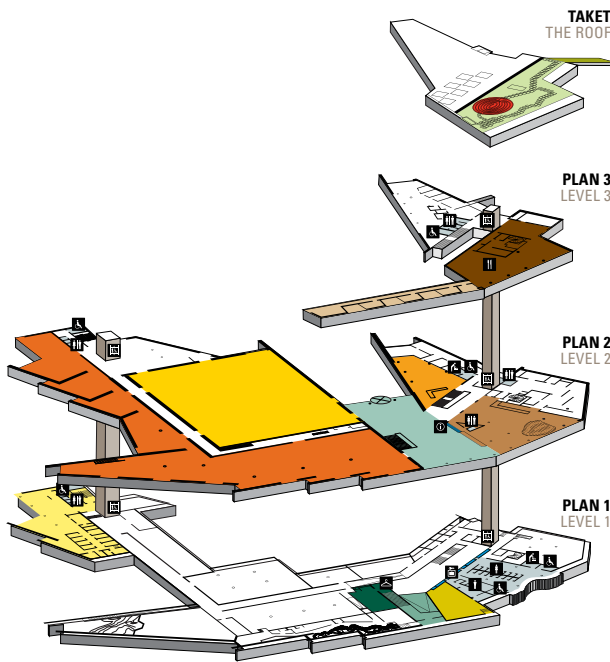
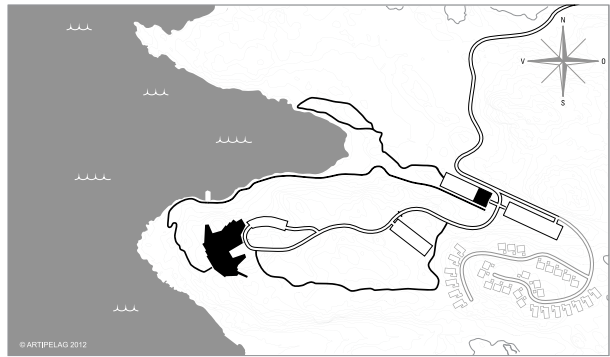
Materialpaletten i huset som helhet är betydligt mer uttrycksfull än vad vi numera brukar se i de offentliga byggnaderna, framför allt i konst- och kultursammanhang. Banalminimalismen verkar ha blivit konstetablissemangets allra säkraste accessoir. Vet ni inte att det är total kitsch och dessutom det ultimata hånet, inte bara mot den ursprungliga minimalismen utan också mot oss som är estetiskt medvetna och tvingas ta del av den? Jag vill inte se en vit-vit-vit interiör och en grå-grå-grå exteriör till. Det är den ultimata fegheten, att inte våga göra arkitektur.

Allt som allt balanserar Johan Nyrén:s arkitektoniska skapelse Artipelag på en stundtals tunn linje mellan den starka folkhemsmodernistiska tradition han bokstavligen är uppfödd i och en mer expressiv, mindre smakfull och ofärdig design. Visst har vi vita väggar och grått betonggolv i stor utsträckning, men av en anledning som känns trovärdig. Och golvet har mer liv än vanligt, det finns ett arkitektarbete närvarande, det har gjorts integritetsfulla val som är välfunna. De oväntade materialen och kulörerna dyker upp, utan att vara tröttsamt humoristiska eller ängsligt egocentriska, inget man är bortskämd med i Stockholm:s arkitekturvärld.

Beställaren var till en början skeptisk till den föreslagna i de allmänna utrymmena riktigt förekommande råa betongen (på goda grunder, något mer arkitektnöjet och förutsägbart finns knappt) men lät den verka och kom att gilla den. Den kunde ha arikulerats mer, tron på den allsmåttiga materialverkan kunde ha varit lite mer tvivlande och någon ytterligare kulör eller material kunde ha fått komma till tals i den massiva betongkören. Glöm aldrig gamle Bob:s ord: komplexitet OCH motsägelsefullhet i arkitekturen! ■

ARTIPELAG, HÅLLUDDEN, VÄRMDÖ
KONSTHALL
FOTO: PÄR ELIAESON

ARTIPELAG, HÅLLUDDEN, VÄRMDÖ
 VÄNSTER: SITUATIONSPLAN, SPRÄNGSKISS
 ILLUSTRATION: ARTIPELAG
 HÖGER: UTESERVERING CAFÉ
 FOTO: PÄR ELIAESON

ARTIPELAG, HÅLLUDDEN, VÄRMDÖ
ENTRÉHALL
FOTO: PÄR ELIAESON

SÄLLSAMMA SPEGLINGAR

Fredrik Rosenhall

Den nyligen invigda tillbyggnaden av Landsarkivet i Göteborg är ett hus där motstridiga krav på å ena sidan anpassning och bevarande, å andra sidan ett stort lokalprogram, skapat en arkitektur som blygsamt trippar förbi allt oväntat men bjuder på snygga detaljer och en välgörande platsanpassning.

Det ursprungliga landsarkivet byggdes på 1910-talet som en fristående byggnad i ett stadskvarter på gränsen mellan Lorensbergs rutnät och Viktor Rydbergsgatans privatvillor och institutionsbyggnader. De delar av kvarteret som inte utnyttjades låg kvar som en utbyggnadsreserv och kringgärdades av en tegelmur.

I väntan på utbyggnad växte sig träden allt högre och kom med tiden att bli en viktig del av stadsmiljön. Bortsett från en mindre funkisvolym och en kärv men självsäker tillbyggnad från 1970-talet förblev merparten av kvarteret obebyggt. Som en otillgänglig privatträdgård låg arkivets park bakom den slutna tegelmuren, besökt av få men betraktad av fler.

När en större utbyggnad av arkivet aktualiserades runt år 2000 startade en sedvanlig proteststorm. Initiala idéer om att ersätta parken en stadsintegrerad byggnad mot Arkivgatans trottoarer avskrevs snabbt. Istället fann Ulla Antonsson och Armand Björkman på White arkitekter en form där parkens visuella roll i stadsbilden kunde bestå – genom en konkav glasfront, indragen från Arkivgatan, kunde de stora lövträden bevaras och byggnaden på ett effektivt sätt lösa arkivets lokalprogram samt även skapa plats för externa hyresgäster.

Kopplat till denna ligger en linjeren tegelvolym mot Viktor Rydbergsgatan som knyter nytilskottet till platsen, materialmässigt sett. Arkitektarbetet har handlat om att åstadkomma ett gott resultat efter strängt definierade förutsättningar, inte om att tänja på gränser eller skapa samtidsarkitektur. När alla

faktiska och konstruerade krav staplats på varandra blev utrymmet för starka former begränsat och det arkitektoniska språket lågmält. Och på en plats som denna är det kanske gott nog.

Den sammanhållna och mycket påkostade nationalromantik som omger arkivkvarteret ger platsen en tidlös karaktär av exklusivitet. Här behöver inga yviga gester eller tillfälliga modenycker adderas för att skapa attraktivitet. Liksom den närbelägna konsert-hustillbyggnaden (också denna signerad Ulla Antonsson) lyckas Landsarkivet understryka omgivningens kvaliteter genom en sammanhållen detaljskärpa men helt utan konkurrerande anspråk.

Är det kompromisstyrda formspråket då helt problemfritt? Inte på något sätt. Ett stenkast från Götaplatsen finns en urban potential som hade kunnat utnyttjas på ett mycket bättre sätt. Whites ursprungliga idé om en stadsfront mot Arkivgatan hade möjliggjort ett samspel mellan nybyggnaden och staden som gjort Landsarkivet till något mer än ännu en sluten insitution. Även med den nya byggnadens placering hade omgivningen kunnat bjudas in på ett bättre sätt.

Att klämma in en byggnad på 5000 kvadratmeter i tät stadsmiljö utan att störa upplevelsen av omgivningen eller kröka ett hår på uppvuxna lövträd eller gamla tegelmurar är på många sätt imponerande, men konststycket har krävt uppoffringar.

LANDSARKIVET, GÖTEBORG
BYGGHERRE: KLIPPAN KULTURFASTIGHETER AB
ARKITEKT: WHITE ARKITEKTER
BYGGARE: WÄST-BYGG
BRUTTOAREA: 7200 M² (NYBYGGNAD)
BYGGKOSTNAD: 120 MILJONER SEK
FÄRDIGSTÄLLT: NOVEMBER 2011

ÖVER: LANDSARKIVET GÖTEBORG 1911
FOTO: OKÄND
UNDER: LANDSARKIVET GÖTEBORG 2012
FOTO: PÄR ELIAESON

Tidigare hade arkivkvarteret en utpräglad hus-i-parkkaraktär. Med den nya byggnaden på plats är parken reducerad till den sluttande gräsyta där de stora lövträden växer. Den bevarade muren skapar en trång och onödigt avskärmad rumsupplevelse.

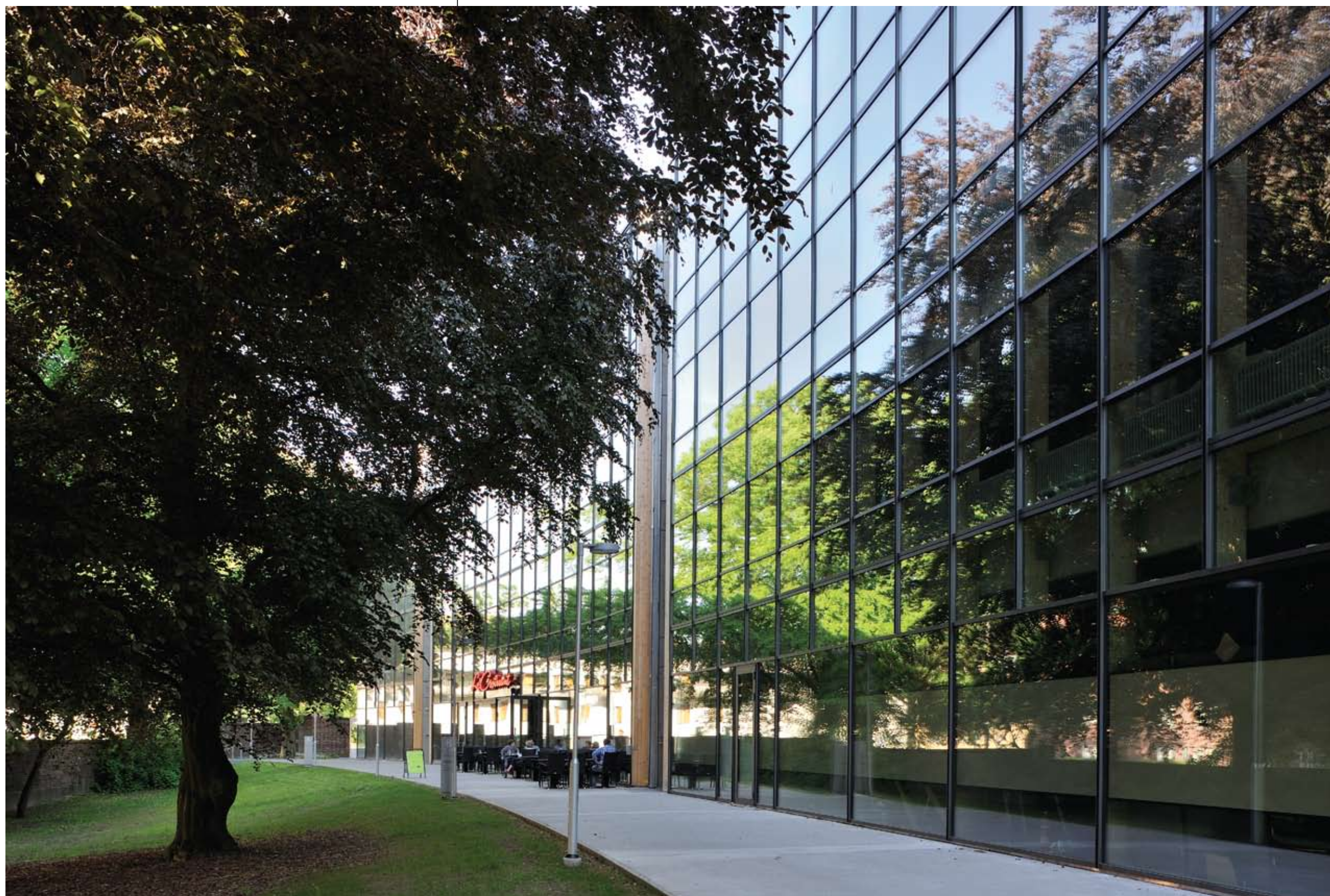
Istället för att möta omgivningen med en tydlig stadsfront ligger det nya huset som en överdimensionerad paviljong inne i parken. Murens roll som avgränsare faller med storleken på byggnaden. Arkivet blir onödigt distanserat från omgivningen. Att människor har svårt att hitta in till caféet som placerats i byggnadens bottenvåning illustreras tydligt av de provisoriska skyltar som tejplats upp på lastpallar vid entréerna.

Väl inne i parken bjuder glasfasaden på en sällsam spegelverkan. Lövträdens kronor tycks fortsätta in i byggnaden där en samlad materialpalett skapar lugn och ro. Glasväggens konkava form känns märkligt daterad i en tid där alla postmoderna attribut skalats bort från samtidsarkitekturen. Jag finner den uppfriskande. Förflyttad till något externt shoppingcenter hade den varit hopplöst formsvag. I innerstadens finaste kvarter, kontrasterad mot handslaget tegel och sekelgamla blodbokar, känns den däremot självsäker och tidlös. En (omedvetet?) småkitschig form i en i övrigt allvarsam komposition.

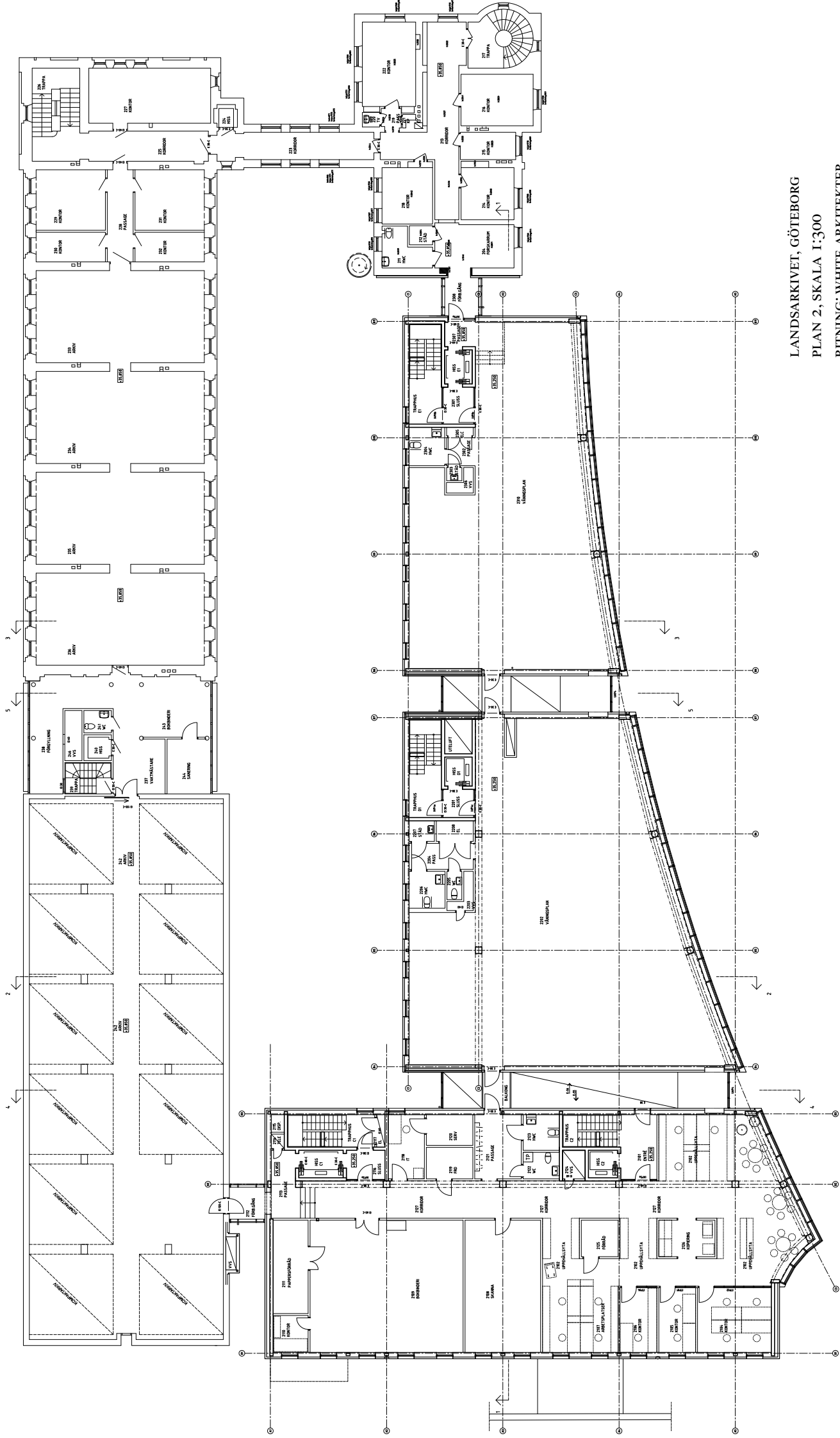
Att glasväggen knappt syns bakom träden borde få överklagande bostadsrättsinnehavarna på andra sidan Arkivgatan att nicka förnöjsamt. Även i detta avseende undviker byggnaden att röra upp känslor. Nytt och gammalt är effektivt sammanvävt och från arkivets huvudentré mot Götabergsgatan annonserar sig nytillskottet endast via en diskret infogad garageinfart.

Interiört har White skapat en rationell byggnad med kraftigt förbättrad arbetsmiljö för arkivets anställda. I de publika zonerna fastnar den exponerade kertostommen på näthinnan. Greppet adderar ett billigt material till Lorensbergs sammanhållna materialverkan av tegel, ek och kolmårdsmarmor, men form- och färgbehandlingen är utförd med säker hand.

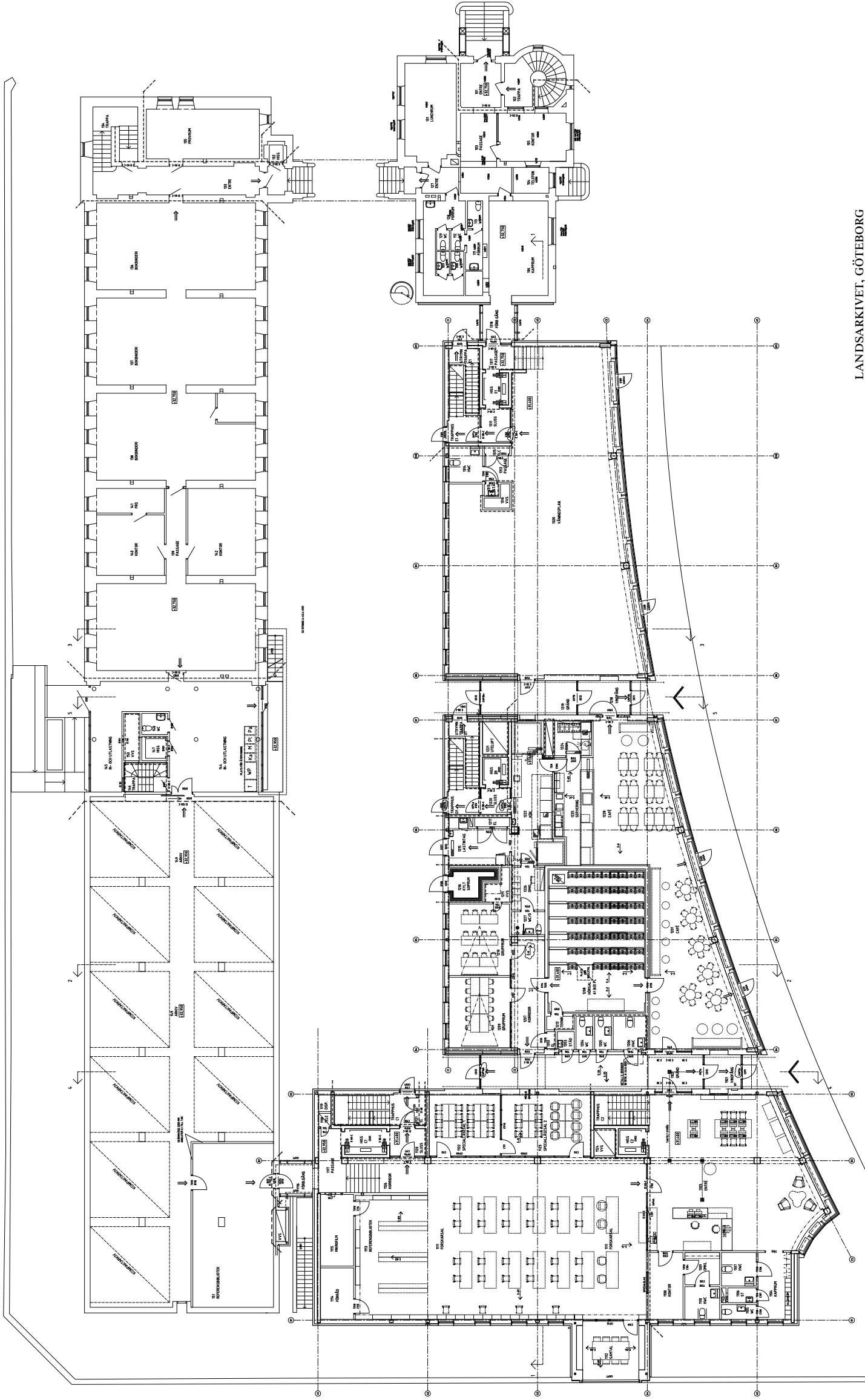
Man lämnar byggnaden utan någon omskakande arkitekturupplevelse, men inser samtidigt att den direkt funnit sin plats i staden och förmodligen kommer kännas som en helt självklar del av Lorensberg så fort de sista anläggningsarbetena är färdiga. ■

LANDSARKIVET GÖTEBORG
FOTO: PÄR ELIAESON

LANDSARKIVET, GÖTEBORG
PLAN 2, SKALA 1:300
RITNING: WHITE ARKITEKTER

LANDSARKIVET, GÖTEBORG
PLAN 1, SKALA 1:300
RITNING: WHITE ARKITEKTER

LANDSARKIVET GÖTEBORG
FASAD MOT VIKTOR RYDBERGSGATAN
FOTO: PÄR ELIAESON

MAX ENL. PLAN
+50.000

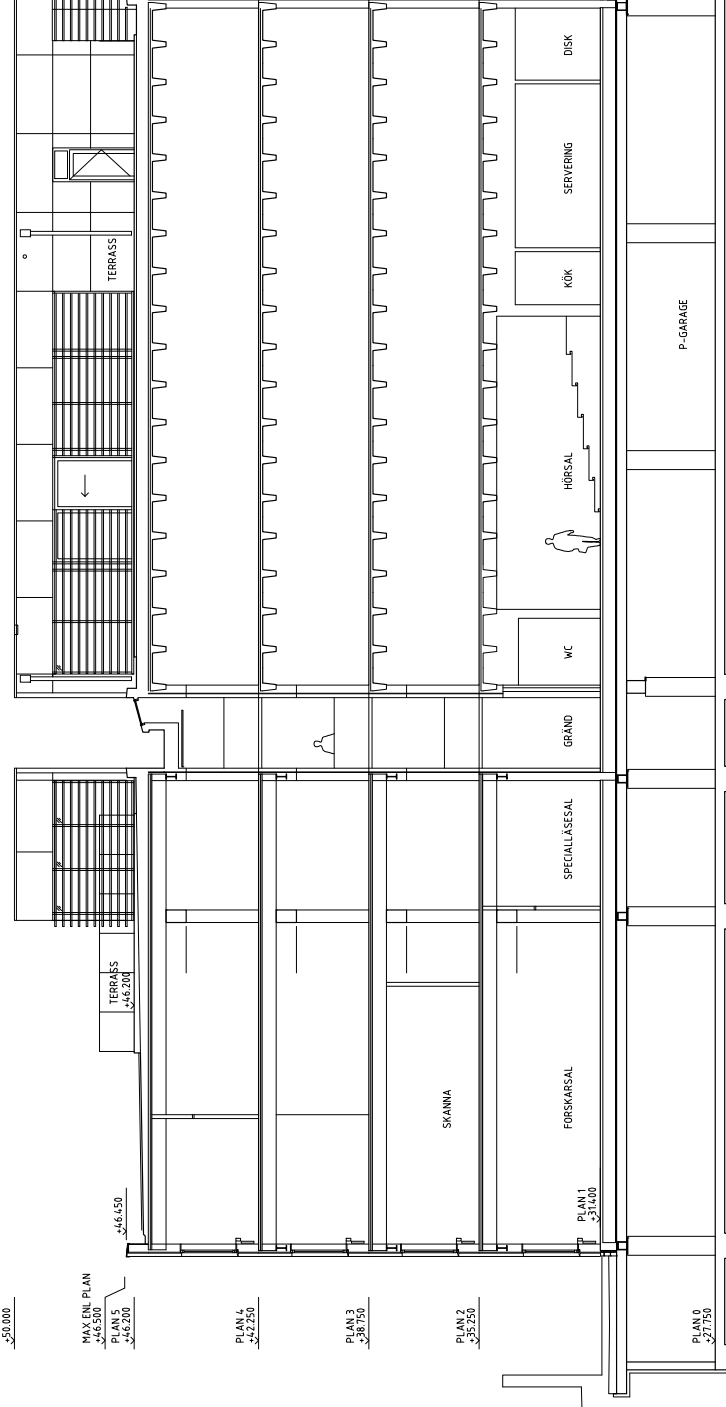
MAX ENL. PLAN
+46.500
PLAN 5
+46.250

PLAN 4
+47.250

PLAN 3
+48.750

PLAN 2
+49.250

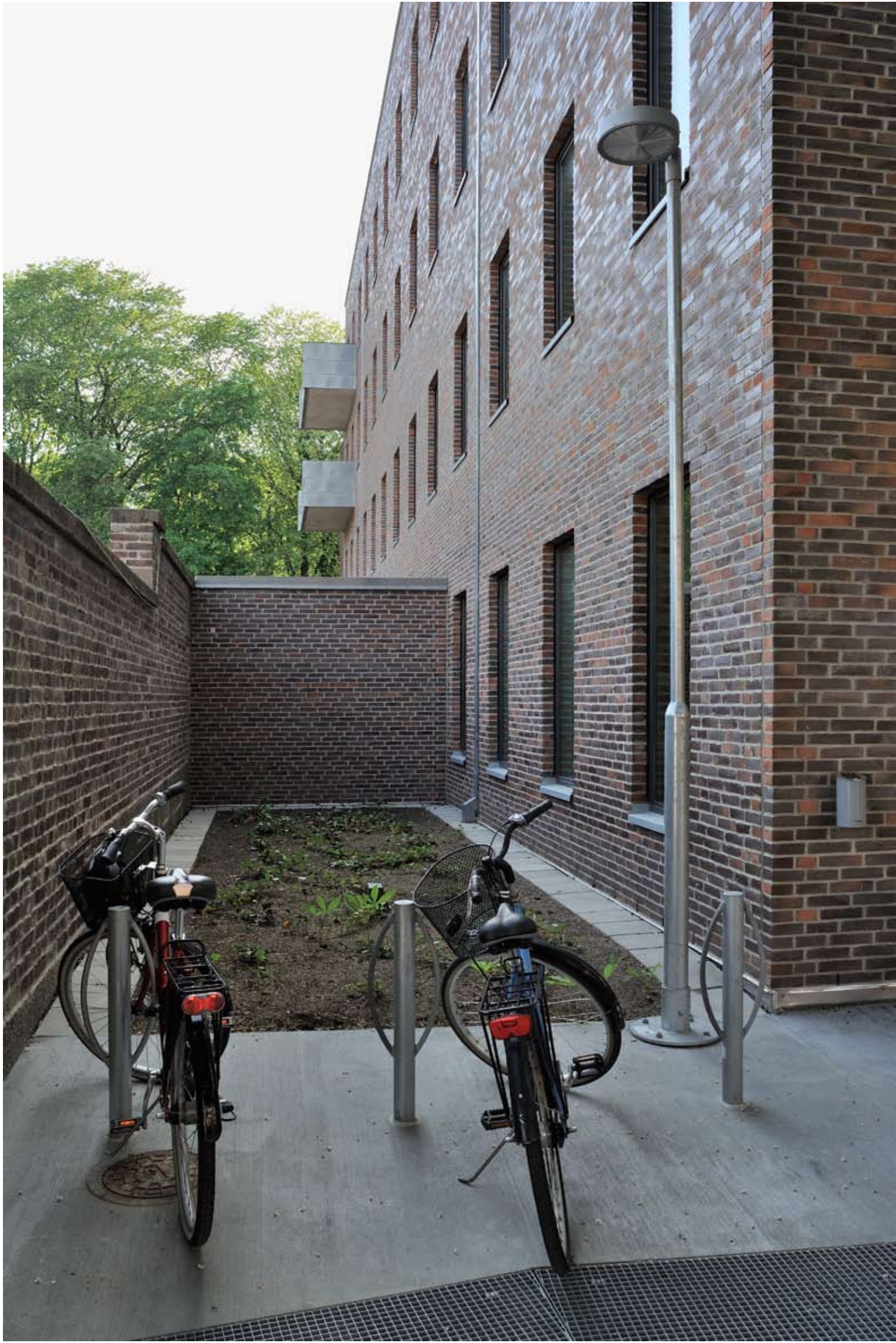
PLAN 0
+27.750

LANDSARKIVET, GÖTEBORG
LÅNGDSEKTION, SKALA 1:300
RITNING: WHITE ARKITEKTER

ARKITEKTUR OCH FIKTION

Erik Torvén

Vilken typ av berättelser kan man hitta i arkitektur idag? Och hur berättas de? Två byggnader i Köpenhamn kan utgöra exempel på olika förhållningssätt till dessa frågor: "Stallet" i Ørestad syd från 2010 av BIG och "Skuespilhuset" i centrala Köpenhamn från 2008 av Lundgaard & Tranberg. Båda är en del av den arkitekturkanon som godkänts av kår, bransch och kritiker. Båda använder material- och formspråk ur en väl etablerad 1900-talsarsenal. Men de gör det på olika sätt och med olika syften. Det ena är ett bostadshus med lägenheter till försäljning, det andra en offentlig byggnad öppen för allmänheten.

STALLET – HEROISK IDEALISM

ELLER KONSEKVENT KOMMERSIALISM?

BIG:s arkitektur har en stadig bas i modernismen och *Stallet* har starka utopiska drag. Men det har en lättsam lekfullhet som saknar det allvarliga sökandet efter den rätta eller sanna lösningen, som kunde känneteckna arkitekturen före andra världskriget, då en sådan lösning fortfarande tycktes möjlig. Formellt finns paralleller till efterkrigstidens plastiska modernistiska arkitektur. *Stallet* är i grunden ett storkvarter, som vridits till en åtta, tryckts ned och dragits upp samt försetts med en slinga, en ramp som ger access till flertalet lägenheter. *Stallet* är ett expressionistiskt byggnadsverk, där byggnadsmassan skulpterats till en avancerad form. Det är virtuost ifråga om att skapa variation genom repetition, lösa knepiga möten och skapa spännande vyer och utblickar. Arkitekturen i *Stallet* handlar på det sättet om att bemästra: man behärskar byggtekniken, ekonomin och beställaren, man skapar en storslagen gest och får med sig alla på tåget. Det är en berättelse om heroisk arkitektur och heroiska arkitekter så som denna formulerats under modernismen.

Stallet utgör ett P.S. till den tidiga modernismens strävan mot den utopiska lösningen. En vision av ett alternativ till den traditionella staden, där gränsen mellan gata och hus suddas ut och där kontor, affärslokaler och bostäder kan återfinnas var som helst i byggnaden. Invånarna kan röra sig runt över hela byggnadens exteriör. Lägenheterna är raka uppglasade boxar och nästan utan hemligheter för betraktare utanför. Byggnaden blir ett utsnitt ur ett urbant landskap, en öppen och porös kropp utan självklara gränser mot omgivningen.

Stallets ideala stad är en genomlyst struktur, där man kan röra sig fritt i tre dimensioner, en värld av transparens, flexibilitet och öppenhet. Det finns ett släktskap med exempelvis *plan voisin* av Le Corbusier, men byggnaden är upphackad, blandad och återuppstånden i ny organisk form. Det är *plan voisin* inverterad: lägenheterna i mitten, korridorerna utanpå och grönskan inuti byggnaden. Det finns en vilja att bryta lägenhetsboxens isolering, det finns en skala mellan privat och offentligt från lägenheten, via dess förgård, lokalgatan, kvartersgården och till staden. Istället för isolerade individer med bara staden/grönskan utanför fönstret ligger här uppmärksamheten mellan individerna. Den transparenta huskroppen är ett potentiellt kraftfält av social kontroll.

Det är som en dansk bergsby, i sig en utopi – icke-plats – då Danmark inte har några berg, med bygator, dagis och ett lokalt café. Byggnaden inger en känsla av exklusivitet, av att vara i en egen utopisk värld. Bygatorna är inte integrerade i stadens gatunät. Om de spärras av blir huset ett gated community, en utopi man köper sig in i. Det påminner om en all-inclusive hotellanläggning. Hotellanläggningar är byggnader skapade för att utgöra en lockande bild. Researrangörerna säljer antitesen till vår ansvarstygda vardag.

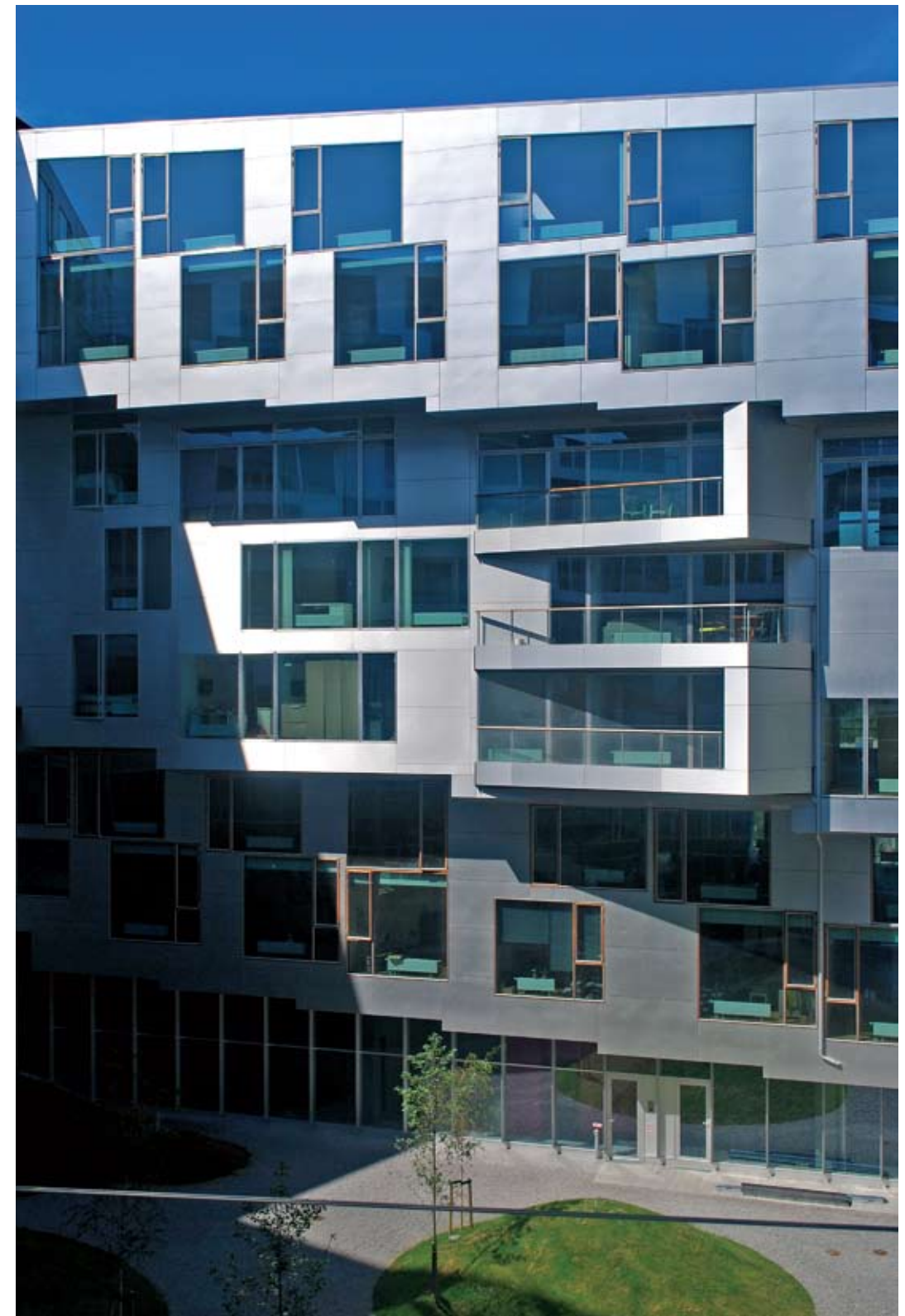

ÖVER: PALACE PACIFICO, MEXICO

UNDER: STALLET, ØRESTAD, KÖPENHAMN

8TALLET, ØRESTAD, KÖPENHAMN
FOTO: ERIK TORVÉN

Man kan anta att hotellanläggningar är det närmaste man kan komma en kommersiellt framgångsrik framställning av det goda livet. Och liksom stora hotellanläggningar har byggnaden ett distansierat förhållningssätt till platsen. Den kunde nästan legat var som helst.

Både platslösheten och materialvalen betonar byggnadens mer abstrakta kvaliteter. Materialen är nästan enbart glas och aluminiumpaneler. De kan uppfattas som medvetet associationslösa, byggnaden framställs som en abstrakt form och för tankarna till annan arkitektur mer än till något konkret skeende på platsen. De framhäver projektet som resultatet av en bakomliggande tanke snarare än riktat mot ett aktivt brukande.

Stallet utmärks av sin bildmässighet. Det ser ut som en rendering direkt från ritbordet på alla fotografier. Varje människa som använder byggnaden bekräftar arkitektens vision och blir i ett "kodakmoment" lika picturesque som byggnaden i övrigt. Det är en bild av en utopisk vision, långt efter att utopierna har slutat att vara verkningfulla redskap för att styra samhällets utveckling. Den fria rörligheten är egentligen en "promenade" genom byggnaden med åttaformen förvandlad till en evighetsloop, noggrant regisserad och med omsorgsfullt utvalda och styrda vyer över den byggda naturen. Passande för arkitekturturisten, med skyltar hela vägen till caféet och tillbaka igen. Den är utopin transformerad till ett kommersiellt universum, där människan är medel för bildens förverkligande snarare än mål, och bilden är byggd verklighet. Här finns inga hemligheter, materialen föreställer sig själva, lägenheterna är lådor och brukarna är brukare. Fiktionen ligger snarare på en metanivå, i den varumärkesbyggande berättelsen om arkitektens och arkitekturens roll i historien och utvecklingen.

SKUESPILHUSET – PRAGMATISK FUNKTIONALISM ELLER KOLLEKTIVT SKAPANDE?

Skuespilhuset är även det fast förankrat i 1900-talets arkitektur, men följer en annan tendens än *Stallet*. Det har en pragmatisk redovisning av de uppdelade funktionerna och tydligt redovisande materialhantering med eleganta detaljer. Här finns även en försiktig eklekticism: scenrummets tegel andas 20-tal, de synliga fackverken i personaldelen 70-tal och den glasade foajén med trägolv 90-tal.

Skuespilhuset är noga inpassat på platsen och manifesterar i sin exteriör vad den är och vad den gör. Den glasade foajén pratar om flöden och öppenhet, tegelvolymen runt scenrummet om slutenhet och mystik medan personalvåningen signalerar produktion, det dagliga slitet med att frambringa magiska teaterögonblick. Dess slutna baksida är inordnad i kvartersstaden, medan volymen är mer upplöst och transparent mot vattnet. *Skuespilhuset* är bärare av en idé om byggnaden som en del av stadens publika flöde, som kan dateras till efterkrigstidens humanistiska "new deal"-samhälle, där staten och kapitalet ingått förbund för att bygga den bästa av världar, med sina kulturhus, bibliotek och folkets hus. Det publika flödet längs promenadstråket är integrerat i byggnadens öppna del, där restaurangens servering finns både inne i och utanför byggnaden, åtskilda av tunnast tänkbara glasmembran – det typiska greppet för att utradera gränsen mellan ute och inne, mellan publikt och privat.

I glasmembranet är entrédörrarna instoppade som tunga boxar. De är kraftiga karuselldörrar i en låda av glänsande koppar. I och med entrédörrarna börjar en annan nivå av berättande. De ser snarare ut att höra hemma i bergakungens sal än i den upplysta modernismens offentliga rum. När man går igenom dem är det en händelse, en mystisk transformation,

SKUESPILHUSET, KÖPENHAMN
FOTO: ERIK TORVÉN

SKUESPILHUSET, KÖPENHAMN
FOTO: PÄR ELIAESON

väl på andra sidan förstår man att glasmembranet inte är en bortsuddad gräns, utan en fiktiv gräns. Gränsen är lika osynlig som gränsen mellan verklighet och fiktion på teatern, men kopparportarna avslöjar den: ”Här börjar fiktionen”, säger de. Från och med inträdet är brukaren med i en iscensättning. Tegelkroppen som innehåller scenrummet förvandlas till ett bergsmassiv, slutet och dramatiskt släpljusbelyst av dagsljussprickor i taket.

Gångarna in i berget är som mörka grottor, vilket förstärker känslan av att träda in i ett mystiskt universum. På de mörka toaletterna inramas speglarna av lampor, som på ett sminkbord. Brukarna förvandlas till någon annan, blir till aktör i ett gemensamt drama. Förutom sådana direkta referenser är det framförallt materialhanteringen som inbjuder betraktaren. Genom att välja material med starka betydelser och rika associationsmöjligheter bildas ett rum som till viss del skapas i betraktarens huvud. Materialvalen är infogade i en komponerad helhet med relation till byggnadens användning och dess symboliska betydelse, vilket förstärker materialen som betydelsebärare.

I *Skuespilhuset* finns en redovisad nivå av fiktion, som bjuder in betraktaren att delta. Denna nivå av upplevelse är svår att fånga på bild, eftersom den till stor del äger rum inom betraktaren. Snarare än en bild av arkitektens visioner är byggnaden en iscensättning av sin användning, som talar till brukarens fantasi och associationsförmåga.

Arkitektens betydelse grundläggs när ett program binds till en plats, vilket görs i en samhällsprocess där politiker och fastighetsägare enas. Arkitektens uppgift är att tolka denna betydelse, ge den en mening. *Skuespilhuset* och *8tallet* visar på två helt skilda strategier för arkitektens arbete och utgör exempel på två motsatta visioner av staden.

8tallet ansluter sig till en utopisk tradition av anpassning till den kapitalistiska staden, som drivs så långt att brukarna reduceras till konsumenter eller turister, utan vare sig privatliv eller drömmar. En oavsiktlig dystopi med glimten i ögat, där människan fångas i en labyrint påminnande om ett hotell eller en raffinerad shoppinggalleria – konsumtionssamhällets version av Piranesi's *Carcieri-svit*. En drömbild av den kapitalistiska staden, där rationaliteten slagit knut på sig själv, och livsstilsdesignen närmar sig charterdrömmen.

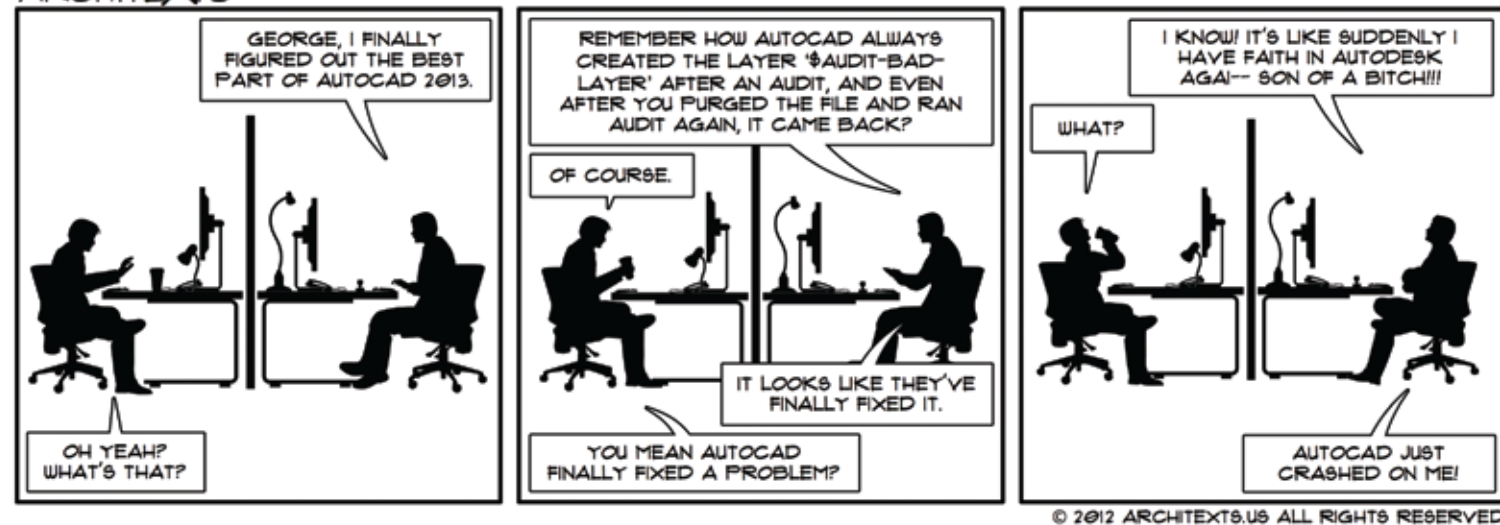
Till skillnad från *8tallet* vill *Skuespilhuset* snarare delta i staden än transformera den. Det baseras på en vision om staden som resultatet av ett kollektivt agerande, där alla bör få delta och det genomsyras av en tillit till arkitektoniska uttrycksmedel och en tro på berättandets möjligheter. Den associativa och berättande gestaltningen har en viktig poäng. I ett genomlyst universum, ett ”system av objekt”, är fiktionen den tillflyktsort där berättelsen om samhället kan rekonstrueras. Staden som en plats för drömmar, öppen för tolkningar och nya berättelser, kan vara grund för ett kreativt användande av staden: att göra fel sak på rätt plats, och därigenom skapa nya typer av utrymmen och möjligheter i tillvaron. ■

ÖVER: PALACE PUNTA CANA, DOMINIKANSKA REPUBLIKEN
UNDER: 8TALLET, ØRESTAD, KÖPENHAMN

ARCHITEXTS

ARCHITEXTS

MOSKÉ x3

Pär Eliaeson

Islam i Sverige börjar sakta men säkert manifestera sig även i arkitektur. Som ett av de framstående byggda exemplen på syntes mellan världsreligionens ritualer och lokal byggnadskonst står Göteborgs moské vid Rambergets fot på Hisingen. Arkitekten Björn Sahlqvist på göteborgskontoret ArkitektStudion har under en knapp femtonårsperiod kommit att bli Sveriges mest erfarne moskéarkitekt med projekt i ett flertal städer, något som starkt påverkat honom både privat och professionellt.

HUR KAN DET KOMMA SIG ATT DET BLEV MOSKÉER?

För att göra en lång historia kort: 1999 var det utlyst en allmän arkitekttävling om ett nytt världskulturmuseum i Göteborg. Det var en tvåstegstävling. 227 förslag lämnades in från hela världen och sex av dessa gick vidare till ett andra steg. Ett av dessa sex förslag visade sig vara författat av mig. I detta nu sökte en nyutexaminerad arkitekt som heter Max Dahlstrand anställning. Max var just hemkommen från en femårig studietid i USA där han studerade arkitektur, och undrar om kontoret hade möjlighet att erbjuda honom jobb.

I andra stegets tävlingsmoment ingick bland annat att bygga modell för att i denna illustrera förslaget tredimensionellt samt ta hänsyn till den mellankritik som delats ut av juryn. Max ansökan kom lägligt, vi behövde en modellbyggare så han fick börja på kontoret. I samband med anställningsintervjun säger Max: det är en sak du skall veta, när jag var i USA konverterade jag till islam. Jaha, sa jag, det kan väl inte vara några problem. Max fortsatte: det innebär att jag ber ett antal gånger per dag, att trosbekännelsen är navet i hans muslimska liv, och att han vid de stunder behöver en avskild plats. Ja, du får titta dig omkring här, sa jag. Då fastnade Max för en plats bakom en större murstock på vårt vindskontor som

i övrigt hade karaktären av storrum. Han berättade vidare att när han ber står han i riktning mot Mecka och undrade i vilken riktning Mecka låg, varpå jag hämtade en kompass och så var denna fråga löst, och Max tillfällen till bönestunder under dagen kom framgent att fungera utan några som helst problem.

HUR MÅNGA GÅNGER UNDER KONTORSTID BLIR DET?

Det varierar lite över årstid och klockslag. Muslimer är förpliktigade av Gud att utföra salat, tidebön, fem gånger om dagen. En normal arbetsdag blev det två till tre gånger beroende på hur dags man börjar och slutar sitt arbete. Det är en kort bönestund som tar kring fem minuter och det fanns stunder då jag kunde komma rusande från mitt rum i det nedre planet, i något angeläget ärende, utan tanke på att det var bönestund och ropa: Max! Fick jag då inget svar förstod jag...

SÅ LANDADE PLÖTSLIGT DEN ISLAMISKA KULTUREN DÄR, PÅ DITT KONTOR?

Just det. Tävlingen med museet avslutades, vi placerade oss inte som förstapristagare. Vi fick dela andrapriset med ytterligare fem arkitektkontor. Nu var Max inarbetad på kontoret så han erbjöds en tillsvidare anställning.

Efter ett tag ställde han frågan om jag kunde tänka mig att rita en moské i Skövde. Han var aktiv

GÖTEBORGS MOSKÉ
BYGGHERRE: SVERIGES MUSLIMSKA STIFTELSE
ARKITEKT: ARKITEKTSTUDION BJÖRN SAHLQVIST
BYGGARE: AF BYGG
BRUTTOAREA: 2500 M²
BYGGKOSTNAD: 70 MILJONER SEK
FÄRDIGSTÄLLD: JUNI 2011

GÖTEBORGS MOSKÉ, BRÄMAREGÅRDEN, HISINGEN
BÖNERUM
FOTO: BERT LEANDERSSON

föreläsare på sin fritid och jobbade engagerat i ungdomsrörelser och skolor och det var någon i dessa sammanhang som visste att han var arkitekt och kontaktat honom. Självklart tyckte jag att en sådan uppgift skulle vara både spännande och intressant och behövde inte lång betänketid.

Som du vet hade vi den stora brandkatastrofen på Backaplan där ett stort antal ungdomar omkom. Jag kommer ihåg att det engagerade mig som alla andra väldigt djupt. Jag fäste mig särskilt att avsaknaden av bönerum att sörja i, vilket ledde till att man nödgades hyra Blå stället i Angereds centrum. De källarlokaler man disponerade som provisoriska bönerum räckte inte till. I avsaknad av en moské fick den stora gemensamma bönen för brandkatastrofens offer genomföras i en idrottshall. Av dessa skäl var min inställning positiv till Max förfrågan. Jag förankrade naturligtvis beslutet med övriga anställda och med min dåvarande fru som också var verksam på kontoret.

Mycket har hänt på de fjorton år som gått, både vad gäller mitt eget förhållande till islam men även beträffar hela min omgivnings förhållande till denna religion. Ordet islam framkallade och gör till del fortfarande en mängd föreställningar hos många av oss, och tyvärr i alltid i de mest positiva sammanhang.

DET ÄR JUST UNDER DEN HÄR PERIODEN SOM DET HAR HÄNT MYCKET MED SVERIGE OCH ISLAM. OCH DU HAR VARRIT MED UNDER HELA DEN RESAN?

Det kan man säga. Jag kommer mycket väl ihåg, vid denna tid, när man berättade att kontoret höll på att rita en moské att det mottogs med blandade känslor. Även från den nära omgivningen, vänner och bekanta. Idag är det någonting helt annat. Idag har mycket av fördomarna försvunnit och det stora flertallet av allmänheten ser det som positivt och självklart med moskéer. Vad det gäller den nyuppförda moskén på Hisingen och hur den kommit att gestaltats har jag enbart fått positivt gensvar och omdömen!

MEN DET VAR ETT STARKT MOTSTÅND?

I början fanns ett motstånd som tog sig uttryck på olika sätt.

SKÖVDEMOSKÉN. DEN ÄR RITAD, MEN INTE BYGGD?

Skövdemoskén projekterades fram till och med bygglovshandlingar. Den drivande kraften i denna bogrupp var en turkisk läkare som tjänstgjorde som docent på Sahlgrenska universitetssjukhuset i Göteborg. Han bodde med sin familj i Skövde och pendlade. Under projekteringsprocessen skilde han sig och flyttade till Turkiet och projektet lades ner.

MEN DET VAR EN BRA START FÖR DIG. DU FICK EN KÄNSLA FÖR HUR EN MOSKÉ FUNGERAR?

Ja, det var en nyttig läroperiod.

DU HADE OCKSÅ RITAT KYRKOR TIDIGARE?

Det hade jag gjort.

DÅ VET DU ATT DET ÄR RELIGIONEN OCH LITURGIN SOM BESTÄMMER HUR EN SÅDAN BYGGNAD UTFORMAS, ETT STARKT SYSTEM. DET ÄR INGENTING SOM DU HAR PROBLEM MED? ATT BYGGA EFTER STRIKTA REGLER?

Eftersom jag är husbyggnadsarkitekt har jag alltid arbetat med begränsningar och tolkat begränsningar. Där ligger utmaningen.

GENOM HISTORIEN HAR RELIGIONEN PRODUCERAT FANTASTISK ARKITEKTUR. FÖR ATT DEN ÄR EN STOR MAKT OCH FÖR ATT DET FINNS STRIKTA REGLER OCH BRA PROGRAM. DÄR LIGGER EN NYCKEL TILL BRA ARKITEKTUR.

Absolut. Att rita kyrkor har i alla tider betraktats som prestigeuppdrag inom arkitektkåren. Jag var med i några allmänna tävlingar om kyrkor och kyrkogårdar på 1980- och 1990-talet. Kontoret har även ritat en ombyggnad av Kvibergs kapell, gestaltat av Gunnar Asplund, och vi har tidigare varit involverade kring belysningsproblematiken i Högsbo kyrka.

RENT PERSONLIGT: HUR STÄLLER DU DIG TILL RELIGION?

Jag är döpt, men inte konfirmerad. På den tiden då jag var ung, när man sa nej till att konfirmeras mottogs det inte alltid positivt. Men jag växte upp i en mycket liberal familj och det accepterades.

DITT PERSONLIGA FÖRHÅLLANDE TILL RELIGION OCH ANDLIGHET ÄR ÄNDÅ ÖPPET?

Det tycker jag att det är, och jag är en stark anhängare av religionsfrihet som jag menar är en självklarhet i ett civiliserat och utvecklat samhälle. Enligt mitt sätt att se finns det ingen religiös motsättning mellan att vara muslim, jude eller någonting annat och svensk. Om någon önskat att anlita mina tjänster för att rita en andlig byggnad med annan religionstillhörighet hade jag inte varit främmande för det, tvärtom. Ingen fred i världen utan fred mellan religioner och dialog mellan olika trosriktningar, och då är jag övertygad om att det måste till egna bönehus för alla.

TYCKER DU ATT DET GÅR ATT APPLICERA KUNSKAP MELLAN OLIKA RELIGIONER? DITT ARBETE MED KYRKOR, KUNDE DU DRA NYTTA AV DET I MOSKÉARBETET?

Jag kan dra nytta av allt som jag har lärt mig under mitt långa yrkesliv, min arkitektkunskap. Så kyrksam har jag kanske inte varit under åren. Jag har som många andra gått till jul och nyårsbön, men inte mycket mer än så. Mina barn är döpta och konfirmerade. Jag är uppvuxen i ett hem där min pappa varje söndag lyssnade på högmässan i radion, så religionen har alltid funnits där.

DU FÖLJER DE KRISTNA KONVENTIONERNA, TRADITIONERNA I SVERIGE. MEN GENOM DITT ARBETE MED KYRKOR OCH MOSKÉER HAR DU LÄRT DIG MER OCH DIN SYN PÅ RELIGION HAR FÖRÄNDRATS, ÄVEN PÅ ETT PERSONLIGT PLAN, FÖRESTÄLLER JAG MIG.

I ett långt yrkesliv arbetar man med människor, av många olika slag, vilket varit kolossalt lärorikt. Alla människor man mött och lärt känna genom åren utgör en erfarenhetsbank och kunskapskälla som man omedvetet har med sig när man arbetar.

OM MAN ÄR KLOK. DET ÄR ARKITEKTENS TYPISKA POSITION, ARKITEKTEN TRÄFFAR ALLA DESSA OLIKA MÄNNISKOR I SAMHÄLLET.

Då kommer vi till Hisingens moské. Sveriges muslimska stiftelse var beställare. Sedan 1992 har man kämpat för att få till en moské i Göteborg. En lång resa. Man fick en markangivelse ute vid Keillers park vid foten av Ramberget 1992-93. Då lät stiftelsen rita en moské med hjälp av Bo Höglund arkitektkontor. Dessa handlingar kom att ligga till grund för en ny detaljplan för området. När stiftelsen kontaktade Max Dahlstrand och i förlängningen ArkitektStudion med önskemål om vi kunde granska befintliga handlingar var det i förhoppning att vi skulle kunna bidra med värdefulla synpunkter.

STIFTELSEN KÄNDE ATT DOM INTE HADE TRÄFFAT RÄTT?

Det är möjligt. Man skall komma ihåg att vid denna tid hade det gått tio år. sedan det första byggnadslovet trätt i kraft. Det fanns en styrelse och den var säkerligen färgad av många viljor och åsikter. Det finns ungefär en halv miljon människor i Sverige som är muslimer, detta innebär att fem procent av svenskarerna har muslimsk bakgrund. I Göteborg räknar man med att det finns cirka 40 000 muslimer. Det finns 15-20 olika kulturer som är representerade inom denna stora grupp med väldigt mycket olika upplevelser i bagaget. De muslimer som bor i Sverige idag kommer ursprungligen från många olika länder och har varierande etnisk och kulturell bakgrund. Det finns så många olika referenser och tolkningar beroende på att man kommit från vitt skilda platser i världen innan man kommit till Göteborg. Det som förenar och som man har gemensamt är att man är muslim.

I skövdeprojektet fanns det uttryckt i programmet en mycket liten läktare för kvinnor, som en gardering, men man vurmade för att män och kvinnor skulle disponera bönerummet tillsammans på samma nivå, om än åtskilda. Det var en mindre stad och liten församling. I Göteborg är det någonting helt annat, med väldigt många fler kulturer. Representanter från alla dessa grupperingar satte sig ner och författade ett program som man kunde enas om. Under alla år som följde uppvaktade man sedan stadens politiker och kommunalrådet Göran Johansson.

FÖR DET FANNS EN DETALJPLAN? MEN...

Men inga pengar, inte från staden. Egna insamlingar täckte inte på långt när de stora kostnaderna som en byggnation skulle innebära.

DET VAR STÖD FRÅN GÖTEBORGS STAD SOM BEHÖVDES.

Inte bara från Göteborg. Den muslimska stiftelsens representanter uppvaktade såväl regeringen som statsminister Göran Persson och försökte på alla sätt få hjälp med finansieringen.

DET HÄR ÄR EGENTLIGEN ETT AV DE FÖRSTA STÖRRE MOSKÉPROJEKTEN I SVERIGE DÅ?

Moskéerna i Malmö och Uppsala byggdes under mitten av 1990-talet, Trollhättans moské är ursprungligen från 1985. Det framtagna förslaget till ny moské i Göteborg från början av nittioalet var gestaltat med två minareter och påtagliga influenser från Fjärran Östern. Efter att ha granskat det framtagna förslaget kunde jag konstatera att det i allt väsentligt skilde sig från hur jag uppfattade hur en ny moské vid foten av Ramberget skulle gestaltas. Jag förklarade att vi gärna tar oss an uppgiften under förutsättning att vi får komma med ett helt nytt förslag. Och förklarade att skälet och önskan till detta från min sida är vikten av att en ny moské skall präglas av sin samtid och gestaltas utifrån den plats där den skall verka.

HUR VAR OPINIONEN DÅ? DETALJPLANEN HADE GÅTT IGENOM. DEN HADE LEGAT SEDAN BÖRJAN AV 1990-TALET.

Ja, vi var naturligtvis tvungna att följa detaljplanen. Men när vi tar ut riktningen för Mecka, eftersom bönerummets orientering skall ordnas efter detta gradtal, 139,1 grad, finner vi att detaljplanen var baserad på ett felaktigt angivet gradtal. Så en smärre justering av gällande detaljplan var under alla omständigheter nödvändig.

Så började arbetet med att gestalta moskén. Även jag inspirerades och sökte influenser och preferenser från traditionen och beslutade tidigt att bönerummet skulle krönas med en kupol. Jag såg det som ett positivt och spännande inslag i stadsbilden. Varken kupol eller minaret är något krav. Kupolen är framvuxen ur att det i varma länder bidragit till att hålla moskéns insida sval och luftig. Dessutom kan man genom dess bärande struktur undvika att ha alltför många pelare och bärande väggar i bönerummet. Även ur ett akustiskt hänseende tjänar kupolen till att förstärka rösten för den som talar till församlingen. Det finns förslag till moskéer med varken kupol eller minaret.

ATT MAN VILL TONA NER FORMEN?

Det finns sådana strömningar i Europa.

ÄVEN INOM RELIGIONER FINNS IDÉER OM ATT MAN KAN VARA MER NEDTONAD OCH SMIDIGARE UTAN ATT FÖRLORA

PÅ DET. MEN SOM GÖTEBORGS MOSKÉ SER UT NU HAR DEN BÅDE KUPOL OCH NÅGONTING MINARETLIKNANDE.

Det blev en minaret också. I Sverige och de flesta länder i västvärlden sker kallelse till bön endast inne i moskéerna.

ÄR DET EN MINARET I RIKTIG MENING?

Jag har utformat minareten som en fristående pilaster, en fristående minaret som inte är knuten till byggnadskroppen och som mer är att likna vid en ljuspelare som under den mörka årstiden medverkar till att kalla till bön. Det tidigare förslaget hade två stycken minareter som placerats och integrerats i byggnadens hörn.

DET FINNS JU NATURLIGTVIS EN MÄNGD KONVENTIONER ÄVEN NÄR DET GÄLLER MOSKÉBYGGNADER INTERNATIONELLT. HUR DOM BRUKAR SE UT OCH HUR MAN VILL ATT DOM SKALL SE UT.

Ja. Jag skall visa dig en bild. Det är en intressant bild med tanke på människors fördomar om kupoler och minareter. Kan du se vad det är?

Det är huvudentrén till Liseberg!

HA HA! DET ÄR DET JU. VILKEN BRA BILD!

Visst är det. Göteborgsutställningen 1923.

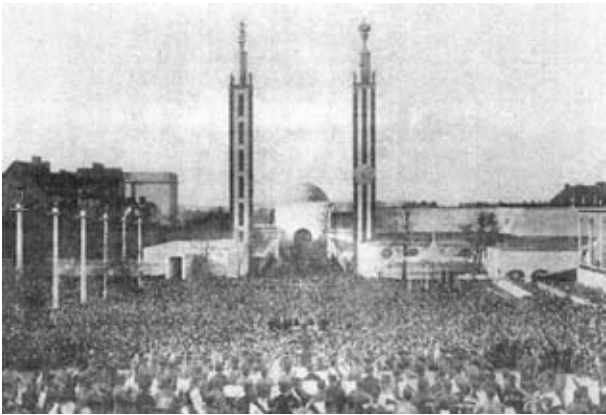
DU HAR LISEBERGS ENTRÉTORN OCH SÅ HAR DU EN KUPOL LÅNGT BAKOM, OCH SÅ BLIR DET...!

Jag tycker det är ett spännande exempel att visa när fördomar gör sig gällande.

DET HÄR ÄR MINSANN INGENTING NYTT I STADSBILDEN. OCH EN MÄNNISKOMASSA FRAMFÖR, MAN KAN TRO ATT DET ÄR MECKA! DET ÄR EN FANTASTISK BILD. OCH DET ÄR EN DESSUTOM EN OFFICIELL BILD. FRÅN ETT SÅ HELIGT GÖTEBORGRUM SOM LISEBERG.

Ibland när debatten har gått hög, har jag tagit fram den här bilden, som stämmer till eftertanke.

OM MAN TITTAR LITE NÄRMARE, SÅ ÄR DET ETT LEJON OCH EN KRONA PÅ TOPPEN AV MINARETERNA, SÅ DET HAR LOKAL ANKNYTNING!

MEN NU TILLBAKA TILL MOSKÉN PÅ HISINGEN. DU VILLE FÖRSTÅS SÄTTA DIN EGEN PRÄGEL PÅ PROJEKTET. OCH VAD TYCKTE BESTÄLLAREN OM DET?

Det välkomnade man.

ÄR DET DÅ FORTFARANDE MAX DAHLSTRAND SOM FÖRMEDLAR DETTA TILL DIG?

Max var känd inom Sveriges muslimska stiftelse och så även här i Göteborg och det var anledningen till att kontoret blev involverat i både skövdeprojektet och moskén på Hisingen. Även i det kommande projektet med en ny moské i Angered deltog Max initialt men flyttade under denna projekteringperiod med sin familj till Stockholm.

Vi har ännu inte kommit till arkitekturen och hur den ser ut. Som jag nämnde utgör området klassisk mark och gränsar till 37 hektar naturpark. En nära förestående ombyggnad av Lindholmsmotet kommer att bidra till att den nu färdiga moskén kommer få en särskilt framträdande placering i stadsbilden med stor visuell verkan och kommer att bilda en central punkt i stadsdelen. Såväl allmänhet som besökare kommer att få en hög grad av tillgänglighet till platsen.

Byggnadens gestaltning relaterar till områdets storskalighet med Rambergets dramatiska siluett som fond. Moskébyggnaden är uppdelad i två husvolymer: en högre del, *Masdjid* – bönehuset, riktat mot Mecka och en lägre byggnad med sidofunktioner. Även denna del riktar sig mot Mecka och ligger parallellt med Myntgatan. De båda huskropparna bildar tillsammans med den fristående minareten en rumslig förplats, en skyddad torgyta framför bönehusets port och lågdelen entréhall. Lågdelen innehåller även cafe, bokhandel, administration och lokaler för utbildning och sammanträden. Entréhallens glaspartier öppnar sig ut mot förplatsen.

Bönehuset har fått ett mer inåtvänt uttryck. Den koncentration som själva bönen innebär krävde en mer sluten gestaltning. Bönerummet har en enkel geometrisk form, en kvadrat som riktar sig mot Mecka. Dagsljuset diffuseras dels genom trä-rasterförsedda glasöppningar i rummets ytterhörn och glasöppningar runt takkupolens basfundament framhäver och förstärker takets synliga träkonstruktion. Jag har önskat att göra en så transparent byggnads som det över huvud taget går. Här fanns ingenting som man behöver dölja. Och jag tyckte om att man skulle ha insyn, men jag tyckte också om att man skulle ha utblick.

DET ÄR EN IDÉ SOM DU HAR. MEN HUR LANDADE DET I LITURGIN OCH I UPPFATTNINGEN HOS FÖRSAMLINGEN?

Man förstod vikten av att föra in svensk byggnadskultur i moskéarkitekturen och min önskan om transparens tog man till sig.

GÖTEBORGS MOSKÉ, BRÄMAREGÅRDEN, HISINGEN

FASAD MOT MYNTGATAN

FOTO: BERT LEANDERSSON

EN FYSISK ÖPPENHET PÅ DET SÄTTET?

Jag har beskrivit förslaget utifrån vikten av transparens. Och det har dom tyckt om. Dom har tilltalats av detta. Dom har själva säkert sett det som ett sätt att sudda ut fördomar. Symboliskt och konkret. Och stiftelsen har under alla år varit noga med att understryka att alla kommer att vara välkomna till moskén.

DET BLEV ATT DU GJORDE ETT FÖRSLAG MYCKET EFTER EGET HUVUD?

Ja, baserat på ett framtaget funktionsprogram. I skövdeprojektet blev jag införstådd med hur själva ritualen gick till. Hur bönerummet bör vara, vikten av att bönen sker på rent underlag. Därför tar man alltid av sig skorna. Detta följs av en tvagningsritual innan man går in i bönerummet. I övrigt gjorde jag en egen arkitektonisk tolkning av vad moskén skulle uttrycka och hur den skulle gestaltas.

DU STRÄVADE EFTER EN FYSISK ÖPPENHET. MEN VANLIGTVIS ÄR DET INTE SÅHÄR TRANSPARENTA BÖNERUM?

Nej, de är mer slutna. En viktig del av effekten med gestaltningen är att under den långa mörka årstiden lyser byggnaden som en lykta, med ett varmt ljus. Jag har försett samtliga fönster i bönehuset med ett träraster för att diffusera dagsljuset. Ljuset silas och ger en varm och ombonad känsla, både interiört och exteriört. Kupolen är en limträkonstruktion på insidan klädd med träpanel, också den i ganska mörk och varm kulör.

MOT EN VIT PUTS. OCH UTSIDANS PUTS ÄR OCKSÅ GANSKA KALL, SOM EN KONTRAST.

Det är ett elementbyggeri, och betongelementen är putsade. Så själva byggnationen gick ganska fort. Det tog drygt ett år från första spadtaget till färdig byggnad.

VAR DET EN PRISFRÅGA, ATT DET BLEV BETONGELEMENT?

Ja, det var inte ritat som ett elementbyggeri. Men när totalentreprenören väl var utsedd var det den första frågan som kom från byggaren. Mitt samarbete med totalentreprenören har gått smärtfritt med stor ömsesidig respekt för varandras önskningar och målsättning. Vid upphandlingen hade beställaren som önskemål att jag som upphovsman skulle medverka som konsult till den dag byggnaden stod färdig. Detta innebär att jag medverkat genom hela byggprocessen inklusive upphandling och de samråd som ägde rum med hitresande representanter för finansdepartementet i Riyadh som kom att bistå med det finansiella förverkligandet.

DET VAR MYCKET AV PENGARNA SOM TILL SLUT KOM FRÅN SAUDIARABIEN?

Alla pengar. Moskén har kostat 70 miljoner inklusive moms, som inte är avdragsgill för stiftelsen.

BESTÄLLARE I SVERIGE ÄR SVERIGES MUSLIMSKA STIFTELSE OCH FINANSIERINGEN ÄR DIREKT FRÅN REGERINGSNIVÅ I SAUDIARABIEN?

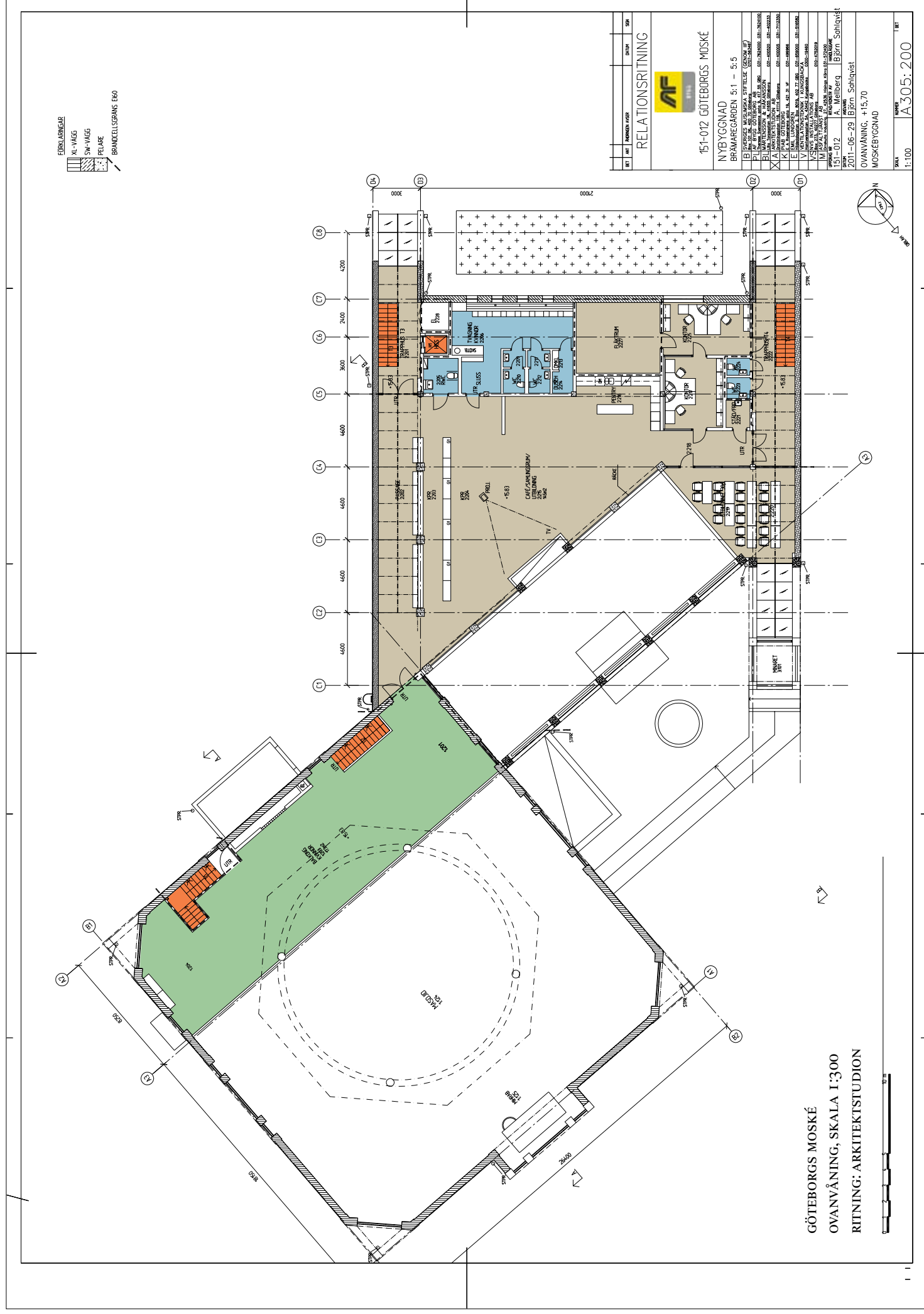
Ja. Pengarna kom via finansdepartementet.

OCH DET ÄR TILL 100% PROCENT FRÅN SAUDIARABISKA STATEN, INGENTING FRÅN GÖTEBORGS STAD OCH INGENTING FRÅN ANNAN OFFENTLIGHET I SVERIGE?

Ingenting. Däremot har stiftelsen stått för ArkitektStudios kostnader fram till upphandlingen. Den kostnaden betalades med stiftelsens egna insamlade medel. Även framledes är man i stort behov av medlemmars givmildhet för att bekosta driftkostnaderna. Utöver den obligatoriska allmoseskatten *zakat*, som är en årlig välfärdsavgift och utgör 1/40 av ens förmögenhet, skänker många muslimer också frivilliga allmosor.

GÖTEBORGS MOSKÉ, BRÄMAREGÅRDEN, HISINGEN
ENTRÉTORG
FOTO: BERT LEANDERSSON

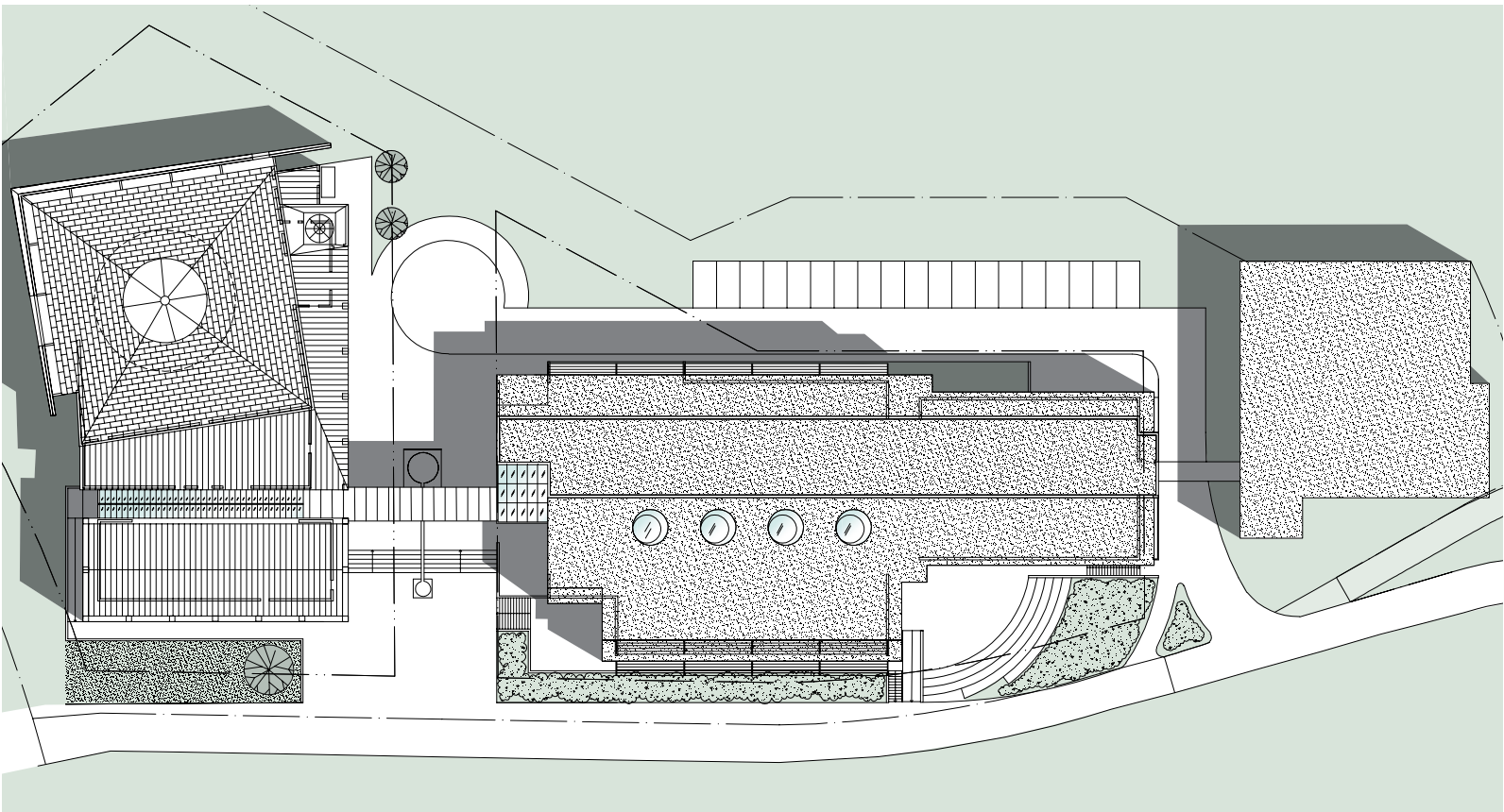
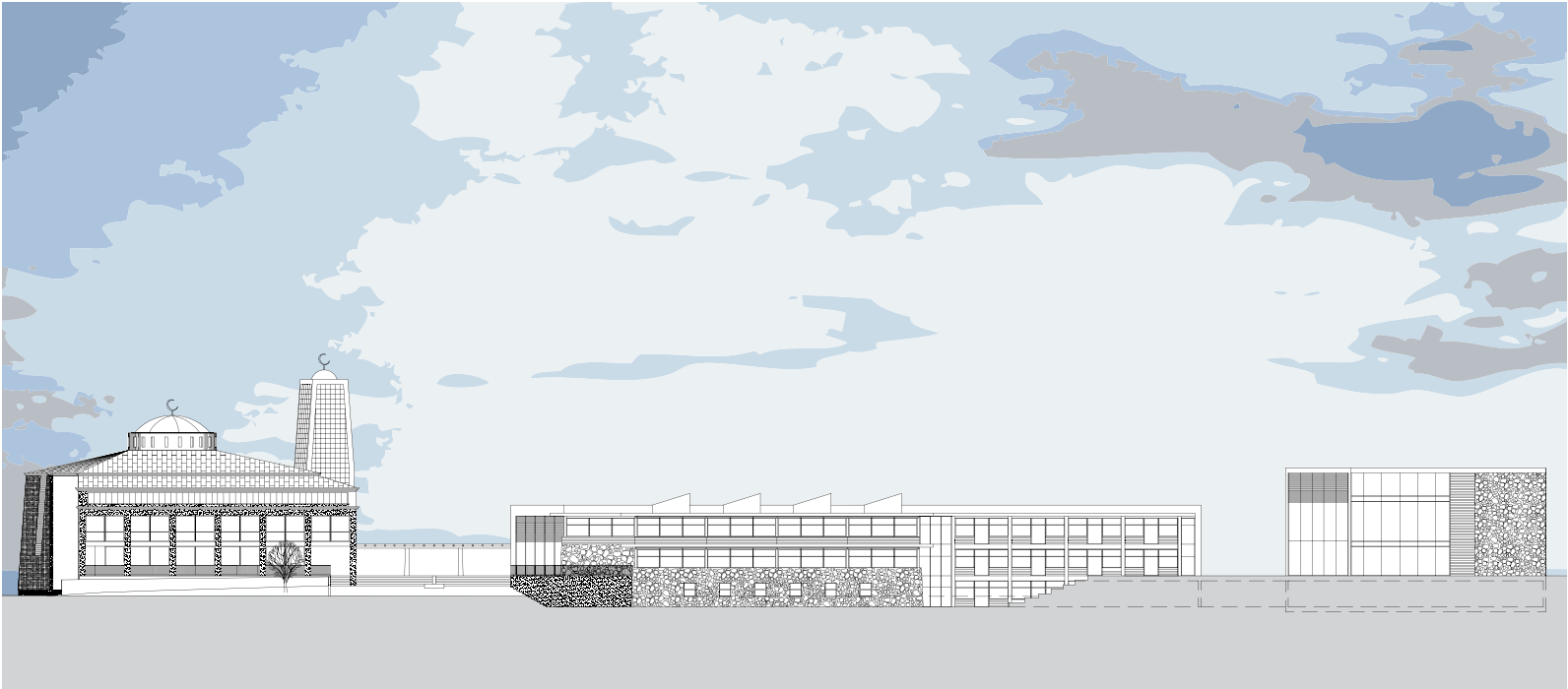

GÖTEBORGS MOSKÉ, BRÄMAREGÅRDEN, HISINGEN
FASAD MOT SYDVÄST
FOTO: BERT LEANDERSSON

ANGERED MOSKÉ OCH KULTURCENTER, GÖTEBORG
ILLUSTRATIONER: ARKITEKTSTUDION

VI HAR OCKSÅ EN MOSKÉ I ANGERED SOM DU HAR RITAT. NÄR KOM DEN TILL?

Kontoret blev tillfrågat år 2004 av Islamiska förbundet i Göteborg. Förslaget bygger på ett program innehållande fyra byggnader. En moské, en administrationsdel, en högstadieskola integrerat i ett kulturcentrum samt gymnastikbyggnad med simhall.

SOM LIGGER VAR I ANGERED?

Vid Angereds centrum, förbundet med torget genom en gångbro. Från den anvisade tomten har man Angereds kyrka på en angränsande kulle, vilket skapar förutsättningar till ekumeniska möten såväl arkitektoniskt som mellan skilda trosuppfattningar. Jag placerade vid bönerummets altare, *Mihrab*, ett glasparti från golv till tak som riktade sig mot Angereds kyrka och gav en visuell kontakt.

Staden och den muslimska församlingen skrev så småningom ett arrendeavtal för den anvisade tomten. För några år sedan drog dock staden tillbaka arrendeavtalet, på grund av att församlingen hade underlåtit att förnya det. Det verkliga skälet för agerandet visade sig vara de nya planerna för Angered centrum. Församlingen har fått löfte om en ersättningstomt som staden lovat att bidra till. När i tiden och var vet jag inte idag, men att det inom en snar framtid etableras en moské med tillhörande kulturcentrum i Angered är jag tämligen övertygad om.

MEN INTE I NÄRHETEN AV CENTRUM?

Inte exakt i detta läge.

DET FINNS INGET KONKRET IDAG?

Inte som jag känner till. Man har alla varit så fokuserade kring projektet på Hisingen. Många personer som har varit aktivt engagerade i Hisingens nya moské är även engagerade i Angered. Man har helt

enkelt inte önskat splittra bilden, utan väntat till att moskén på Hisingen skulle bli klar.

MEN BEHOVET I ANGERED FINNS OCKSÅ?

Det är naturligtvis oerhört angeläget.

SOM DEN ÄR RITAD NU, ÄR DEN SPECIELLT PLATSSPECIFIK ELLER GÅR DEN ATT PLANTERA NÅGON ANNANSTANS?

Jag har aldrig ritat en byggnad som inte är platspräglad, men det kan ju vara mer eller mindre. Det går säkert, med vissa justeringar. Och beroende på tomtens beskaffenhet. Framför allt finns det ett mycket genomarbetat program att utgå ifrån. Men markanvisningen drogs tillbaka år 2009.

DET VAR VÄL LITE SPECIELLT, ATT GÖRA SÅ?

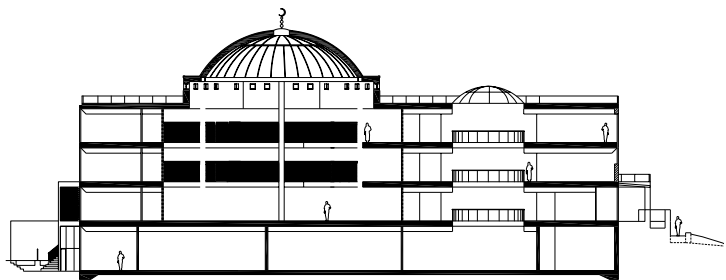
Mycket speciellt. Det upplevdes som om Göteborgs stad ”tog chansen” i och med att arrendeavtalet inte förnyats i tid.

HUR TOGS DETTA EMOT, I FÖRSAMLING OCH I OPINION?

Jag kan inte hela frågan. Jag vet att det naturligtvis var en besvikelse i församlingen. Man skall komma ihåg att de grupper vi nu talar om inte alltid är starka gentemot myndigheter. Och kanske inte i alla delar har kunskap om hur den formella processen går till. Det kan vara lätt att glömma en påskrift för en förlängning av ett avtal. När det väl har skett är man inte stark nog att ta till tonläge, av olika skäl.

MEN DET VAR ALLTSÅ DEN KOMMERSIELLA UTBYGGNADEN AV ANGEREDS CENTRUM SOM MAN PRIORITERADE?

Ja, det var det. Men man räknar med att projektet skall uppstå igen. Du vet: en moské på Hisingen, det är väldigt långa avstånd. Om man bor i Angered. Fredagsbönen i Göteborgs moské är alltid fullsatt och det rör sig om tvåusen personer.

RINKEBY MOSKÉ, STOCKHOLM
ILLUSTRATIONER: ARKITEKTSTUDION

DÅ KOMMER VI TILL STOCKHOLMSPROJEKTET. MOSKÉ I RINKEBY. BESTÄLLARE PÅ DET?

Islamiska förbundet i Järva. Min kontaktman är Ibrahim Bouraleh, en känd muslimsk ledare i Järva och ordförande i den byggnadskommitté som planerar för en ny moské i Rinkeby. Det var via projektet med göteborgsmoskén som kontakten etablerades. Ett förslag till ny moské var redan framtaget av en nytexaminerad arkitekt, Johanna Wickström.

Jag blev kontaktad av förbundet då man önskade få ett utlåtande från en erfaren arkitekt. Uppdraget formulerades som ett konsultuppdrag som enbart gällde detta utlåtande. Efter att tagit del av mina synpunkter erbjöd församlingen ArkitektStudio uppdraget att komma med ett nytt förslag till moské i Rinkeby.

Församlingen var mycket angelägen om att vårt arbete under sommaren skulle komma så långt och resultera i att man kunde få ett förhandsbesked om ett framtida byggnadslov. Anledningen var att man planerat en resa utomlands för att söka finansiering. Till detta behövdes godkända stämplade handlingar från myndigheter samt arkitekturritningar.

Det visade sig att en smärre justering av den under sommaren 2011 utställda detaljplanen skulle krävas för mitt förslag. En planarkitekt på Stockholms stadsbyggnadskontor hade handlagt ärendet och i detaljplanen följt det första förslagets bristfälliga intentioner. Att den muslimska församlingen beslutat sig för att byta arkitekt mottogs inte med ovationer.

MEN DET MÅSTE JU TJÄNSTEMÄNNEN KUNNA TA?

Ja. Efter ett flertal möten med planarkitekten och fastighetskontorets exploateringsavdelning under försommaren rekommenderades vi att ta kontakt med bygglovsarkitekten för vidare diskussioner kring gestaltningen i början av augusti. Till detta möte kallades även skönhetsrådet samt stadsarkitekten. Under samma skede hade vi uppvaktat oppositionsborgarrådet Tomas Rudin och ytterstadsborgarrådet Joakim Larsson. Oppositionsborgarrådet blev mycket engagerad och lovade göra allt vad han kunde för att förslaget skulle kunna realiseras.

Stadsarkitekten inledde mötet med att säga att hon hade tjugo minuter till sitt förfogande, så jag blev nödd att anpassa min dragning av projektet efter det. Eftersom projektet inte kunde avhandlas på så kort tid bestämdes nya mötestider. Nu blev det inte så. Stadsbyggnadskontoret lade istället på locket. De möten som var planerade ställdes in.

Under hösten kom det propåer från stadsbyggnadskontoret till Ibrahim att stadsarkitekten insisterade på att en ”ikonarkitekt” skulle rita den nya moskén. Utan min och Ibrahims vetskap bjöds såväl utländska som svenska arkitekter in till möten med Ibrahim. Jag fick med jämna mellanrum indikationer på att stadsbyggnadskontoret drev detta i egen sak.

UTAN BESTÄLLAREN OCH HANS ARKITEKT? INTRESSANT.

Javisst. Stadsbyggnadskontoret agerar själva. Man verkar ha bestämt sig för att man önskar en annan arkitekt för Rinkeby moské.

Den av fastighetskontoret anvisade tomten ligger där Rinkeby allé möter Kvarnbyvägen. Moskébyggnaden får därmed en central placering i stadsdelen och stadsmiljön. Byggnadens gestaltning relaterar till området och har därför fått formen av en rektangel som följer tomtens längdriktning.

Planlösningen är baserad på två stycken till funktion helt skilda entréer. En andlig och en världslig entré. Bottenplanet mot Rinkeby allé innehåller i huvudsak samlingslokaler, butiker, en större restaurang samt ett mindre gym. Funktioner i övriga plan har direkt anknytning till den andliga verksamheten inklusive bibliotek och studierum. Den andliga huvudentrén vänder sig mot bostadskvarteret.

BYGGNADSYTAN ÄR UNGEFÄR SOM I GÖTEBORG?

Ja, men ytprogrammet som är författat av församlingens planeringsgrupp är betydligt större. Bruttoytan i vårt förslag är 4500 m². Nuvarande detaljplan medger att det går att bygga ytterligare ett våningsplan vilket vi inte utnyttjat utan avrått ifrån. När sommaren var till ända hade vi uppfyllt församlingens önskemål och kunde presentera ett genomarbetat förslag som gränsade till bygglovshandling med hänsyn taget till konstruktioner, installationer, brand och tillgänglighet.

Att mina kollegor på stadsbyggnadskontoret inte önskat fortsatt kontakt utan nöjt sig med en ytterst kort introduktion där jag på mycket forcerat fick möjlighet att redovisa förslaget är beklagligt. Med tanke på vad vår projektering har kostat av medel skänkta på frivillig basis ter sig hanteringen än mer häpnadsväckande.

Min beställare blev väldigt konfunderad av den uppkomna situationen och framhärade in i det längsta att: vi vill behålla vår arkitekt. Varken Ibrahim Bouraleh eller övriga i planeringsgruppen kunde begripa invändningarna.

SADES DETTA I KLARSPRÅK?

Nej, vi hörde egentligen aldrig någonting konkret från stadsbyggnadskontoret, åtminstone inte jag. Ingen tog kontakt med mig trots upprepade påstötningar.

I mars 2012 får jag ett brev från Ibrahim Bouraleh där han förklarar att han känt sig tvingad att ”ge vika om arkitektbyte och har anslutit arkitektkontoret Celsing till projektet”

STADSBYGGNADSKONTORET TOG FRAM EN ARKITEKT UTAN BESTÄLLARENS MEDVERKAN? JOHAN CELSING?

Ja. ■

VI KOMMER ATT ÅTERKOMMA TILL DENNA FRÅGA I KRITIK.

NENDO / PALAZZO VISCONTI

Giulia Milza

“To live together in the world means essentially that a world of things is between those who have it in common, as a table is located between who sit around it; the world, like every in-between, relates and separates men at the same time.”

Hannah Arendt, *The Human Condition*

The Japanese firm Nendo, led by thirty-four year old Oki Sato, Wallpaper Magazine’s “Designer of the Year 2012,” could not have chosen a better opportunity than Milan Design Week to celebrate its tenth year of activity.

Far from any intention of complacent self-congratulation, the solo exhibition “trial & error” that graced the piano nobile of Palazzo Visconti from 17th to 22nd of April, instead of a sterile exaltation of objects designed by the Tokyo team, assumed the form of a 360° story about the space around them.

This is confirmed by the location choice, the seventeenth-century Palace commissioned by the Spaniard Carlo Bolagnos, not far from Piazza San Babila, whose interiors strongly contrast with the pieces on exhibit. The splendor of the Visconti rooms speaks to the studio’s formal lexicon which is reduced to its essence, the murkiness of the setting is livened up by the brightness of the furniture and the Rococò redundancy of marble and stucco is attenuated by the lightness of the minimal forms.

Attention is focused on the empty space that is around the objects, which intertwine with an intricate web of not-only-visual relationships with the surrounding space and the audience, making the atmosphere vibrate.

The dynamic linear structures of the products are not just the result of a process of dematerialization which focuses on the essence rather than on appea-

rance, but are above all a praise to agility and encourage visitors to move through the space.

In mounting its retrospective, Nendo never gave up on the ever difficult challenge of communicating the intangible: by stimulating the emotional interpretation of the public, they investigate the margin of inter-Action of the design.

In the last ten years, the studio has produced more than 200 individual designs, a polyhedric repertoire including glass, furniture, lamps, seating, and modular systems.

New prototypes and limited editions scatter the five halls of the Baroque palace. The items in the firm’s newest collection, “1%,” include products such as the win-tea cup, the top-tea set, the block-vase, the stack-sake set, and the shrink-plate. Each item in this collection is limited to 100 copies, a choice which one may interpret as an effort to increase the value of each piece while praising a minimalist design.

In an era in which we feel overwhelmed by mass production while simultaneously fiercely critical of the contamination between art and design, “1%” identifies the solution: in media stat virtus. Neither few nor millions, but a hundred; the perfect number, according to the Japanese firm, to enjoy the idea of owning a part of the entire production.

This collection illustrates that the fleeting border between the fields of art and design is easy to cross, and it’s not just a matter of numbers.

NENDO: TRIAL & ERROR

17TH – 22ND APRIL 2012

PALAZZO VISCONTI

VIA CINO DEL DUCA, 8, MILAN, ITALY

PHOTO: NENDO / JOAKIM BLOCKSTRÖM

As Oki Sato said several times, although his creations have a deep aesthetic effect on their audience and establish a strong emotional bond with them, he is not an artist and does not create something from what he intuitively finds beautiful or interesting. There must be logic and meaning. Sato's process of creating does not start with a white canvas, but with a problem to solve. The fragile beauty of his designs is more a result than a criteria, and this is what secretly links his inexhaustible creative vein to the architecture field.

In addition to "1%," the exhibition brings together pieces from five other collections of furniture designed and developed over a series of solo exhibitions: the modular shelving system known as "Scatter Shelf" (Friedman Benda Gallery, New York, and Carpenters' Workshop Gallery, London and Paris) is a black shelf made from thin strips of black acrylic sheets; the "Farming-net" lamps (Carpenters Workshop Gallery, Paris, 2012) are made from agricultural nets originally used to protect produce from harm; the carbon fiber collection "Visible Structures" (High Museum, Atlanta, 2011); "Thin Black Lines" (Philips de Pury at the Saatchi Gallery, London, 2010), the series of seating and furniture whose structures are defined by a simple, dark line; and the specimen edition "Object Dependencies," which further questions the relationship between furniture and other objects by way of weakened and dynamic pieces that require additional support from objects in order to increase their stability or alter the way they function.

The leitmotif of the objects on display is a measured and rational elegance that does not trace its roots in an exclusively cultural factor, but is the fruit of an uncommon sensitivity and intelligence.

"trial & error" is a programmatic title that perfectly suits the non-stop empirical research of a firm known for its eclecticism.

The attention to detail and the will to deeply investigate the properties of the most different materials in an attempt to obtain formal and unpredictable effects have been the research territory of this design studio from Tokyo. Nendo dedicated the exhibition to the attempts and the mistakes in which its designers have invested, and invest daily, in order to feed their production.

Furthermore, it is actually Nendo's passion for experimentation and courage to dare that makes it possible to find a further connection between the bizarre, late Baroque decoration of the historical residence and the unusual shapes of imaginative and delicate beauty proposed by the studio.

"trial & error" was an exhibition which looked beyond the confines of shape and which found its identity in the space that envelopes bodies, that osmotic band of relation which should be cared for. ■

ATT HAMNA PÅ DEN KORTA LISTAN – om prekvalificering till inbjudna tävlingar

Magnus Rönn

I. INLEDNING

Denna artikel undersöker prekvalificeringen av arkitektkontor i samtida arkitekttävlingar i Sverige. Prekvalificeringen är ett urvalsförfarande som används av byggherrar och beställare vid inbjudna tävlingar. Prekvalificeringen börjar med att arrangören tar fram en inbjudan och annonserar om tävlingen. I inbjudan ges en översiktlig presentation av tävlingsuppgiften, de utvärderingskriterier som kommer att läggas till grund för valet av kandidater till tävlingen och vilka dokument som skall bifogas ansökan. Arkitektkontor som vill delta i tävlingen svarar på inbjudan med att skicka in en intresseanmälan. En grupp personer hos arrangören går sedan igenom ansökningshandlingarna och pekar ut kandidater till tävlingen. Normalt utses tre till sex kontor/team. Så ser i korthet prekvalificeringen ut i inbjudna tävlingar arrangerade av kommunala och statliga huvudmän.

Jag har inte funnit någon svensk studie om urvalet av arkitekter till inbjudna tävlingar. Det är ett förvånande resultat av litteratursökningen. Däremot har prekvalificeringen undersökts i Holland och Danmark. Leentje Volker (2010) redovisar i avhandlingen *Deciding about Design Quality* hur offentliga byggherrar i Holland beställer arkitekttjänster. Hon undersöker både möjliga framgångsfaktorer i upphandlingen och hinder. Volker ger ett antal förslag som kan antas ge en upphandling som är bättre anpassad till arkitekturens förutsättningar. Volker och Lauche (2008) noterar att urvalet av arkitekter till tävlingar och bedömningen av tävlingsförslagen liknar varandra, även om de kriterier som ligger till grund för valen skiljer sig åt. Urvalet av arkitekter baserades i fallen på personliga erfarenheter, rykte och referenser. Tävlingsförslagets kvalitet däremot värderades med utgångspunkt från design, hur för-

slagen såg ut i ritningar, beskrivningar och illustrationer. Jag tolkar resultatet som att prekvalificeringen av kandidater till tävlingar och juryns kvalitetsbedömning av tävlingsförslag kan ses som två olika typer av arkitekturkritik.

Den danska undersökningen av prekvalificering i arkitekttävlingar är utförd vid Handelshögskolan i Köpenhamn av Kristian Kreiner och Merete Gorm 2008 och 2009. Studien från 2008 redovisar byggherrarnas perspektiv och erfarenheter. Denna undersökning baseras på en enkät som besvarats av 98 informanter. Av dessa är 60% offentliga byggherrar. 40% är privata byggherrar. Den danska studien avviker i uppläggning från min undersökning av prekvalificering på två viktiga punkter. Kreiner och Gorm söker kunskap om prekvalificering i tävlingar via enkäter till byggherrar. Undersökningsmetodiken resulterar i åsikter och erfarenhetsbaserade svar i frågeformulär. Jag söker kunskap om prekvalificeringen genom granskning av dokument hos ett strategiskt urval av offentliga arrangörer. Den andra skillnaden gäller byggherren. Respondenterna i den danska studien är både offentliga och privata företag. Jag har undersökt tävlingar som arrangerats av statliga och kommunala huvudmän. Min undersökning omfattar enbart offentliga verksamheter som till skillnad mot privata byggherrar måste utse kontor/team i enlighet med Lagen om offentlig upphandling. Gemensamt är att vi både studerat samtida tävlingar utifrån arrangörens urval av arkitektkontor.

FORSKNINGSPROJEKTET

Arkitekttävlingar är ett *kunskapsfält* av betydelse för både arkitekterna och deras uppdragsgivare. Som kunskapsfält betraktat kan tävlingsprocessen delas in sju typiska skeden, från inbjudan till implementering:

- *Inbjudan:* Det första skedet är arrangörens arbete med inbjudan till prekvalificering och tillhörande annonsering. Inbjudan innehåller en sammanfattande beskrivning av tävlingsuppgiften och ekonomiska ersättningar, krav på dokument som skall ingå i företagets intresseanmälan, kriterier styr valet av kandidater och information om granskare.
- *Intresseanmälan:* Det andra skedet är arkitektkontorens framtagning och inlämning av ansökningshandlingar. De arkitektkontor/team som väljer att delta sammanställer begärda uppgifter om företagets ekonomiska status och organisation, CV för nyckelpersoner, referensprojekt och kontaktuppgifter på referenspersoner till dessa projekt.
- *Urvalsprocessen:* Det tredje skedet definieras av arrangörens urval av kontor/team till tävlingen. Typiskt är en utvärdering i två steg, en första formell granskning av kandidater med utgångspunkt från ”skall-kraven” i inbjudan följt av ett andra värderande bedömning baserat på referensprojekten. I det andra skedet provas sökanden med hänsyn till arkitektonisk kvalitet, förmåga att kombinera kreativa lösningar med effektiva funktioner och hur samarbetet fungerat i relation till byggherrar/entreprenörer.
- *Tävlingsprogram:* Det fjärde skedet är arrangörens utveckling av program för tävlingen; beskrivning av tävlingsuppgiften, framtagning av krav, mål och kriterier för bedömning av tävlingsförslagen samt val av juryledamöter. I detta skede kompletteras juryn med ledamöter utsedda av Sveriges Arkitekter, såvida de inte redan blivit utsedda.
- *Gestalttningsprocessen:* Det femte skedet är idéproduktion och gestaltning av tävlingsuppgiften. De tävlande kontoren/teamen analyserar tävlingsprogrammet, formulerar bärande gestaltningsidéer och visualiserar förslag till lösningar på tävlingsuppgiften.

- *Kvalitetsbedömningen:* Det sjätte skedet är juryns prövning av tävlingsbidragens kvalitet, val av vinnare och framtagning av juryutlåtande. Förtjänster och brister i förslagen analyseras och värderas. Juryns uppgift är att identifiera en bästa helhetslösning på uppgiften. Arkitekterna i juryn brukar få i uppgift att presentera förslagen för arrangören.
- *Implementering:* Det sjunde och sista skedet är genomförandet av vinnande förslag. Tävlingen övergår nu till att bli en fråga om upphandling av arkitekttjänster och projekteringsuppdrag. Redan i inbjudan till tävlingar informerar arrangören om att vinnaren kan räkna fortsatt uppdrag under förutsättning projektet skall genomföras.

SYFTE OCH FRÅGOR

Syftet är utveckla kunskap om urvalet av arkitekter till inbjudna tävlingar. Jag utgår från hypotesen att prekvalificeringen innehåller en serie *val: tillval, frånval* och *urval*. Arkitektkontor som önskar delta i tävlingen skickar in intresseanmälningar. Det är ett aktivt tillval. Kontor som avstår gör ett aktivt och eller passivt frånval. Kandidater med ofullständiga ansökningar drabbas av arrangörens frånval och går inte vidare i urvalsprocessen.

Ett grundläggande antagande är att arrangören bjuder in kandidater till tävlingen som uppfattas som kunniga, attraktiva, intressanta eller spännande. Antingen söker arrangören en lämplig mix av tävlande kontor/team eller så väljs kandidaterna utifrån sina egna meriter. Eftersom det är många flera intresseanmälningar från arkitektkontor, än vad som kan delta i inbjudna tävlingar, tvingas arrangören göra att urval. Här finns studiens forskningsproblematik. Avsikten med denna artikel är att belysa prekvalificeringen med stöd av följande fem forskningsfrågor:

- Hur visar sig tävlingarnas attraktionskraft?
- Vad är det för uppgifter som arrangörer efterfrågar i inbjudan?
- Vilka kriterier styr utvärderingen av kandidater?
- Hur organiseras urvalsprocessen?
- Vad är det för utvärderingsmodeller som praktiseras vid val av kontor/team?

FALLEN

Sökandet efter inbjudna tävlingar började med en genomgång av Sveriges Arkitekters hemsida. Sökningen avgränsades till 2007-2009. Under denna period fanns det 29 avgjorda tävlingar redovisade på hemsidan.

TÄVLINGSFORM	STATLIGA	KOMMUNALA	PRIVATA
Allmänna tävlingar: 9	1	7	1
Inbjudna tävlingar: 20	6	14	
Summa: 29	7	21	1

Av tabell 1 framgår att den offentliga sektorn är en dominerande arrangör av tävlingar. 10 inbjudna tävlingar valdes ut för fallstudier: fem är tävlingar som arrangerats av statliga huvudmän och fem som haft kommunala huvudmän. Den fem statliga tävlingarna:

- 2009 års tävling om Naturum Laponia i Lappland
- 2008 års tävlingar om Naturum Vänern – Victoriahuset
- 2007 års tävling om Naturum Tåkern
- 2007 års tävling om Stendörrens Naturum
- 2007 års tävling om Nya entréer till Skuleskogens Nationalpark

De fem kommunala tävlingarna är:

- 2009 års tävling om Stora Torget i Visby
- 2009 års tävling om Bostäder på Västra Kajen, Jönköping
- 2008 års tävling om Vaxholms kulturhus
- 2007 års tävling om Naturum Kristianstads Vattenrike
- 2007 års tävling om Nybyggnad för Smålands musik och teater, Jönköping

Tävlingarna med kommunala huvudmän har en bredare repertoar av tävlingsuppgifter. Det beror på att kommuner arrangerat flera tävlingar utifrån lokala intressen/behov.

EMPIRI

Arrangörerna kontaktades per brev under 2010. I breven bad jag att få ta del av dokumentationen från prekvalifieringen; mötesanteckningar, beslutsunderlag, protokoll och inbjudan. Dessa dokument finns tillgängliga i arrangörernas arkiv. Från Sveriges Arkitekters hemsida laddade jag ner följande tävlingsdokument från fallen: Tävlingsprogram, Tävlingsför-

slagen (situationsplan, fasader, sektion, illustrationer och beskrivande text) och Juryutlåtande. (www.arkitekt.se/tavlingar).

2. RESULTAT

I detta avsnitt presenterar jag mina findings i undersökningen. Inledningsvis redovisas hur söktrycket ser ut i inbjudna tävlingar och arkitektkontor som varit mer framgångsrika än sina konkurrenter. De 10 tävlingarna har utmynnat i 375 intresseanmälningar. Av dessa kommer 315 (84%) från svenska arkitektkontor. 60 av 375 ansökningar (16%) är inlämnade av utländska kontor. 43 arkitektkontor (11%) har blivit inbjudna till tävlingarna. Resten (89 %) har sällats bort i urvalsprocessen. 38 av 43 inbjudna kontor/team (88%) svenska, tre kommer från Danmark och två kommer från Norge. En orsak till att tävlande utgörs av nordiska kontor/team är arrangörens krav på svenska som tävlingsspråk. Engelskspråkiga referensprojekt accepteras, men tävlingen skall genomföras på svenska.

EU har i direktiv 2004/18/EG infört ett förbud mot geografiska begränsningar i arkitekttävlingar som arrangeras av offentliga huvudmän. Men det finns ingen reglering av språket i tävlingarna. Kravet på svenska som tävlingsspråk har en praktisk sida. Kommunikationen underlättas. En konsekvens är dock att tävlingskulturen får en nationell prägel. Det är således inte en tillfällighet att vinnarna i studien alla är svenska arkitektkontor/team:

- Wingårdh Arkitektkontor (4 vinster, 3 vinster i kombination med NOD)
- NOD Natur Orienterad Design (3 vinster i kombination med Wingårdh Arkitektkontor)
- White Arkitekter (2 vinster)
- Andersson Jönsson Landskapsarkitekter (2 vinster i kombination med Wingårdh Arkitektkontor och Formverkstan Söder)
- Malmström Edström (2 vinster i kombination med NOD, Tyréns och Sydväst Arkitektur och Landskap)
- Tham & Videgård Hansson Arkitekter (1 vinst)
- Sydväst Arkitektur och Landskap (1 vinst i kombination med Malmström Edström)
- Tyréns (1 vinst i kombination med NOD och Sydväst Arkitektur och Landskap)

Ett av företagen som vunnit första pris, Tham & Videgård Hansson Arkitekter, har av arrangören tilldelats rollen som ”ungt kreativt kontor med stor arkitektonisk förmåga” i bedömningen (Utvärdering 2008-09-30). Det är emellertid ett kontor som funnits i 10 år vid tävlingstillfället. Ansvariga arkitekter var 40 år. Att vara ”ung och kreativ” är ett omdöme som verkar spegla en allmän uppfattning av företagets profil, ett rykte eller förmåga att kunna förnya sig, snarare än mätbara kriterier som antal år i branschen och ålder på ansvariga arkitekter. 4 av 10 arrangörer har

haft ”ung och kreativ” som ett kriterium för val av kontor/team. En liknande önska om förnyelse finns i den danska studien. 37% av byggherrarna svarade att man gärna tog med ett ”Wild card” i tävlingen (Kreiner och Gorm, 2008).

INTRESSE OCH ATTRAKTIVITET

Tävlingarna har genererat sammanlagt 375 intresseanmälningar. Men alla tävlingar är inte lika intressanta. Tre tävlingar framstår som attraktivare än övriga för arkitektkontoren. Flest intresseanmälningar finns i följande tävlingar:

- 2009 års tävling om Bostäder i Jönköping (62 anmälningar)
- 2009 års tävling om Naturum i Laponia (54 anmälningar)
- 2008 års tävling om Naturum vid Vänern - Victoriahuset (51 anmälningar)

Minst intresse har visats för följande tre tävlingar:

- 2007 års tävling om Entréer till Skuleskogens nationalpark (9 anmälningar)
- 2007 års tävling om Naturum till Stendörren (22 anmälningar)
- 2007 års tävling om Naturum till Kristianstads vattenrike (29 anmälningar)

Tävlingen om nya bostäder i Jönköping, som är ett större byggprojekt, har till exempel flera kandidater jämfört med entréer till Skuleskogens nationalpark, som är ett mindre uppdrag. Men det är i få fall som tävlingsuppgiften förklarar skillnaden i attraktionskraft. Ett lika viktigt resultat är att det bland tävlingarna om naturum finns fall med både stort intresse (54 anmälningar) och svagt intresse (22 anmälningar). Tävlingsuppgiften framträder som en otillräcklig förklaring till attraktionskraften.

PRISNIVÅ OCH INTRESSEANMÄLNINGAR

Arrangören påverkar tävlingen genom den ekonomiska ersättningen på två sätt. Dels genom prissumman för tävlingen som helhet. Dels genom ersättning till inbjudna arkitektkontor/team. Prissumman varierar i tävlingarna från 300 000 kr till 1 miljon kr. Också arrangörernas ersättning till tävlande skiljer sig åt, från lägst 100 000 kr per kontor/team till högst 200 000 kr. Tre tävlingar har en lägre prissumma än övriga fall. De är:

- 2009 års tävling om Stora Torget i Visby (prissumma 300 000 kr)
- 2008 år tävling om Kulturhus i Vaxholm (prissumma 375 000 kr)
- 2007 års tävling om Entréer till Skuleskogens nationalpark (prissumma 400 000 kr)

Dessa ”lågpristävlingar” har en prissumma på 300 000 kr - 400 000 kr. Ersättningen till arkitektkonto-

ren/teamen motsvarar 100 000 kr - 125 000 kr. Sammanlagt har 80 arkitektkontor önskat delta i dessa tre tävlingar. Trots den lägre prissumman erhöll tävlingen om Stora Torget i Visby 39 intresseanmälningar. I tävlingen om nya Entréer till Skuleskogens nationalpark fanns det enbart 9 ansökningar. Påfallande få arkitektkontor har således visat intresse för denna tävlingsuppgift. Om man i stället vänder blicken mot den högsta ersättningsnivån sticker följande tre fall ut från mängden:

- 2007 års tävling om Smålands musik och teater (prissumma 1 000 000 kr)
- 2009 års tävling om Naturum Laponia (prissumma 900 000 kr)
- 2009 års tävlingar om Bostäder i Jönköping (prissumma 750 000 kr)

”Högekostnadstävlingar” har en prissumma på 750 000 kr - 1 000 000 kr. Ersättningen till tävlande arkitektkontor/team i dessa tävlingar är 150 000 kr - 200 000 kr. Den högre ersättningsnivån har jämfört med lågpristävlingarna genererat sammanlagt 158 intresseanmälningar. Det är således den högre prissumman och bättre ersättningen till tävlingsteam som drar till sig ansökningar och ger tävlingen status. Studien visar att de ekonomiska villkoren har ett betydande förklaringsvärde till tävlingarnas attraktionskraft.

INLÄMNINGSKRAV OCH UTVÄRDERINGSKRITERIER

Inlämningskraven och utvärderingskriterierna i inbjudan talar om vilken typ av information som styr valet av kontor/team till tävlingen. Det finns ett antal ”skall-krav” som återkommer hela tiden i arrangörernas inbjudan till prekvalificering. Typiska skallkrav är:

- *Curriculum Vitae:* CV för ansvariga arkitekter, deras utbildning och professionella kvalifikationer för tävlingsuppgiften.
- *Referensprojekt:* 3-5 referensprojekt som är relevanta för tävlingsuppgiften. 2 av 3 referensprojekt skall normalt vara genomförda.
- *Referenspersoner:* Kontaktuppgifter på referenspersoner hos uppdragsgivaren till referensprojektet (byggherre och entreprenör).
- *Projektorganisation:* En plan som visar hur uppdraget skall genomföras på plats och hur efterfrågade kunskaper/professioner samordnas i projektet.
- *Kvalitetssystem och miljöpolicy:* Redovisning av företagets interna kvalitetssystem och miljöpolicy.
- *Ekonomi och skatter:* Dokument som informerar om företagets ekonomiska status och inbetalda skatter. Uppgifterna får inte vara äldre än 2 månader.
- *Kontaktuppgifter om företaget:* Information om företagets organisationsnummer inklusive namn, telefonnummer, e-postadress på kontaktpersonen.

- *Sanningsförsäkran:* En undertecknad försäkran av behörig företrädare om att företaget inte varit föremål för konkursansökan, tvångsförvaltning eller gjort sig skyldig till allvarligt fel i yrkesutövning.

Slutligen skall intresseanmälan vara undertecknad av behöriga firmatecknare och inlämnad i tid. Det är flera olika slag av informationsbehov som arrangören vill tillgodose via krav i inbjudan. Dokumenten förmedlar administrativ trygghet, ekonomisk säkerhet och professionell kompetens. Nyckelpersonernas CV ger information om utbildning, erfarenhet och förmåga att leverera önskade lösningar på tävlingsuppgiften. Projektorganisationen visar hur arbetet skall samordnas och arkitekternas tillgänglighet för uppdragsgivaren.

Kandidaternas kapacitet för utveckling av arkitektonisk kvalitet och samarbetsförmåga i projekt söks på två sätt: Dels genom referenspersoner hos byggherrar och entreprenörer. Dels genom relevanta referensprojekt. Kandidaternas gestaltningskompetens förmedlas i referensprojekten via foto, ritningar, beskrivningar och illustrationer. Kravet på referenspersonerna ger arrangören möjlighet att själv ta reda på hur byggherrar och entreprenörer upplevt samarbetet i referensprojekten. Namngivna personer kontaktas i slutbedömningen. Anteckningar från sådana samtal med referenspersoner finns sparade i arkiven hos offentliga arrangörer. Den danska studien ger en något avvikande bild av arrangörens informationsökande i prekvalificeringen. Enligt Kreiner och Gorm (2008) baserar byggherrarna valet av arkitekter främst på egna upplevelser av tidigare samarbete och personliga nätverk. Konkreta erfarenheter hos andra byggherrar används i liten omfattning i Danmark som underlag för systematiska bedömningar av kandidaternas lämplighet.

UTVÄRDERINGSKRITERIER

Det slutliga valet av arkitektkontor/team till tävlingar baseras på kriterier. Också dessa redovisas i inbjudan. Kandidaternas lämplighet bedöms utifrån följande fyra kriterier:

- *Arkitektonisk kvalitet:* Hur har arkitekterna tillämpat begreppet ”god arkitektur” i referensprojekten?
- *Kreativ förmåga:* Har arkitekterna utvecklat innovativa lösningar på arkitektoniska och funktionella problem i referensprojekten?
- *Samarbetsförmåga:* Hur har arkitekterna samarbetat med beställare och entreprenörer i referensprojekten?
- *Kompetens och resurser:* Har tävlingsteamet den kompetens och de resurser som efterfrågas/önskas för uppdraget?

De fyra kriterierna återfinns i samtliga urvalsprocesser. I några fall har arrangören kompletterat bedömningen med kriterier som handlar om hur arkitekterna löst miljöaspekter och hanterat tillgänglighet i referensprojekten. Kriterierna innehåller två led. Det första ledet pekar ut värden som arrangören ser som särskilt angelägna, vilket i detta fall är: God arkitektur, kreativ förmåga, samarbetsförmåga samt kompetens och resurser. Detta led talar om *vad* som är viktigt i utvärderingen. Därpå följer ett andra led i kriterierna, som är en fråga och som anger *hur* arrangören skall gå tillväga i utvärderingen. Det är genom att rikta frågor till arkitekternas referenser som arrangören får kunskap om deras kvalifikationer för uppdraget. Avgörande för vilka kontor/team som inbjuds in till tävlingen växer fram i denna dialogbaserade bedömning av kandidaterna.

URVALSPROCESSEN

Kommunala och statliga arrangörer börjar urvalsprocessen på samma sätt. Granskningen inleds med

kontroller av om kandidaterna uppfyllt skall-kraven. De flesta företagen har ordning på ekonomi, administration och referenser och går vidare till nästa steg. Men två tävlingar uppvisar ett avvikande mönster med en tidig utslagning av 31 arkitektkontor. Det finns två olika typer av uppdragsgivare. En ”liberal arrangör” med en generös bedömning av ansökningar och en ”sträng arrangör” med en hård kontroll av skall-kraven.

Hos ”liberala arrangörer” sker utslagningen senare i urvalsprocessen jämfört med ”stränga arrangörer”. Också i den danska studien noteras skillnader i byggherrarnas granskning av arkitektkontorens meriter i prekvalificeringen (Kreiner och Gorm, 2008). Företagen med begränsad beställarkompetens var mer kritiska till kandidaterna än erfarna byggherrar. En-kätsvaren tyder på att det finns ett samband mellan sättet som arkitektkontorens ansökningar granskas i prekvalificeringen, byggherrarnas erfarenhet av upphandling av arkitekt-tjänster och deras önskan om kompetenta kandidater till tävlingsuppgiften.

UTVÄRDERINGSGRUPPER OCH GRANSKARE

Alla 10 arrangörer i studien har tillsatt särskilda utvärderingsgrupper som granskar kandidaterna. Grupperna består av tre till sex personer. Ett par granskare följer med tävlingsprocessen och återkommer senare som representanter för arrangören i juryn. Kunskap från prekvalificeringen förmedlas på detta sätt till juryns bedömning av tävlingsförslagen.

Sveriges Arkitekter har i tre tävlingar medverkat i arrangörernas utvärderingsgrupper som rådgivare och beslutsfattare. Representanterna från Sveriges Arkitekter har i dessa fall deltagit i valet av tävlande, enligt beslutsprotokollen. Eftersom organisationen marknadsför sin rådgivande roll i tävlingar på hemsidan, deltar i juryn och skall godkänna tävlingspro-

grammet är det inte förvånande att arrangörer vänder sig till Sveriges Arkitekter och ber om råd i frågor om prekvalificering.

Att föreslå urvalsprinciper, informera om kriterier för utvärdering och beskriva arkitektkontorens profil kan ses som ”konsumentupplysning” från Sveriges Arkitekters sida. Det är ett sätt att möta arrangörens informationsbehov, särskilt hos ovana byggherrar. Men att delta i besluten är inte oproblematiskt. Det kan anses strida mot principen om att alla medlemmar skall behandlas på samma sätt.

Jag har inte mött någon omfattande kritik mot att Sveriges Arkitekter deltar som beslutsfattare i prekvalificeringen. Organisationens medverkan kan ses som motvikt till arrangörernas tendens att välja ”säkra kort”; kända arkitektkontor som man har erfarenhet av och som kan visa upp genomförda projekt, relevanta för tävlingsuppgiften. Enligt tävlingsnämnden brukar Sveriges Arkitekter i kontakterna med arrangören uppmuntra dem ”att bjuda in ett oprövat kontor som tillåts tävla med de mer etablerade kontoren” (Sveriges Arkitekter 2010, s 9). Kreiner och Gorm (2008) ser möjligheten till ”Wild card” för unga kontor som ett sätt att balansera prekvalificerings konservativa drag med förnyelse.

URVAL OCH BEDÖMNINGSSTRATEGI

Det finns både likheter och skillnader i prekvalificeringen. En likhet i arrangörernas jakt på passande kandidater är en urvalsprocess som har två steg, en inledande kontroll av skall-kraven som åtföljs av en andra värderande bedömning där referenser spelar en central roll. En andra likhet är att urvalet av kandidater innehåller arkitekturkritiska överväganden. Skillnaderna ligger i synen på hur professionell kompetens skall identifieras, värderas, legitimeras och tillföras tävlingen. Bakom skillnaderna

framträder tre olika typer av modeller, som kommunala och statliga arrangörer använder vid slutbedömningen av kandidater till inbjudna tävlingar. Modellerna uppträder i blandformer, men renodlas här för tydlighets skull. Modellerna kan kallas för omröstningsmodellen, poängmodellen och bedömningsmodellen.

OMRÖSTNINGSMODELLEN

Prekvalificeringen av kandidater till 2008 års tävling om Naturum Väner – Victoriahuset används som belysande exempel på omröstningsmodellen. Utmärkande i detta fall är att urvalet av kandidater sker successivt genom en serie omröstningar. Beslutsprincipen bygger på jämförelse och gillande. För att gå vidare i omröstningen krävs ett aktivt stöd. Kvar i tävlingen blir enbart kandidater som gillas av utvärderingsgruppen och därför ses som bättre än sina konkurrenter.

Enligt inbjudan till prekvalificering har arrangören för avsikt att anlita fem till sex arkitektkontor till tävlingen. Intresseanmälan fick innehålla högst tre referensprojekt. Det skulle ”tydligt framgå om de objekt som redovisas blivit realiserande så som de presenteras” (Inbjudan 2007-12-20). Tävlingspråket var svenska. Ansökan kunde dock lämnas på danska, norska eller engelska.

Arrangören uppger i inbjudan att kandidater som uppfyller skall-kraven går vidare till en andra kvalitativ utvärdering. Här ställs ”kvarvarande ansökningar mot varandra för att utröna vilka ... som bäst motsvarar och uppfyller utvärderingskriterierna” (Inbjudan 2007-12-20). De kriterier som skall styra utvärderingen är:

- arkitektonisk gestaltungsform så som den framgår av referensobjekten
- förmåga att gestalta en byggnad i dialog med omgivande natur- och kulturmiljö
- förmåga att kombinera yteffektiva lösningar med god funktion och form
- erfarenhet av jämförbara projekt

Inbjudan resulterade i 51 intresseanmälningar. Det tog utvärderingsgruppen tre möten och fem omröstningar att utse fem arkitektkontor till tävlingen.

Möte 2008-02-05

På det första mötet deltog tre personer. Efter en genomgång av samtliga 51 kandidater kom gruppen fram till att ansökningarna kunde delas in i fyra grupper:

- Grupp 1: Mycket starka ansökningar (2 kontor/team)
- Grupp 2: Starka ansökningar (10 kontor/team)
- Grupp 3: Något mindre starka ansökningar (15 kontor/team)
- Grupp 4: Ansökningar som inte var tillräckligt konkurrenskraftiga (24 kontor/team)

Den första omröstningen resulterade i att kandidaterna reduceras från 51 till 27. Utslagna blev de 24 kandidater som placerats i grupp 4.

Möte 2008-02-15

Denna gång genomfördes två omröstningar som reducerade antalet kandidater till 14. Gruppen började mötet med att diskutera om det fanns skäl att ompröva tidigare beslut. Så var inte fallet. Därefter granskades ansökningarna i grupp 3. Sex av dessa fick vara kvar. I den följande omröstningen minskade antalet kandidater i tävlingen från 20 till 14.

Möte 2008-02-18

Åter började gruppen med en genomgång av bortröstade kandidater. Sedan följde två omröstningar som resulterade i att fem arkitektkontor återstod i tävlingen. Den första omröstningen reducerade antalet kandidater från 14 till 10. I den andra omröstningen försvann ytterligare fem kontor efter en förnyad granskning av deras meriter. Kvarvarande fem kontor bjöds sedan in till tävlingen: Hidemark & Stintzing Arkitekter, Johan Celsing Arkitektkontor, White Arkitekter, Wikerstål Arkitektkontor och Wingårdh Arkitektkontor.

Gruppen avslutade mötet med att försäkra sig om att de fem utpekade arkitektkontoren uppfyllt skallkraven. Dessutom prövade gruppen om det fanns något ”gränsfall” bland de utsorterande kandidaterna som gjorde att ytterliga ett kontor borde bjudas in till tävlingen. Men den fanns ingen anledning till ändring. Gruppen motiverar valet av arkitektkontor till tävlingen genom arkitektkritiska kommentarer till deras referensprojekt.

POÄNGMODELLEN

2009 års tävling om Stora Torget i Visby illustrerar poängmodellen. Utvärderingskriterierna i inbjudan omvandlas till en poängskala. De kandidater som får högst poäng ses som lämpliga kontor/team. Den bakomliggande beslutsprincipen är att arrangörerna kan räkna sig till vilka kontor/team som är lämpliga att bjuda in till tävlingen genom en kvantifiering av kvaliteter. Modellen bär på ett förföriskt sken av objektivitet som gör det lättare för arrangörer att försvara valet av kandidater.

Av inbjudan framgår att arrangören vill bjuda in tre arkitektkontor/team. Stor vikt kommer att läggas vid arkitektkontorens tillgänglighet i Visby. Intresseanmälan skall innehålla fem relevanta referensprojekt med tillhörande referenspersoner. Minst två av referensprojekten måste vara genomförda. Enligt inbjudan skall kandidaterna utvärderas med hänsyn till följande tre kriterier:

- Arkitektonisk förmåga
- Kompetens
- Erfarenheter och resurser

Det var 39 arkitektkontor/team som skickade in intresseanmälningar. En kandidat med för sent inlämnad intresseanmälan uteslöts. Övriga kandidater poängsattes parallellt med att deras professionella profil analyserades. Ansökningarna delades in i tre kategorier:

- Välenommerade företag med stor arkitektonisk förmåga och lång erfarenhet av att utforma omsorgsfulla stadsrum
- Välenommerade företag med stor erfarenhet av att utveckla historiska miljöer
- Unga företag med goda referenser och hög arkitektonisk nivå med modernt uttryck

Poängsättningen av kandidaterna baserades kriterierna arkitektonisk förmåga, kompetens, erfarenheter och resurser. Skalan gick från 0-5 poäng per kriterium och såg ut så här: 0=Uppgift saknas, 1=Mindre bra, 2=Acceptabel, 3=Bra, 4=Mycket bra och 5=Exceptionellt bra. Sammanlagt kunde kandidaterna få 15 poäng.

Genom poängsättningen kunde 26 arkitektkontor/team som fick låga siffror sorteras bort. Kvar i tävlingen fanns kandidater som tilldelats minst 12 poäng. Granskarna kontaktade nu byggherrar och entreprenörer för att få en bild av hur kvarvarande 12 kandidater samarbetat i referensprojekten. En tätgrupp på fyra kontor/team med 13-14 poäng växte fram. Genom poängsättningen och kategoriseringen fick arrangören en passande mix av kandidater, välenommerade arkitekter med goda erfarenheter kompletterades med ungt kontor som representant för nytänkande. Val av kandidater legitimeras i detta fall med arkitektkritiska motive-ringar.

Det var det ett danskt och två svenska arkitektkontor/team som klarade sig bäst i poängsättningen med tillhörande värdering av meriter. SWECO Landskapsarkitektur bjöds in från kategorin välenommerade företag med stor arkitektonisk förmåga och lång erfarenhet av utformning av stadsrum. Exners Tegnestue AS & Schönherr Landskap sågs som ett välenommerat företag med stor erfarenhet av utveckling av historiska miljöer. Sydväst Arkitektur and Landskap & Malmstöm Edström valdes ut inom kategorin unga företag med goda referenser och hög arkitektonisk nivå med modernt uttryck. Utslags-givande i slutbedömningen var kandidaternas sammansättning av team för att möta tävlings-uppgiftens multidisciplinära karaktär och platsens kulturhistoriska betydelse.

BEDÖMNINGSMODELLEN

2007 års tävling om gestaltning av Naturum till Kristianstads Vattenrike representerar ett tredje sätt som arrangören använder för att peka ut kandidater till tävlingar. Modellen innebär att arrangören gör en samlad bedömning. Arrangören utgår från att det finns en önskvärd helhet. Den underliggande tanken är att arrangören kan finna lämpliga kontor/team till tävlingar genom en sammanvägning av aspekter.

Enligt inbjudan skall arrangören bjuda in fyra arkitektteam till tävlingen med kompetens inom arkitektur, landskapsarkitektur, vattenbyggnad och utställning. Kandidaterna måste styrka sin multidisciplinära kompetens med 3-5 referensprojekt, högst 3 uppdrag inom vattenbyggnad inklusive CV för nyckelpersoner. Arkitektteam som uppfyller skallkraven kommer att utvärderas utifrån följande fyra kriterier:

- Hur sökanden i referensprojekt hanterat begreppet ”god arkitektur” och visat prov på förmåga till kreativa lösningar på arkitektoniska och funktionella problem i offentliga byggnader, utställningsarkitektur och naturlandskap
- Hur sökanden i referensprojekt hanterat vattenbyggande
- Hur sökanden i referensprojekt samarbetet med beställare och entreprenör
- Hur arkitekterna i referensprojekt löst miljöaspekterna

Inbjudan till tävlingen resulterade i intresseanmälningar från 29 arkitektteam. Inför utvärderingen delades kandidaterna in i följande tre kategorier:

- Mycket intressant/stor erfarenhet
- Intressant erfarenhet
- Mindre intressant/mindre erfarenhet

Stadsarkitekten bedömde kandidaternas meriter inför slutbedömningen. Beslutsunderlaget bestod av en matris där teamen färgsatts med hänsyn till hur intressanta/erfarna som de framstod för arrangören. Med utgångspunkt från denna bedömning utsåg sedan utvärderingsgruppen fyra team till tävlingen efter en sammanvägning av deras kompetens inom arkitektur, landskap, vattenbyggnad och utställning. Inbjudna blev Arkitektstudio Widjedal Racki Bergerhoff, Formverkstaden Söder Arkitekter och Konstnärer, Uulas Arkitekter och White Arkitekter. Det var kontor som fått toppbetyg på minsta tre av fyra utvärderingskriterier. Utvärderingsgruppen formulerade inga särskilda motiv för beslutet utan hänvisar till en samlad bedömning, en sammanvägning av kompetenser som ansågs intressanta för tävlingsuppgiften. Det är urvalsprocessens offentliga utsida som presenteras för kandidaterna, resultatet av prekvalificeringen.

3. DISKUSSION

Statliga och kommunala arrangörer har tillgång till två grundprinciper för styrningen av tävlingsprocesser: ex-ante och ex-post. Ex-ante betyder att arrangören försöker styra tävlingsprocessen ”i förväg” genom att tävlingsuppgiften, tävlingsvillkoren och valet av tävlande kontor/team. Det är styrning via prekvalifiering. Förutsättningen är att tävlingsuppgiften uppfattas som attraktiv och drar till sig tillräckligt många kompetenta kandidater. Sedan är det upp till arrangören att identifiera passande arkitektkontor/team till tävlingsuppgiften.

Ex-post innebär att tävlingsprocessen styrs ”i efterhand” genom design och juryns bedömning av tävlingsförslagen. Kvalitet i arkitektur och stadsbyggnad visar sig här som goda förslag till lösningar på tävlingsuppgiften. Juryns uppgift är att identifiera den bästa helhetslösningen. Det kan bara göras i efterhand, sedan juryn får del av förslagen.

Arrangörens styrning i tävlingar är en kombination av ex-ante och ex-post. Jag försöker förstå hur styrningen av tävlingar ”i förväg” fungerar. Det är därför som jag intresserat mig för prekvalifieringen. Syftet har varit att undersöka hur kommunala och statliga arrangörer väljer ut kontor/team till sina tävlingar.

ATTRAKTIONSKRAFTEN

Den första forskningsfrågan handlar om tävlingarnas attraktionskraft. Tydligast visar sig attraktionskraften som antalet inskickade ansökningar från arkitektkontoren. De 10 tävlingarna har resulterat i totalt 375 intresseanmälningar. Bland dem finns många välkända arkitektkontor. Prekvalificeringen framträder i detta perspektiv som ett sätt att konkurrera om uppdrag bland arkitektkontor som varit etablerade tillräckligt länge för att hinna bygga upp en portfölj

med genomförde projekt som kan återanvändas som referenser i ansökningar.

Tävlingarnas attraktionskraft påverkas av prissummor och ekonomiska ersättningar till tävlande kontor/team. Antalet ansökningar varierar från 9 till 62 per tävling. Tävlingar med högre prissumma och större ersättning till kontor/team har genererat fler intresseanmälningar än ”lågpristävlingarna” i studien. De ekonomiska villkoren har större betydelse för attraktionskraften än tävlingsuppgiften.

Det är både statliga och kommunala huvudmän som arrangerat ”högkostnadstävlingar” respektive ”lågpristävlingar”. Gemensamt är att ekonomin reglerats i inbjudan innan tävlingsuppgiften blivit preciserad i tävlingsprogram. Intresserade arkitektkontor har enbart haft tillgång till en sammanfattande redovisning av tävlingsuppgiften som grund för deras framtagning av ansökningar. En väsentlig uppgift för Sveriges Arkitekter och juryer, som skall godkänna tävlingsprogrammet, blir därför att i efterhand anpassa inlämningskraven i tävlingen till de ekonomiska villkor som arrangören redovisat i inbjudan. Organisationens godkännande antas garantera en rimlig ersättning för arkitekternas arbetsinsats och mini-mera mängden ”gratisarbete” i tävlingar.

En tredje faktor som kan förklara attraktionskraften är om vinnaren garanteras fortsatt uppdrag. Inbjudan innehåller ett allmänt löfte om projekteringsuppdrag till vinnande kontor/team. Denna utfästelse har formulerats som att arrangören, efter genomförd tävling och i enlighet med juryns utslag, utan föregående annonsering avser att förhandla med förstapristagaren om fortsatt uppdrag. Det är emellertid svårt att få en klar bild i inbjudan av hur mycket arbete som en tävlingsvinst kan antas generera. Däremot kan intresserade kontor/team räkna med att en vinst resulterar i projekteringsuppdrag under förutsätt-

ning att tävlingen inte avbryts, vilket dock sker påfallande ofta i Sverige. Under perioden 1999-2000 har 199 tävlingar specialgranskats i Norden med hänsyn till deras implementering. Genomförandegraden var 83-86% i Danmark, Norge och Finland. Bara 71% av tävlingarna hade implementerats i Sverige under samma period (Kazemian, Rönn & Svensson, 2007).

En fjärde faktor som kan förklara tävlingarnas attraktionskraft i ett europeiskt perspektiv är arrangörernas krav på tävlingsspråk. Samtliga arrangörer i studien har i inbjudan ställt krav på svenska som tävlingsspråk, vilket förklarar varför en stor andel av ansökningarna (84%) kommer från svenska arkitektkontor/team. 38 av 43 företag (88%) som bjudits in att delta i tävlingarna är svenska kontor/team. Övriga tävlande består av tre danska kontor och två norska kontor. Arrangörens krav på svenska som tävlingsspråk ger tävlingskulturen i Sverige en nationell prägel med nordiska inslag.

INFORMATION I INBJUDEN

Den andra forskningsfrågan fokuserar på information som arrangörer efterfrågar i inbjudan. Bakom kraven på upplysningar – som arkitektkontoren skall förmedla via dokument i intresseanmälningar – finns en normerande traditionen som sannolikt kommer från lagstiftningen. Sveriges Arkitekter och STD (Svensk Teknik och Design) producerar råd och riktlinjer för upphandling av tjänster till potentiella beställare. Den rättsliga regleringen av tävlingen är en trolig förklaring till varför kraven på upplysningar ser så lika ut hos statliga och kommunala arrangörer av arkitekttävlingar.

I inbjudan till prekvalificering är det flera olika slag av information som arrangörer av tävlingar efterfrågar. En typ av skall-krav ger uttryck för en tilltro till *skriftliga* intyg som kunskapskälla. Kraven

kan antas minska risken för ansökningar från företag som saknar önskade förutsättningar för uppdraget. De ekonomiskt orienterade skall-kraven gynnar etablerade kontor med god ekonomi utan betalningsanmärkningar. Det kan ses som ett rimligt sökande efter trygghet, men alltför höga krav på ekonomisk säkerhet är svåra att uppfylla för nystartade kontor och begränsar därför förnyelsen i tävlingar.

En andra typ av krav ger underlag för arrangörens bedömning av *tävlingsteam och deras kompetens*. Nyckelpersonernas CV förmedlar information om kandidaternas kunskap för uppdraget. Beskrivningar av projektorganisationen i intresseanmälan ger arrangören en framtidsinriktad bild av arbetet på platsen. Hur teamen sätts samman framstår som en central aspekt i arrangörernas bedömning av kandidaternas lämplighet för uppgiften. Tävlingsuppgifterna har påfallande ofta en multidisciplinär karaktär. Åtta av 10 arrangörer efterfrågar team som är innehåller av flera professionella kompetenser. Ett genomgående mönster i tävlingarna om Naturum är till exempel att arrangörerna premierar projektorganisationer som kombinerar kunskap i arkitektur och landskap med erfarenheter av utställningar.

En tredje typ av skall-krav handlar om *referensprojekt*. Denna gång är det representationer av projekt (foto, illustrationer, ritningar, illustrationer och beskrivningar) som bildar underlag för tolkningen av arkitektkontorens gestaltningskompetens. Referensprojekten genererar arkitekturkritiska omdömen i urvalsprocessen. Kravet på genomförda referensprojekt, relevanta för tävlingsuppgiften, gör det omöjligt för nystartade företag att gå vidare i prekvalificeringen. Så är fallet även om arrangörer medger att några av referensprojekten inte behöver vara byggda. Samtidigt finns ett uttalat stöd till ”unga arkitektkontor” hos flera arrangörer som syftar till att främja förnyelsen i tävlingar.

Två gånger har kontor/team som kategoriserats ”unga företag” blivit förstapristagare. Men det är trots allt enbart arkitekt-kontor som varit verksamma under flera år och kunnat skapa en portfölj av genomförda projekt som får plats i inbjudna tävlingar. Det danska systemet med ”Wild card” avser nystartade kontor som inte hunnit bli etablerade.

En fjärde typ av skall-krav resulterar i *mundlig information*. Det är kravet på att ansök-ningshandlingar skall innehålla uppgifter om referenspersoner till referensprojekten. Arrangören vill kunna bilda sig en uppfattning om arkitektkontoren genom direktkontakt med byggherrar och entreprenörer. Det är framför allt i slutbedömningen av kandidater som arrangörer har tagit kontakt referenspersoner och sökt information om arkitekternas samarbetsförmåga. Svaren från referenspersonerna är en blandning av personliga erfarenheter och generella omdömen om arkitekterna i byggbranschen. Också Volker and Lauche (2008) noterar i en studie av två inbjudna tävlingar i Holland att byggherrarnas val av företag baserades på arkitektkontorens rykte, särskilt dess projektledare. Kreiner och Gorm (2008) tolkar enkätsvaren som att danska byggherrar utgår från egna erfarenheter och personliga nätverk vid valet av arkitektkontor till inbjudna tävlingar. På denna punkt ger min studie en något annorlunda bild av hur arrangörer skaffar sig information om kandidaterna. Kravet på referenser i inbjudan ger underlag för en systematisk erfarenhetsåterföring i prekvalificeringen. Skillnaden kan möjligen förklaras med att jag studerar tävlingar som har kommunala och statliga huvudmän. Den danska studien omfattar både offentliga och privata byggherrar med varierande erfarenhet som beställare av arkitekttjänster.

UTVÄRDERINGSKRITERIER

Den tredje forskningsfrågan söker kunskap om de kriterier som offentliga arrangörer praktiserar vid utvärderingen av kandidater. Kriterierna används i utvärderingen av arkitektkontorens professionella profil. Bedömningen fokuserar på arkitektonisk kvalitet, kandidaternas kreativitet, kompetens och resurser för tävlingsuppgiften. Lika viktigt för arrangörerna är förmågan till samarbete i projekt. Statliga och kommunala huvudmän söker kontor/team som kan kombinera deras önskan om kvalitet, kreativitet och kompetens med ekonomisk trygghet och lyhördhet gentemot krav från beställaren.

Utvärderingskriterierna har en öppen karaktär. Deras mångtydighet och sökande funktion är en typisk egenskap inom design, arkitektur och stadsbyggnad. Det kan förklaras av att kriterierna ingår i en dialogbaserad bedömning som söker svar på frågor om kandidaternas lämplighet. Det är samma typ av kriterier som senare används i tävlingen vid juryns bedöm-

ning av tävlingsförslagen. Arrangörens granskare får i prekvalificeringen kunskap om kandidaternas gestaltningskompetens genom att rikta frågor till projekten. Referensprojekten avlockas information. Jag ser det som en form av arkitekturkritik. Hänvisningar till förstapris i andra tävlingar och uppskattning i branschen lyfts fram som kännetecken på kvalitet.

I tre kommunala tävlingar har urvalsprocessen kompletterats i efterhand med kriterier som grund för en kategorisering av kandidater utifrån deras professionella profil. Kategoriseringen kan ses som ett sökande efter en produktiv skillnad mellan kandidater som ger en intressantare mix av tävlande kontor/team. Genom att ta ut den bästa kandidaten ur respektive kategori till tävlingen får arrangören tillgång till blandning av team och olika kompetensprofiler. Möjligheten till förnyelse kombineras med erfarenheter och spjutspetskompetens hos välrenommerade företag. Detta sätt att definiera kvalitet och utse arkitektkontor återfinns bara i kommunala tävlingar. En möjlig förklaring är deras större vana vid upphandling och arkitekttjänster och därmed större kunskap om konsultbranschen.

URVALSPROCESSENS ORGANISATION

Den fjärde forskningsfrågan syftar till kunskap om hur offentliga arrangörer organiserar sina urvalsprocesser. Valet av kandidater i de fem statliga tävlingarna sker i samverkan med kommuner och lokala aktörer. Tävlingen framträder här som en metod för att samordna nationella, regionala och lokala intressen. Två kommunala tävlingar innehåller också en tydlig samordning av regionala och lokala intressen. Övriga tre kommunala tävlingar i studien inbegriper ett internt samarbete mellan förvaltningar som stadsbyggnadskontor, fastighetskontor eller tekniskt kontor. Det finns således en komplex organisatorisk struktur i många av tävlingarna med flera inbyggda intressen.

Samtliga arrangörer har en kollektiv beslutsordning. Det är en grupp på tre till sex experter som granskar ansökningshandlingarna. En majoritet av experterna är lekmän på arkitektur. I de kommunala tävlingarna ingår arkitekter från stadsbyggnadskontoren. Grupperna innehåller normalt personer från de parter som samverkar i tävlingen. Den kollektiva beslutsordningen med utvärderingsgrupper bidrar till ökad likhet i bedömningen av kandidaternas meriter. Några ledamöter från dessa grupper följer med i tävlingsprocessen som representanter för arrangören i juryn. Erfarenheterna från prekvalificeringen förs på detta sätt vidare till juryn.

Det finns ett omfattande samarbete mellan arrangörerna och Sveriges Arkitekter i studerade tävlingar. Enligt gällande regler skall tävlingsprogrammen godkännas av organisationen. Sveriges Arkitekter har rätt att utse två medlemmar av juryn. Tävlings-

reglerna föreskriver att minst en tredjedel av juryledamöterna skall ha samma kompetens som tävlande. Arrangörerna köper tjänster som sekreterare i juryn respektive tävlingsfunktionär från Sveriges Arkitekter. I tre fall har Sveriges Arkitekter dessutom ingått i arrangörens utvärderingsgrupp och aktivt deltagit valet av kontor/team till tävlingarna. Samarbetet speglar den centrala roll som arkitekttävlingen har för professionen. Genom att tävlingsprogram, tävlingsförslag och juryutlåtande finns fritt tillgängliga på Sveriges Arkitekters hemsida blir tävlingarna del i en kollektiv kunskapsupbyggnad för professionen. Tävlingarna producerar förebildliga lösningar på gestaltungsproblem.

Samtliga arrangörer har organiserat urvalsprocessen i två huvudskeden, en inledande formell kontroll av ansökningshandlingar utifrån skall-kraven följt av en andra värderande bedömning av kandidaternas referenser baserad på kriterier. Kontrollen av hur skall-kraven uppfylls visar att det finns ”stränga arrangörer” som sorterar bort många ansökningar från kontor/team i början av urvalsprocessen. Det är inte bara utvärderingskriterierna som är tvetydiga. Också skall-kraven erbjuder ett betydande tolkningsutrymme. ”Liberala arrangörer” avvisar bara ansökningar som lämnats in för sent eller saknar efterfrågade dokument. Hos liberala arrangörer går därför många fler ansökningar vidare i bedömningen. Avgörande för vilka arkitektkontor/team som pekas ut sker senare i urvalsprocessen hos liberala arrangörer jämfört med stränga arrangörer. Flertalet arrangörer fördrar att vänta med utslagningen av kandidater till det värderande skedet i prekvalificeringen. Det tyder på ett strategiskt tänkande i urvalsprocessens senare skeden som inbegriper flera faktorer med svåröverskådliga konsekvenser.

Kreiner och Gorm (2008) fann skillnader mellan hur ovana byggherrar och professionella byggherrar såg på arkitektkontorens meriter. Engångsbygggherrar med några få års erfarenhet hade en mer kritisk bedömning av arkitektkontoren än erfarna byggherrar. Detta resultat kan tolkas på två olika sätt enligt Kreiner och Gorm. Dels som uttryck för att professionella byggherrar är attraktivare och därför drar till sig flera kompetenta arkitekter än engångsbygggherrar. Dels kan skillnaden tolkas som att ovana byggherrar har ett större kunskapsbehov. Engångsbygggherrar vill i högre grad kompensera sin brist på erfarenhet med extern kompetens. Det är således svårigheten att finna tillräckligt många arkitektkontor med önskad kompetens för tävlingsuppgiften som denna gång ligger till grund för kritiken.

Jag vill fördjupa diskussionen och lyfta fram några fler tänkbara förklaringar till skillnaderna i arrangörens sätt att granska ansökningar vid prekvalificeringen.

- En första förklaring finns i skall-kravens mångtydighet. Det är bara krav på att ansökningar måste vara inlämnade i tid och innehålla begärda handlingar som kan besvaras med ett entydigt ”ja” eller ”nej”. Krav på ”relevanta referensprojekt” däremot är något som måste ses i relation till tävlingsuppgiften. Granskare som gör kvalitativa bedömningar av i vilken grad som skall-kraven är uppfyllda framträder därför som strängare vid bedömningen av ansökningar.
- En andra förklaring är att ovana granskare av arkitektarbeten lägger större vikt vid formella brister i ansökningshandlingarna. Erfarna personer litat i högre grad på sitt professionella omdöme med större fokus på innehållet i intresseanmälan som följd. Det är en förklaring som sammanfaller med hur Kreiner och Gorm (2008) tolkar enkätsvaren i den danska studien.
- En tredje förklaring finns i urvalsprocessens svåröverskådliga konsekvenser. Arrangörens granskare kan antas vara mer liberala mot arkitektkontor som man känner till eller har samarbetet med i projekt. Det är en beslutsprincip som kan förklara varför så många utländska kontor blir bortsorterade i den inledande kontrollen hos stränga arrangörer. Oklarheter i deras ansökningar framstår som riskablare jämfört med motsvarande brister kända arkitektkontor (Hemlin et al, 1990; Kreiner och Gorm, 2008).
- En fjärde förklaring kan sökas i arrangörens vilja att minimera risken för besvär i samband med upphandlingen av arkitekttjänster. Av detta skäl är det ”säkra” kandidater, som garanterat uppfyller skall-kraven, som går vidare i utvärderingen. Förklaringen går ut på att arrangörer, som vill skydda sig mot överklagningsbara fel i upphandlingar, blir stränga granskare. Till följd av 2002 års revidering av LOU har det blivit lättare att stoppa upphandlingar vid alvarliga brister i underlaget och få ersättning. Antalet klagomål har ökat dramatiskt som en konsekvens av ändringen av LOU (Lennerfors, 2010).

UTVÄRDERINGSMODELLER

Den femte och sista forskningsfrågan handlar om modeller för bedömning. Tre grundmodeller praktiseras i prekvalificeringen. Grundmodellerna utnyttjas i slutbedömningen av kandidater och kan sammanfattas som omröstningsmodellen, poängmodellen och bedömningsmodellen. Arrangörernas utvärderare använder modellerna för att identifiera betydelsefulla skillnader i kvalitet hos kandidaterna, motivera valet av kontor/team och legitimera besluten.

Grundmodellerna kan förklaras av arrangörernas behov av systematik vid urvalet av kandidater till tävlingar. Modellerna speglar en professionell praxis, en erfarenhetsbaserad metodik för att synlig-

göra kvalitativa skillnader i ansökningar och värdera arkitektkontor. Den rättsliga regleringen av prekvalificeringen har sannolikt förstärkt behovet systematik i urvalsprocesserna hos statliga och kommunala uppdragsgivare.

Det första steget i arrangörernas urvalsprocess är en prövning av ansökningar utifrån skall-kraven i inbjudan. Samtliga arrangörer i studien inleder processen på detta sätt. Det är i den andra värderande fasen av prekvalificeringen som modellerna visar sig som metoder för värdering och rangordning av kandidater. Forskningen på området har en påtaglig skevhet. Genom att poängmodellen utnyttjas för upphandling av tjänster och entreprenader har den varit föremål för forskning inom ekonomi och juridik. Prekvalificeringen i inbjudna tävlingar har inte fått motsvarande forskningsresurser. I litteraturen finns en omfattande kritik mot poängsättning av kvalificerade tjänster med stort kunskapsinnehåll (Andersson och Lunander, 2004; Sporrang, Bröchner & Kadefors, 2005; Molander, 2009). Utfallet av tjänster kan inte mätas i förväg på samma sätt som väldefinierade produkter. Tjänsternas kvalitet visar sig i uppdraget. Omvandlingen av kvaliteter till kvantiteter ger därför en mycket förenklad bild av rättvisa, saklighet och opartiskhet vid bedömningen av arkitekttjänster.

Definitionen av de modeller som arrangörerna praktiserar tar fasta på typiska drag i urvalsprocessen. Gemensamt är målet att underlätta identifieringen av en grupp arkitektkontor/team som kan antas vara bäst lämpande för tävlingsuppgiften. Det finns ett värderande tvång inbyggt i prekvalificeringen. Några kandidater måste ses som bättre än andra. Alla kan inte bjudas in till tävlingen. Karaktäristiskt för omröstningsmodellen är att urvalet av kandidater sker genom en serie omröstningar. Favoriterna går vidare till nästa fas. Kvar till slutbedömningen blir de kandi-

dater som utvärderingsgruppen gillar och därför ser som mer lämpliga till tävlingen än bortröstade kontor/team. Omröstningsmodellen spelar en bedömningspraktik inom arkitektur med förankring i både arkitektutbildningen och den professionella praktiken. Bedömningen bygger på värdering och jämförelse. Såväl antagningen till arkitektutbildningen i Sverige genom arbetsprov som utvärderingen av förslag i internationella arkitekttävlingar avgörs genom omröstningar i juryer (Rönn 2010). Poängmodellen utgår från att kandidaternas meriter, redovisade i ansökningshandlingar, kan omvandlas till siffror enligt en på förhand bestämd skala. Sedan summeras poängen. Det är en matematiskt baserad rangordning. De kandidater som får flest poäng bjuds in till tävlingen. Bedömningsmodellen innebär att arrangörens utvärdering görs mot bakgrund av en styrande helhet. Genom arkitekturkritiska sammanvägningar av kvaliteter försöker arrangören komma fram till vilka kontor/team är passande deltagare i tävlingen. Det slutliga valet av kandidater sker inom ramen för idén om en överordnad helhet, en underliggande föreställning som är dold i processen. Utvärderingens utsida presenteras som beslut för kandidaterna i tävlingen. Hur arrangören bedömt deras meriter blir en intern hemlighet. ■

REFERENSER

- Andersson, A. & Lunander, A. (2004) *Metoder vid utvärdering av pris och kvalitet i offentlig upphandling*. Stockholm: Konkurrensverket.
- European public procurement legislation and architectural service: Recommendation and guidelines for transposition to national law*. (2005) ACE. Brussels: Architects Council of Europe.
- Hemlin, S., Johansson, U-S. & Montgomery, H. (1990) "Professorstillsättningar vid arkitekturskolorna – på vilka grunder sker besluten?"; *Arkitekturforskning, Nr 1-2*.
- Lennerfors, T. (2010) "Den reglerade protesten" i Gustafsson (Ed) *Regler – Civilisationens ryggrad*. Tyskland: Santerus Academic Press Sweden.
- Kazemian, R., Rönn, M. & Svensson, C. (2007) *Arkitekttävlingar. Erfarenheter från Finland*. Lettland: Axl Books.
- Kreiner, K. & Gorm, M. (2008) *Prekvalificering till arkitektkonkurrenser i Danmark. Del 1: Byggherens perspektiv av erfarenheter*. Center for ledelse i byggeriet: Arbetspaper.
- Kreiner, K. & Gorm, M. (2009) *Prekvalificering till arkitektkonkurrenser i Danmark. Del 2: Arkitekternes perspektiv av erfarenheter*. Center for ledelse i byggeriet: Arbetspaper.
- Lag om offentlig upphandling*. 2007:1091. (2007) Tillgänglig 2011-07-10: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20071092.HTM>
- Molander, P. (2009) *Regelverk och praxis i offentlig upphandling*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2009:2. Stockholm: Regeringskansliet, Finansdepartementet.
- Positions on the 2004 public procurement directive* (2004) EFCA. Brussels: Federation of Engineering Consultancy Associations.
- Rönn, M. (2010) *Att kvalitetsbedöma projekt i arkitektur och stadsbyggnad – från bedömningspraktik till bedömningsteori*. Stockholm: TRITA-ARK-Forskningspublikation 2010:03, Arkitekturskolan, KTH.
- Sporrang, J., Bröchner, J. & Kadefors, A. (2005) *Anbudsvärdering vid offentlig upphandling av arkitekt- och byggkonsulttjänster – förstudie*. Göteborg: Avdelningen för Service management. Centrum för management i byggsektorn (CMB). Chalmers tekniska högskola.
- Sveriges Arkitekter informerar om Arkitekttävlingar*. (2008) Stockholm: Sveriges Arkitekter.
- Tävlingar i Sverige 2007-2010*. (2010) Sveriges Arkitekter. Stockholm: Sveriges Arkitekter.
- Tävlingsregler*. (2011) Sveriges Arkitekter. Tillgänglig 2011-07-08: www.arkitekt.se/s12794
- Tävlingservice*. (2011) Sveriges Arkitekter. Tillgänglig 2011-07-08: www.arkitekt.se/tavlingar/service
- Utformningen av förfrågningsunderlag vid upphandling av arkitekttjänster*. (2011) Sveriges Arkitekter. Tillgänglig 2011-07-08: www.arkitekt.se/s65138/f11844
- Volker, L. (2010) *Deciding about Design Quality. Value judgments and decision making in the selection of architects by public clients under European tendering regulations*. Leiden: Sidestone Press.

- Volker, L. (2010), *Design a design competition: the client perspective*. Faculty of Architecture, Delft University of Technology. Paper presented at the conference Design & Complexity, Montréal, 7-9 July 2010. Available 2011-07-05: www.designresearchsociety.org/docs-procs/drs2010/pdf/125.pdf
- Volker, L. & Lauche, K. (2008) "Decision making during tendering procedure: case studies of restricted European tenders in architecture". In Dainty (Ed) *Procs 24th Annual ARCOM Conference*, 1-3 September 2008, Cardiff, UK, Association of Researchers in Construction Management.

HEMSIDOR

- Sveriges Arkitekter, *Genomförda tävlingar*. Tävlingsprogram, Juryutlåtande och Tävlingsförslag, tillgängliga 2011-07-08: www.arkitekt.se/tavlingar/dokumentation

TÄVLINGSOKUMENT

- 2009 ÅRS TÄVLING OM NATURUM LAPONIA I NORRBOTTEN
- Inbjudan*. (2008) Tävlingsinbjudan för gestaltning av naturum Laponia. Laponiaprocessen 2008-08-20. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
- Anbudsvärdering*. (2008) Utvärdering av inkomna bidrag för prekvalificering i arkitekttävling om gestaltning av naturum Laponia 2008-10-30. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
- Anbudskontroll*. (odaterad) Kontroll av skallkrav. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
- Juryutlåtande*. (2009) Naturum Laponia. Juryutlåtande, inbjuden tävling, maj 2009. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
- Tävlingsprogram*. (2008) Arkitekttävling för gestaltning av naturum i världsarvet Laponia, oktober 2008, Länsstyrelsen i Norrbottens län.

2009 ÅRS TÄVLING OM STORA TORGET I VISBY

- Inbjudan*. (2009) Prekvalificering Stora Torget i Visby. Tävlingsinformation för projekttävling 2009-03-23. Gotlands kommun.
- Prekvalificering Stora Torget*. (odaterad) Precisering av skall-krav. Gotlands kommun.
- Anbudsförteckning*. (2009) Stora Torget, Visby 2009-05-19. Gotlands kommun.
- Projekttävling Stora Torget, Visby*. (2009) Steg 2: Bedömning, Arkitektonisk förmåga, Kompetens, Erfarenheter och resurser 2009-06-03. Gotlands kommun.
- Projekttävling Stora Torget*. (2009) Utvärdering av intresseanmälningar efter annonsering 2009-06-03. Gotlands kommun.
- Tävlingsprogram*. (Odaterad) Stora Torget i Visby. Inbjuden arkitekttävling (tävlingsprogram). Gotlands kommun.
- Juryutlåtande*. (Odaterad) Inbjuden projekttävling för Stora Torget, Visby. Juryns sammanfattning över tävlingen. Gotlands kommun.

2009 ÅRS TÄVLING OM BOSTÄDER PÅ VÄSTRA KAJEN, JÖNKÖPING
Arkitekttävling. (2008) Annons i Allegro och TED 2008-06-16.
Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Nya bostäder vid Västra Kajen i Jönköping. (odaterad) Information om materiel som skall bifogas intresseanmälan. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Anbudsprotokoll. (2008) Projekt: Intresseanmälan för nya bostäder Västra Kajen, Jönkö-ping. Nr 1-30. 2008-08-12. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Kontroll av referenser för intresseanmälan ”Västra Kajen”. (2008) Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Arkitekttävling om bostäder på Västra Kajen i Jönköping. (2008) Utvärdering av intresseanmälan efter annonsering 2008-09-30. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Bostäder på Västra Kajen i centrala Jönköping. (2008) Beslut om val av arkitektföretag efter öppet kvalificeringsförfarande 2008-10-16. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Tävlingsprogram. (2008) Bostäder på Västra Kajen i centrala Jönköping. Formgivningstävling, september 2008. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.
Juryutlåtande. (Odaterad) Inbjuden projektävling för Västra Kajen, Jönköping. Bostads AB Vätterhem, Riksbyggen.

2008 ÅRS TÄVLING OM NATURUM VÄNERN – VICTORIAHUSET
Inbjudan. (2007) Inbjudan till prekvalificering inför inbjuden tävling för gestaltning av naturum Vänerskärgården, 2007-12-20. Statens Fastighetsverk m fl.
Victoriahuset. (2002) Inkomna prekvalitficeringsansökningar 2008-02-04.
Naturum Vänern. (2008) Utvärdering av prekvalificeringsansökningar 2008-02-16.
Naturum Vänern. (2008) Prekvalificering för deltagande i arkitekttävling 2008-02-19.
Naturum vid Läckö slott – prekvalificering för inbjuden tävling. (2008) Sammandrag av bedömningsgruppens motivering till urvalet 2008-02-21, K. Wærn.
Tävlingsprogram. (2008) Naturum Vänern – Victoriahuset. Program för inbjuden arkitekttävling, februari 2008. Statens Fastighetsverk m fl.
Juryutlåtande. (Odaterad) Naturum Vänern – Victoriahuset. Jury utlåtande, inbjuden arkitekttävling. Statens Fastighetsverk m fl.

2008 ÅRS TÄVLING OM VAXHOLMS KULTURHUS
Inbjudan. (2007). Inbjuden arkitekttävling för utformning av Vaxholms kulturhus 2007-12-07. Vaxholms stad.
Inbjuden arkitekttävling för utformning av Vaxholms kulturhus. (2008) Protokoll för öppning av inkomna ansökningar 2008-01-10. Vaxholms stad.
Inbjuden arkitekttävling för utformning av Vaxholms kulturhus. (2008) Protokoll för urval av inkomna ansökningar 2008-01-31. Vaxholms stad.

Tävlingsprogram. (2008) Tävlingsprogram 2008-02-21. Vaxholms Stad.
Juryutlåtande. (2008) Vaxholms kulturhus. Inbjuden arkitekttävling 21/2 – 12/5 2008. Vaxholms stad, juni 2008.

2007 ÅRS TÄVLING OM NATURUM TÅKERN
Inbjudan. (2007) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av Naturum Tåkern. Länsstyrelsen Östergötland.
Upphandlingsprotokoll/anbudsdiarium. (2007) Förteckning över ansökningar 2007-04-12. Länsstyrelsen Östergötland.
Beslut. (2007) Beslut om vilka arkitektkontor som skall erbjudas att delta i den inbjudna tävlingen om gestaltning av Naturum Tåkern 2007-05-08. Länsstyrelsen Östergötland.
Tävlingsprogram. (2007) Naturum Tåkern. Program för inbjuden arkitekttävlingar, juni 2007. Länsstyrelsen Östergötland.
Juryutlåtande. (2007) Naturum Tåkern, Ödeshögs kommun. Jury utlåtande inbjuden arkitekttävling, november 2007. Länsstyrelsen Östergötland.

2007 ÅRS TÄVLING OM NYA ENTRÉER TILL SKULESKOGENS NATIONALPARK
Inbjudan. (2006) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av entréer till Skuleskogens nationalpark, Västernorrlands län 2006-07-14. Länsstyrelsen i Västernorrlands län.
Protokoll. (2006) Protokoll fört vid öppnande av anbud till prekvalificering ”Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av entréer till Skuleskogens nationalpark” 2006-09-18. Länsstyrelsen i Västernorrlands län.
Tilldelningsbeslut. (2006) Tilldelningsbeslut för ”Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av entréer till Skuleskogens nationalpark” 2006-09-20. Länsstyrelsen i Västernorrlands län.
Tävlingsprogram. (2006) Nya entréer till Skuleskogens nationalpark. Tävlingsprogram till inbjuden arkitekttävling 2006-2007, oktober 2006. Länsstyrelsen i Västernorrlands län – Naturvårdsverket.
Juryutlåtande. (2007) Inbjuden arkitekt-/formgivningstävling. Nya entréer till Skuleskogens nationalpark 2007-04-18. Länsstyrelsen i Västernorrlands län – Naturvårdsverket.

2007 ÅRS TÄVLING OM NYBYGGNAD FÖR SMÅLANDS MUSIK OCH TEATER, JÖNKÖPING
Nybyggnad Smålands musik och teater. (odaterad) Förteckning över inkomna intresseanmälningar. Landstinget i Jönköpings län.
Nybyggnad Smålands musik och teater. (odaterad) Förteckning över utvalda i steg 1. Landstinget i Jönköpings län.
Tävlingsprogram. (2006) Program för nya lokaler för Smålands Musik och Teater i centrala Jönköping. Landstinget i Jönköpings län.
Juryutlåtande. (2007) Inbjuden arkitekt-/formgivningstävling om nybyggnad för Smålands musik och teater, Jönköping. Juryns utlåtande 2007-03-20. Landstinget i Jönköpings län.

2007 ÅRS TÄVLING OM STENDÖRRENS NATURUM
Inbjudan. (2006) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av utbyggnad av Stendörrens Naturum 2007-06-20. Nyköping kommun och Länsstyrelsen Södermanlands län.
Inkomna intresseanmälningar. (odaterad) Förteckning över intresseanmälningar. Länsstyrelsen Södermanlands län.
Beslut. (2006) Arkitektföretag som inbjuds att delta i arkitekttävling om gestaltning av utbyggnad av Stendörrens Naturum 2006-10-09. Länsstyrelsen Södermanlands län.
Tävlingsprogram. (2006) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av utbyggnad av Stendörrens Natrum, oktober. 2006 Nyköpings kommun, Södermanlands län.
Juryutlåtande. (2007) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av utbyggnad av Stendörrens Natrum Nyköping 2007-04-10. Länsstyrelsen Södermanlands län, Naturvårdsverket, Sörmlands Museum.

2007 ÅRS TÄVLING OM NATURUM KRISTIANSTADS VATTENRIKE
Inbjudan. (2006) Inbjuden arkitekttävling om gestaltning av utbyggnad av Naturrum Kristianstads Vattenrike 2007-06-27. Kristianstads kommun
Prekvalificering av konsultgrupper till nytt naturum i Biosfärområde Kristianstad Vattenrike. (2006) Tilldelningsbeslut 2006-10-02. Kristianstad kommun.
Kristianstads kommun, nytt naturum. (2006) Prekvalificering, jämförelse mellan intresseanmälningar 2006-10-02. Kristianstads kommun.
Tävlingsprogram. (2006) Naturum Kristianstads Vattenrike. Program för inbjuden arkitekttävling 2006-11-06. Kristianstads kommun.
Juryutlåtande (2008) Naturum Kristianstads Vattenrike, inbjuden arkitekttävling. Juryutlåtande, mars 2008. Kristianstads kommun.

UTGIVARE: DOKUMENT PRESS

REDAKTÖR: TOBIAS BARENTHIN LINDBLAD

FOTOGRAF: PER KRISTIANSEN

GRAFISK FORM: STEFANIA MALMSTEN

FORMAT: 17X24 CM

ANTAL SIDOR: 212

PRIS: 265 SEK

UTGIVEN: APRIL 2012

VYKORT FRÅN UTOPIA

OLA ANDERSSON

Det måste sägas direkt: Ola Andersson:s *Vykort från Utopia* är en engagerande och välskriven bok som bör sättas i händerna på alla som är intresserade av stadsutveckling: politiker, tjänstemän, konsulter, fastighetsutvecklare, studenter, aktivister med flera. Den är full av uppslag som berikar debatten. Så läs och diskutera.

Vykort från Utopia, med undertiteln *Maktens Stockholm och medborgarnas stad*, är en uppgörelse med modernismens stadsplaneringsideal, som så envist fortsätter prägla stadsutvecklingen fast ingen längre är särskilt förtjust i dem. Trots att snart sagt hela samhällsbyggnadssektorn numera säger sig vilja åtstadkomma en blandad och vital stadsmiljö tycks utvecklingen gå mot allt mer segregerade städer med allt färre verkligt mångfunktionella och levade stadsdelar. Trafiklandskapet breder ut sig och fortsätter bilda barriärer, funktionsuppdelningen cementeras med rigida planbestämmelser och ny bebyggelse tycks poppa upp utan sammanhang med sin omgivning var helst det går att bygga utan sinkande överklaganden. Det här går att göra något åt – en annan ordning är nämligen alltid möjlig. Ola Andersson efterlyser politisk vilja, men framför allt alternativ till det han kallar ”det byggnadsindustriella komplexet” – en organism, sprungen ur det rationella byggande som presterade miljonprogrammet, som nu tycks leva sitt eget liv och driva samhällsbyggandet åt helt oönskat håll. Fler aktörer behöver ges möjlighet att vara med och utveckla våra städer.

Ola Anderssons poäng är att det borde byggas mer av den urbana struktur som vi finner i innerstaden. Med Stockholm som exempel visar han hur

stadsbyggandet från medeltiden och fram till 1900-talets mitt skapat miljöer som håller över tid och än idag fungerar för ett diversifierat och föränderligt stadsliv. Frågan är varför det moderna stadsbyggandet blir så torftigt?

Ett svar är att den grundläggande förutsättningen – ett sammanhängande, gemensamt och meningsfullt offentligt rum i form av gator, torg och parker – vanligen saknas. Städer bygger på den enkla principen att marken delas in i enskilda fastigheter som kopplas samman av allmänna ytor för att människor, utan att behöva be någon om lov, ska kunna röra sig genom staden. Det är en urban grammatik som stått pall i millenier och som visat sig fungera bra för städers grundläggande behov, själva deras raison d’être: Vi lever i städer av en enda anledning och det är för att vi behöver geografisk närhet för olika typer av utbyten människor emellan: ekonomiska (vi byter varor och tjänster), sociala (vi hittar vänner, vi reproducerar oss), och kulturella (vi utbyter idéer, kunskap och upplevelser). Att var och en av oss sedan har olika behov och tar del av stadslivet på olika sätt visar både flexibiliteten och dragkraften i den urbana kulturen. Ett andra svar är att det behövs ett mer flexibelt regelverk för vad som får ske var i staden. Stadslivet är föränderligt och därför bör stadsplanerna inte göra omöjligt det man inte kan förutse för stunden. Allt detta hörs inom branschen idag och Ola Anderssons styrka är att han försöker bena ut problemen. Han pekar dessutom på en viktig paradox. Det ökade demokratiska inflytandet som var syftet med 1987 års Plan- och bygglag kom i stället att gynna storföretagen. Bara de mäktade med de långa processerna som den projektstyrda detaljplaneringen (med eller utan överklaganden) innebar. Vi känner igen det än idag, två PBL senare. Medborgarinflytande och små

aktörers möjligheter att vara med och bygga staden är fortfarande marginellt.

Ett tredje svar, som jag saknar i boken, är näringslivets och handelns strukturomvandling. Här kan vi tala om starka drivkrafter. De små verksamheterna som förr kunde fylla bottenvåningar i kvarter efter kvarter finns inte i samma utsträckning idag. De lokala butikerna konkurreras ut av vanliga hederliga marknadskrafter. Därmed inte sagt att storskaligheten är en naturlag. Det handlar om regelverk och incitament som vi människor själva i demokratisk ordning kan besluta om. Och så handlar det om efterfrågan; trender kan vända när man minst anar det. Ola Andersson förespråkar en stadsstruktur som tål dessa förändringar. Det är lätt att hålla med, men att han ser möjligheter enbart i den traditionella kvarterstaden tror jag begränsar synfältet onödigt snävt i jakten på förebilder.

Det Utopia som boken utgår ifrån är Thomas Mores 1500-talsverk om ett bättre samhälle. More avrättades så småningom för sina åsikters skull. 400 år senare i Stockholm var det lättare att få gehör för visioner och Andersson pekar på att det ”varit få förunnat att genomföra en utopi utan att själva bli dess offer. Till denna exklusiva skara kan dock den svenska arbetarrörelsens pionjärer räknas”

Framlagt på det viset blir hela det svenska modernistiska stadsbyggnadsprojektet svindlande – samtidigt så välvilligt och handlingskraftigt, och så skrämmande aningslöst. Med modernismens intåg, som ju i Sverige sammanföll med en extrem tillväxtperiod, kom både en vilja att bringa ordning och en möjlighet att göra det i stor skala. Sällan eller aldrig har så mycket byggts enligt helt oprövade planprinciper. Men alla ville väl och det rådde konsensus, i alla fall inledningsvis, därför fungerade den enorma

satsningen som gav gott om bostäder men ont om integrerade och integrerande stadsmiljöer.

Jag tycker det är viktigt att dröja kvar en stund vid historieskrivningen av den svenska modernismen. Det är alldeles för vanligt att lite slarvigt och slentrianmässigt tillskriva pionjärerna avsikter de inte hade: som en dold agenda, exempelvis att hålla befolkningen lugn i bekväma bostadsområden för att förse industrin med idog arbetskraft. När Ola Andersson skriver att ”bristen på dynamik är ett mål i sig” och att förorterna är byggda ”för att samma sak som hände igår skall hända imorgon” slirar han på sanningen. Jag hör ett eko av Ebba Gröns syn på förortslivet: ”Gå upp. Gå till jobbet. Jobba jobba. Äta lunch. Samma sak händer i morgon. Jobba. Åka trick. Hem och sätta sig och glo. Det är inget liv. Det är slaveri-i-i-iii.” Så må det vara både här och var, men det finns inte anledning att tro att det var själva syftet med planeringen.

Faran med att måla upp funktionalisterna som dumma är att vi missar vad goda intentioner kan leda till. De svenska funktionalisterna var varken okunniga eller naiva; det är först med facit i hand vi vet vad som gick fel. I den samtida debatten skrev de insiktsfullt om att det inte gick att tvinga fram gemenskap mellan människor. Samtidigt ville de med sin planering ge möjligheter för människor att träffas. Gatan försvann visserligen som offentligt rum av social betydelse utan någon som helst debatt (något jag skrev om i min licentiatuppsats 2001) men torget gavs desto större uppmärksamhet som demokratiskt stadsrum, i alla fall i den tidiga grannskapsplaneringen. Att det finns ett ömsesidigt beroende mellan torg och gator insåg de inte då, och det är fortfarande rätt skralt med kunskapen om vad ett sammanhängande offentligt rum betyder för stadslivet.

Riktigt viktigt är därför att *Vykort från Utopia* lyfter fram vår tids kontraproduktiva trafikplanering, den gren som haft svårast att bryta med modernismens dogmer och som i förlängningen understödjer både funktionsseparering och social segregation.

Ola Andersson lyfter fram att Mores Utopia inte var skapat som en förebild utan som ”en spegel More höll upp som en utmaning för sin samtid”. På samma sätt måste inte bara dagens ideal utan också kritiken mot modernismens byggande användas som en spegel för vår egen tid. Varför kommer den nu och från vilka håll? Vilka röster saknas för att bilden ska kompletteras och nyanseras? Självt håller jag med om mycket Ola Andersson skriver i boken, men så tillhör jag också den medelklass som trivs så bra inne i stan (om än jag bor i Göteborg).

Självrannsakan då. Är vi till exempel säkra på att ”utrymmet för nya idéer och nya sätt att tänka [blir] allt mer begränsat i Stockholm”? Att det saknas små och billiga bostäder och lokaler i innerstaden är ett välkänt problem men hur ser det ut i miljonprogramsförorterna med nya idéer och nya sätt att tänka? Om folket på uteserveringarna i SoFo säger någonting om vad den traditionella kvartersstaden producerar idag så är det snarare bedövande konformism än mångfald. Det kanske är den motsträviga stadsstrukturen i förorterna som bäst kan provocera fram nytänkande idag. Inte just för dess former utan för att befolkningen där är blandad.

Jag skulle vilja hålla isär två olika spår här. Å ena sidan finns kritiken mot betongförorterna, med sina rötter grannskapsplaneringens mönstersamhällen. Å andra sidan kritiken mot hela det fragmenterade stadslandskapet och dess storskaliga funktionsseparering.

När det gäller betongförorterna är problemet tudelat. För det första handlar det om vad vi kan lära av misstagen när vi planerar och bygger nya stadsdelar. För det andra om hur vi ska ta oss an de befintliga områdena, med sina fel och brister men också med sina tillgångar. Även om Ola Andersson går försiktigt fram med de efterkrigstidsområden han fördömer, slarvar han i retoriken genom att helt bortse från att det faktiskt finns ett kreativt stadsliv även i betongförorterna. Trots att stadsstrukturen inte ser ut att kunna stödja ett stadsliv så som det innanför Stockholms tullar är det inte enbart ”en stadslös storstad utan gator där utbytet av tankar, idéer, varor och tjänster inte kan bli annat än torftigt”. Torftigt utbyte av tankar och idéer? Näe, så får man faktiskt inte säga. Eller finns det belägg? I så fall hade det varit passande att bidra med dem här.

Ola Andersson menar till slut (milt överseende?) att även framtida vykort från Utopia skulle kunna visa upp miljonprogramsförorter med lugna bostadsmiljöer och mycket grönska. Han skriver tänkvärt om protester mot förtätning som ett sätt att skapa

underlag för bättre service: För invånarna ”vägde de långsiktiga och osäkra fördelarna [...] lätt mot den enda fördelen med att bo i det modernistiska stadsbyggnadsprojektet: utsikten från lägenheterna, närheten till grönytor, lekplatser, tallarna utanför fönstret, helhetsgestaltningen”

Så det är inte riktigt miljonprogrammets bostadsförorter som är i skottgluggen. Det är bristen på sammanhang i stort och vår tids oförmåga att ta tag i problemen. Men i dagens debatt är försvaret för urbant stadsbyggande enligt Ola Andersson huvudsakligen ytligt, ogenomtänkt och verkningslöst. Jag är beredd att hålla med. För lite analys av de underliggande förutsättningarna och för många fruktlösa jämförelser med mångmiljonstäder, som om det inte skulle kunna finnas urbana kvaliteter i såväl Stockholm som Växjö och Göteborg. Det urbana inte en fråga om grad utan om art.

Sådana här böcker behövs fler av och Ola Andersson, som vanligen är en välformulerad krönikör, ska ha en eloge för att han tagit sig tid att utveckla sina tankar i en längre text.

En liten randanmärkning: Den utförliga historiken över Stockholm är visserligen lärorik men för omfattande i förhållande till vad den bidrar med i sakfrågan. Den hade kunnat bantas till förmån för mer reflektioner kring hur vi ska åtgärda juridiken, trafiken, fastighetsindelningen, riskbedömningarna, de ekonomiska strukturomvandlingarna och allt annat i det modernistiska stadslandskapet som inte stödjer ett hållbart stadsliv. Men det är här vi läsare får ta stafettpippen och föra den vidare.

Per Kristiansens flygbilder från Stockholm är formidabla både som illustrationer till Ola Anderssons teser och som tidsdokument med eget värde. Klara, krispiga, detaljerade fungerar de också som diskussionsunderlag: Vad ska vi göra nu då? ■ ANNA-JOHANNA KLASANDER

ÖVER: VÄSTBERGA, HÄGERSTEN, STOCKHOLM

UNDER: HÖGDALEN, BANDHAGEN, STOCKHOLM

FOTO: PER KRISTIANSEN

UTGIVARE: DOKUMENT PRESS

REDAKTÖR: TOBIAS BARENTHIN LINDBLAD

FOTOGRAF: PER KRISTIANSEN

GRAFISK FORM: STEFANIA MALMSTEN

FORMAT: 17X24 CM

ANTAL SIDOR: 212

PRIS: 265 SEK

UTGIVEN: APRIL 2012

VYKORT FRÅN UTOPIA

OLA ANDERSSON

Det första som slår mig när jag börjar läsa boken är hur övertygande det låter. Ola Andersson har uppenbarligen inte velat skriva en debattbok baserad på personligt tyckande. För att ge tyngd åt sina resonemang tar han avstamp i antiken och tar med läsaren på en resa genom stadsbyggnadshistorien, med enstaka nedslag av skönlitterär karaktär. Det är välformulerat, kunnigt och vittnar om ett imponerande researcharbete. Är det en debattbok eller en bok om Stockholms stadsbyggnadshistoria? Likt Per Wirténs Där jag kommer från är det väl både och. Men där Wirtén är djupt personlig håller Andersson en mer objektiv ton. Jag får känslan att han velat skriva ett standardverk, och det är lätt att föreställa sig boken som kurslitteratur på olika utbildningar och studiecirkelar.

Men även om boken innehåller många intressanta analyser och tar upp viktiga frågor om t ex byggindustrin, maktförhållanden och behovet av tvärförbindelser gör den mig faktiskt också illa till mods. För Ola Andersson är en av rösterna i en månghövdad kör vars ärende är att befästa bilden av efterkrigstidens stadsplanering som ett misslyckande och en avslutad parentes. Med tonen hos en som för första gången avslöjar dolda sammanhang förmedlar han de vanliga schablonbilderna av Stockholms förorter. Det är tydligt att han drivs av ett uppriktigt engagemang, men den argumentationsteknik han använder, sitt uppenbara kunnande till trots, får mig stundom att tvivla på ärligheten i hans uppsåt.

Det är framförallt två saker som stör mig i hans försök att vinna över läsaren på sin sida: det ena är att han genom hänvisningar till historiska exempel

vill få oss att associera modernistisk stadsplanering med kontroll, överförmynderi och maktutövning. Antikens Pergamon, Ledoux’ saltverksanläggning Arc-et-Senans, utformad för bästa möjliga övervakning av arbetarna, samt förstås det ofta använda skräckexemplet Panoptikon. Genom dessa kopplingar skall läsaren övertygas om att byggandet av Stockholms förorter ingår i en ondskefull tradition vars syfte är att kväsa folket och skilja samhällsgrupperna åt.

Det andra är hur han i beskrivningen av förortsområdena ständigt använder ord som skall ge negativa associationer. Vi har hört det förut: Gång- och cykelstråken är ödsliga, stadsdelar isolerade från varandra av omgivande grönområden, vägar kallas motorleder och planeringsarbetet beskrivs med ord som exakt och minutiöst så vi riktigt ska se framför oss hur det utförts av känslokalla män klädda i laboratorierockar. Han får det till och med att låta som något slags överförmynderi att lägga stadsdelscentra vid tunnelbanestationerna eller att anpassa antalet lägenheter till kollektivtrafikens kapacitet.

I själva verket har en viktig del av efterkrigstidens stadsplanering varit att underlätta demokratiutövandet och skapa en mindre hierarkisk och centraliserad stad. Grannskapsenheter och centrum med samlingslokaler skulle underlätta lokalt engagemang, inte försvåra det. Och en bågformad byggnad kan knappast kallas Panoptikon om den grundläggande övervakningsfunktionen, väktarens torn i cirkelns centrum, saknas.

Försöken att fästa negativt laddade begrepp vid förortsmiljöerna upprepas så ofta att det känns nästan som en besvärjelse. Men hur självklara är beskrivningarna? Där Ola Andersson framhärdar i att beskriva stadsdelarna som isolerade av skogspartier

kanske någon annan skulle säga att de är förbundna av gemensamma grönytor. Och är gång- och cykelstråken ödsliga eller vackra? Själv kanske han upplever isolering och ödslighet i dessa miljöer, men den upplevelsen är trots allt subjektiv. På motsvarande sätt skulle man naturligtvis kunna beskriva kvartersstaden som stängda kvarter, avskurna från varandra av gator med biltrafik. En sådan beskrivning skulle förmodligen inte tas på allvar, medan svartmålningen av förortsmiljöerna sällan ifrågasätts.

Hos Ola Andersson och många av hans meningsfränder finns en fixering vid det bildmässiga i stadsstrukturen. Ett rutnät bestående av lika stora fyrkanter ser jämlikt och sammanhängande ut. Ett system av avgränsade stadsdelar ser segregerat ut på kartan. Det blir frestande att tro att de sociala skillnaderna mellan Rinkeby och Bromsten beror på grönområdet som ligger mellan stadsdelarna, men som alla vet det finns otaliga exempel på hur några meter kan skilja de fina kvarteren i en stad ifrån de fattiga och farliga utan att en främling kan avläsa det på kartan. Likaså kan på många platser ett grönområde fungera mer förenande än avskiljande i praktiken, eftersom det lockar boende från stadsdelarna på ömse sidor till hundpromenader, joggingturer, idrott och lek. Den sociala segregationen i Stockholm är förvisso ett allvarligt problem som riskerar att slita sönder staden mer och mer. Men orsakerna och lösningarna står att finna i fördelnings- bostads- och arbetspolitik snarare än i det mönster staden bildar på ett flygfoto. Utförsäljningen av allmännyttan har förmodligen gjort mer för att skynda på bostadssegregationen än vad någon stadsplanerare har kunnat hitta på.

Om och om igen upprepas det hur de modernistiska stadsdelarna begränsar invånarnas frihet, hur livet där är bestämt i minsta detalj av överheten, hur

omöjligt det är att förändra något i en miljö där varje byggnad fått sin funktion bestämd en gång för alla. Ibland direkt, ibland antydningvis. Vi får veta att modernismen arbetar i samma tradition som Pergamon, där kungamakten bestämt varje dels funktion en gång för alla och ”allmän plats saknas”, och lite längre fram beskrivs Rosta-området av Backström och Reinius som en typisk modernistisk skapelse där ”möjligheterna för de boende att tillföra något annat än sitt goda uppförande är lika med noll”, till skillnad från ”den gemensamma spelplan för medborgare som möjliggörs av en urban struktur”. I kapitlet om Panoptikon återkommer resonemanget om att endast en urban struktur kan skapa utrymme för det oförutsägbara och att vår tids stadsplanering styrs av drömmen om det perfekta, där inget oförutsett kan inträffa.

Medan jag läser funderar jag över om påståendena passar in på den värld jag känner till. Och jag slås genast av hur illa de rimmar med den verklighet där våra modernistiska förortsområden blivit just de platser där subkulturer som hiphop och graffiti kan tillåtas att växa och utvecklas. Det är knappast något som kommenderats fram av överheten, planerats in från början eller tjänar som exempel på gott uppförande. Och om kontroll verkligen varit målet med planeringen är den onekligen misslyckad, eftersom den öppna strukturen, de oregelbundna formerna och trafiksepareringen gör områdena mindre överblickbara och gör det närmast omöjligt att som i rutnätsstaden t ex stänga in en folkmassa genom att spärra av några gator.

Ytterligare lite längre fram, i kapitlet ”Utopia i praktiken” beskrivs stockholms förorter än en gång som ”isolerade öar av bebyggelse, åtskilda av obebyggd mark”, och ordet ”skräddarsydd” ska under-

KAMPEN OM FÖRORTEN

stryka bebyggelsens låsta funktioner. Ett kapitel har fått det talande namnet ”En vacker död stad”

Men återigen har jag svårt att känna igen mig i beskrivningarna. När jag rör mig genom förorterna ser jag inte en död stad, men en där livet ser annorlunda ut än i den centrala kvartersstaden. Jag ser lekplatser och fotbollsplaner fulla av barn och ungdomar långt in på kvällstimmarna, jag ser människor sitta och prata på parkbänkar, streta hemåt med matkassarna, familjer samlas kring parkernas allmänna grillplatser. Men detta sker inte vid bilvägarna, utan längs de ”ödsliga” gångvägarna och grönområdena som är ryggraden i Stockholms gröna förorter.

Det är ett liv som tycks osynligt för nyurbanisternas ögon när de ger sig ut på jakt efter stadslivet. För dem står det bara att finna på stadsgatan med slutna kvarter och entréerna mot gatan. Den modernistiska staden med entréerna vända mot öppna, gröna gårdar och biltrafiken förpassad till periferin blir för dem en ut-och-invänd stad vars öppna struktur trot-sar allt de lärt sig om privat och offentligt. Det är klart att det inte passar in i deras bild av ”den goda staden,”men för oss som bor där innebär det inte någon begränsning av våra liv. Tvärtom kan vi njuta av den frihet som de gröna och bilfria miljöerna ger oss i vår vardag.

Och visst kan även de ”minutiöst planerade” stadsdelarna tillåta förändringar? Mest självklara exemplet är kanske hur området kring Telefonplan förvandlats sedan Konstfack flyttat in i gamla Ericssonfabriken. På andra håll har tomma skolbyggnader använts till verkstäder, replokaler och kulturskolor eller byggts om till bostäder. Kontors- och industri-lokaler blir ateljéer och förskolor. Det krävs inget rutnät för att kunna anpassa bebyggelsen efter nya livsmönster och behov.

I slutkapitlet redogör Ola Andersson för hur vi ska kunna åstadkomma sann urbanitet när vi bygger nya stadsdelar och förtätar gamla. Jag är tack-sam över att han erkänner kvaliteten i efterkrigstidens byggande och inte, likt flera andra debattörer, vill riva eller helt omforma de befintliga kvarteren i strävan efter att rätta till de förmenta fel som begåtts av tidigare generationer stadsplanerare. Istället föreslår han att områdena kan bevaras som något slags reservat inuti stadsväven. Receptet för den kosmo-politiska storstaden beskrivs förvånansvärt detaljerat med antal meter mellan gatorna, våningstal och vilka funktioner som skall placeras var. Det skulle vara lätt att raljera över hur minutiöst schemat för Den Goda Staden läggs ut, men det vore varken fruktbart eller riktigt rättvist. Svaret skulle naturligt-vis bli att det är konceptet, inte de enskilda byggnaderna, som är noggrannt utformat.

Men vad är egentligen urbanitet? För Ola Andersson kan den bara se ut på ett sätt: som i de centrala delarna av klassiska kvartersstäder. Men när jag sitter i Bredängs centrum och ser myllret av människor av olika nationalitet och samhällsklass medan tågen dundrar fram på tunnelbanebron ovanför mitt huvud, då upplever jag att jag befinner mig på en av de mest urbana platserna som Stockholm kan erbjuda. Det är en miljö som inte är tänkbar någon annanstans än i en storstad. ■ MARTIN WIESE

Den som fortfarande har mest att säga om allas vårt trauma miljonprogrammet och rekordåren är Per-Markku Ristilampi. Hans *Rosengård och den svarta poesin: en studie av modern annorlundahet* (Symposi-on, 1994) urskiljer Förorten som den eviga skådeplat-sen för den modernitets- och definitionskamp som alltid råder i samhället. Den moderna staden som den byggdes i efterkrigstidens Sverige var i sin själva uppenbarelse och i sin gestaltade ideologi det mest samtida och moderna som kunde ses. Varje decen-nium och epok efter det har projicerat sina teser och applicerat sina lösningar på Förorten. I förortsdebat-ten kan man utläsa hels samhällets utveckling och hur idealen skiftar. I det avseendet är miljonprogrammet och rekordårens bostadsbyggande det mest betydan-de och centrala arkitektoniska verk vi har. Arkitektur är alltid politik. Samhällets kultur och strömningar uttrycks sällan så tydligt som genom byggandet.

Redan skärholmsdebatten 1968 etablerade de allra flesta även nu gällande vulgärbilderna om hur hemskt det är ”därute”.Ni vet vad jag menar. Men under 1990-talet började det vända en smula för Förorten efter många hårda år. Professionella och kunniga männis-kor började forma utsagor med större komplexitet och ett (egentligen fullständigt självklart) antikva-riskt och kulturvårdande betraktelsesätt började få fäste. Parat med ett socialt och samhälleligt perspektiv kunde konstruktiva och uppbyggeliga modeller verka istället för de destruktiva och fördömande.

De senaste decennierna har vi tyvärr inte tyckt oss ha råd med denna nyansering och ambitiösa proble-matisering utan ett nytt stort bakslag för förortsde-batten har tydligt kunnat ses. Hatet, vulgariseringen och populismen har åter tagit över förortsdebatten.

Det började i någon mån med en bok som kom ut 2000 med hjälp av det annars så förtjänstfulla Bygg-

förlaget. I den blommade förortsföraktet fullt i både text och bild på ett närmast empatistört och tourette-liknande sätt. Skamlösheten och hämningslösheten är det man kan uppskatta med denna bok. Jag hedrar inte boken eller författaren genom att nämna namnet här. Det goda som kom ut ur detta numera glömda spektakel var att vi som vill stå för någonting klokt och intelligent tvingades formulera oss. Det är alltid det goda med populismen och det vulgära.

Den som lyckades allra bäst var Lars Raattamaa. I en serie essäer kallade ”Sprawl 1” i *Politiskt våld* (OEI Editör, 2003) kanaliserar han sitt ursinne till en glimrande komplex och motsägelsefull beskrivning av förortslandskapet fysiskt och mentalt. Raattamaa sätter underbara ord på den erfarenhet som vi är så många som delar. Vi ”som vet hur man använder en säckgata eller ett impediment”. Måste läsas av alla.

Samma år kom en av mina favoritböcker alla kategorier. *Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden* (Stockholmia, 2003) är den säljande titeln. Stadsmuseet:s flitiga tjänstemän har knåpat ihop en diger historieber beskrivning över den del av huvudstaden som de allra flesta faktiskt bor i men som inte alls blir föremål för stockholmianan i den utsträckningen. Denna sakliga och torra byrå-kratredovisning fick mig att gråta. Här finns ingen-ting av den avståndstagande och föraktande dema-gogi som annars alltid smyger sig in i de allra mest förment objektiva text- och bildredovisningar. Här har allt ett självklart värde för vad det är och vad det kommer ifrån. Allt ses efter sina förutsättningar och med utgångspunkt från sin egenart. Tänk att man kan bli så glad över så självklara saker. De som ger oss den konstruktiva och nyskapande bilden av Förorten är de strävsamma antikvarierna och kul-turmiljövårdarna. Tack!

Men dessa guldkorn är inte dominerande. På nyhetsplats och i den accelererande internetvärlden kommer förortshatets och illviljans kolportörer tillbaka fram ur det offentliga samtalets mörka skrymslen på allvar. Det allra tydligaste exemplet är Yimby, alltför ofta i-brist-på-annat-citerad stadsbyggnadstankesmedja och diskussionsforum på webben. Där har man den motbjudande smaken att till hat och illvilja lägga arrogans och framhärdad enfald. I grunden avskryvärt, men en nyttig lektion som spegel av samhället och dess debatt och strömningar för närvarande.

Därför kändes Per Wirtén:s *Där jag kommer från: kriget mot förorten* (Bonniers, 2010) som det bästa som hänt på mycket länge. En ledande samhällsdebattör tar ämnet på absolut största allvar och väver in sin personliga erfarenhet och livsresa som röd tråd. Och den har redan blivit en klassiker, inte minst som historieberövning av en oerhört betydelsefull epok i svensk modern historia. Eftersom Wirtén:s arbete var så gediget blev också diskussionen bred och djup. Han har rest land och rike runt och pratat förort och modern stad i ett ovärderligt folkbildningsprojekt.

Och som sig bör håller inte alla med en kvalificerad och utpräglad utsaga. En av Wirtén främsta kritiker var Ola Andersson, som gav en från men ganska orättvis och vinklad recension i Sydsvenska dagbladet. Hans främsta kritik var att Wirtén ”vägrar se hur fel det blev.” Nu vet vi varför, när Andersson själv släppt sin bok *Vykort från Utopia*.

Andersson:s främsta måltavla är Förorten, som sagt en framstående ideologisk projektyta genom alla tider. Han erkänner bara en sorts stad och det är inte den moderna, allt annat behöver korrigeras. ”Den kosmopolitiska storstaden” är Andersson:s ideal och den kan han inte se bland säckgatorna och impedimenten, kan vi väl avslöja. ”Gatan” är det fun-

dament som Andersson bygger sitt utopia på, det är där medborgarna ”fritt” kan uttrycka sin demokrati (och inte minst praktisera sin idag minst lika centrala samhällsfunktion: som konsument). Och gator får inte alls se ut som i Förorten för att fungera på önskat vis. Den upplösta fysiska form och frihet från handel som råder i förortslandskapet, sprawlen, den är för Andersson oklar, hotande och närmast odemokratisk. Sedär, ett resonemang som ligger mycket nära det som folkhemsmodernisterna brann för. En projektyta är i många fall också en spegel.

Men Ola Andersson är en ingen asocial och arrogant stadsbyggnadsdemagog (trots att han röner stor uppskattning i Yimby-kretsar, man kan inte alltid välja sina vänner), han skriver som alltid väl och lättläst om svåra saker på ett (oftast) nyanserat sätt. Trots vissa uppenbara brister i synen på postmoderna och mångkulturella tillståndets fysiska manifestation (gator och rutnätskvarter är väl kanske inte det mest ideala, kan vi väl avslöja) är *Vykort från Utopia* ett viktigt och läsvärt förortsverk. Andersson tar tydligt ställning och argumenterar spirituellt även om han sällan blir riktigt personlig eller passionerad.

Just läsbarheten och det lättillgängliga är också bokens stora nackdel, vilket riskerar att kidnappa både boken och Andersson. Väldigt många har uppskattat *Vykort från Utopia* sedan den kom ut för några månader sedan, egentligen ganska få har förstått vad den säger och vad den innebär ideologiskt och estetiskt. De ytliga hyllningarna och de slagträmsiga vulgärtolkningarna dominerar. Popularitet och populism är närliggande begrepp.

Ola Andersson:s *Vykort från Utopia* är värd ett bättre öde, exempelvis kvalificerad kritik och en kreativ och upplyst diskussion. Vi hoppas att den kommer nu efter smekmånaderna. ■ PÄR ELIAESON

ANONYM OCH FÖRMENT AVSKRÄCKANDE PLATS I FÖRORTEN
FOTO: PER KRISTIANSEN

UTGIVARE: ARKITEKTUR FÖRLAG
REDAKTÖR: DAN HALLEMAR
FORMAT: 22X29,7 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 77,5
ANTAL SIDOR ANNONSER: 32,5
PRIS: 97 SEK
UTGIVEN: APRIL 2012

ARKITEKTUR

3-2012

Sällan har tidskriften *Arkitektur* förändrats så snabbt och så radikalt som det senaste året. Epoken Olof Hultin var till slut till ända och och tidskriften kunde bli rörligare och uppdateras. Förlagsstyrelsens val föll som bekant på Dan Hallemar som nu snart verkat i egen rätt på redaktörsposten i snart ett år av de avtalade tre. Snart dags för den stora utvärderingen.

Hallemar är en typisk kulturradikal, med allt vad det innebär av både förtjänster och later. Det som är bra är att det politiska och samhällseliga inte göms undan utan tas med i den arkitektoniska ekvationen. Egentligen en självklarhet, men det har absolut inte alltid varit så i Sverige. Det som är irriterande med Hallemar:s hållning är den ack så vanliga oförmågan till hanterande av auktoritet, både hans egen som redaktör och det ansvar som en ledande kritiker har. Den yttrar sig främst och tydligast genom oförmågan till att ta kritikeruppdraget på allvar. Hallemar skriver och beställer hellre essäistiska pseudojournalistiska allmänreportage än lägger manken till för att utveckla en högtstående analys och kritik av svensk arkitektur.

Detta får till följd att kritiken behandlas slappt och utan övergripande strategi. En effekt av detta har blivit att andreredaktören Tomas Lauri seglat upp som tongivande analytiker. Lauri är en habil och erfaren allmänreporter inom arkitektur, men saknar en hel del av det som gör en kritiker av läsvärde och tankestimulans.

I detta nummer faller Lauri utlåtande över ”kalabaliken i Stockholm” i krönikeform och inleder ett fritidshustema (igen!) med en kortfattad kritik över

omslagsprojektet i Åre av Waldermarson Berglund. Stockholmskrönikan slår in ett gäng öppna dörrar genom att ondgöra sig över taffliga påbyggnader, ”spel i maktens korridorer” och kompromisser som automatiskt dåliga. Där blev vi varken underhållna eller fick några nya tankar. Fritidshuskritiken över en knapp halvsida skjuter in sig på folk som har den dåliga smaken att bygga ”pastischer” till fritidshus och ”taffliga gökursbyggnader”. Att det aktuella projektet också är en pastisch, på en modernistisk tvångsmässig radikalitets- och kontrastestetik ser inte redaktör Lauri. Han tycker att de både kontextuellt och tektoniskt extremt udda och konstlade husen är ”simpла” och ”självklara” utan att kunna övertyga oss läsare om varför eller hur.

En Andres Lokko eller en Jonathan Glancey har inte svårighet att ge oss stimulerande läsupplevelser med liten textmassa till förfogande, så uppgiften är inte omöjlig, även om det underlättar om kritiken kunde få ta mer plats i spalterna. Då skulle också mindre virtuosa skribenter i *Arkitektur:s* stall tvingas utveckla sina utsagor och kanske komma till större klarhet på vägen. Om man har ett försvarligt antal tusen tecken att producera kan man inte bara slänga ur sig några lösa och föga originella åsikter och sedan nöja sig med det. Bestämda och krävande former kan ge både framstående innehåll och god kvalitet. Det skulle både arkitekturkritiken, arkitekturen och alla vi tusentals läsare av *Arkitektur* må bättre av.

Jag talar dessutom från och med den förste juni detta år i egenskap av en ny kategori. Från och med den dagen är jag även delägare av Arkitektur förlag och tidskriften *Arkitektur*, någonting som jag ser fram emot att utnyttja både skyldigheter och rättigheter i samband med. ■ PÄR ELIAESON

UTGIVARE: SVERIGES ARKITEKTER
REDAKTÖR: PER LANDER
FORMAT: 22X27,5 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 63,5
ANTAL SIDOR ANNONSER: 20,5
PRIS: 50 SEK
UTGIVEN: MAJ 2012

ARKITEKTEN

MAJ 2012

Arkitekten har haft en mycket ambitiös serie artiklar om miljonprogrammet. Inte allt har varit på topp, det är sannerligen inte alltid lätt att kryssa förbi alla blindskär i Förortslandskapet. Det finns så mycket myter och vanföreställningar kring rekord-

årens bostadsbyggande att det skulle räcka till en hel institution på något universitet att forska på och reda ut. Men, att *Arkitekten* över huvud taget lägger så mycket tid och möda på frågan är utmärkt. Ingen annan arkitekturpublikation i Sverige skulle göra det.

I detta nummer får vi en artikel om energihushållning i Husby, naturligtvis mycket intressant i en tid när vi står inför extrema mängder av renoverings- och ombyggnadsbehov i vårt moderna bostadsbestånd. Men om innehållet i artikeln är angeläget och intresseväckande skym det av en fullständigt förskräcklig attityd både hos skribent och medverkande. Maken till ovanifrån- och utifrånperspektiv ses sällan ens i förortsdiskussionen. Husby betraktas som en stor värkande varböld som måste korrigeras och metamorferas enligt naturlag. Skräckbilder av energislukande bostadshusmonster i olika grader av totalt fysiskt sönderfall tecknas snabbt och utan vidare motivering upp. Och husbyborna betraktas som mindre vetande folkbildningsobjekt som behöver stimuleras och upplysas medelst ”cykelkurser” och ”medborgardialoger”. Skulle en verklighetsbeskrivning från Vasastaden:s hopplöst omoderna och resurskrävande hyreskaserner låta på det sättet? Skulle man tala om att ”få de boende med på tåget” och ”bli hållbarhetsambassadörer” inför Södermalm:s 1960-talsbestånds modernisering? ■ PÄR ELIAESON

UTGIVARE: FÖRENINGEN 4 ARK
REDAKTÖR: KOLLEKTIVT
FORMAT: 23X28 CM
ANTAL SIDOR REDAKTIONELLT: 75
ANTAL SIDOR ANNONSER: 1
PRIS: 70 SEK
UTGIVEN: FEBRUARI 2012

4 ARK

#8

Det här med temanummer har inte det ambulerande och månghövdade redaktörsskapet på *4 Ark* tänkt att ändra på i första taget, verkar det som. Deta nummer heter ”Känsla”, vilket naturligtvis låter illavarslande för en krass dekonstruktivist och

sentiment- och sentimentalitetsskeptiker som under-teknad. Jag gillar inte när det blir fjompigt, helt enkelt. Då osäkrar jag min Rotring.

4 Ark-redaktionen brukar göra det svårt för sig som arkitekurskribenter och mestades behandla allt annat än arkitektur, men denna gång nämns både arkitektur och byggande redan i ledaren, det lovar gott. Det fortsätter väl i Agnes Mohlin:s text om toaletten som samhällets rumsliga reservat för saker som inte passar in estetiskt, fysiskt eller känslomässigt. Välskrivet och med uppenbar intelligens. Sedär, man kan vara både rolig, allvarlig och pretentiös samtidigt när man skriver om arkitektur och faktiskt också skriva om arkitektur när man gör det.

En rubrik som ”Ond arkitektur” lockar förstås. Lars Hallén fastnar dock i extremt väl uppkörda hjulspår kring den starka statsmaktens och kyrkans stor-skaliga byggnader som förtryckande av ”kreativitet”, ”frihet” och som ”förminskande”. Suck. Vidare.

Ett litet guldorn till blir det: Staffan Wellander:s ”Fri sikt”, en underhållande filosofiering över fönstret, nog så aktuell i dessa dagar av extrem fönsterifiering, där den hermetiskt tillslutna banalt uppglasade väggen paradoxalt symboliserande ”öppenhet” har blivit det nya svarta. Wellander landar lämpligt nog sin text och fundering vid Landsarkivet, något som även KRITIK funnit gott att göra. ■ PÄR ELIAESON

Medarbetare

Pär Eliaeson
ingenjör, arkitekt, skribent och fotograf, Stockholm

Joakim Kröger
fotograf, Älmhult

Erik Torvén
arkitekt och skribent, Stockholm
arkitekt på White arkitekter AB

Magnus Rönn
arkitekt, forskare och skribent, Stockholm
docent vid Arkitekturskolan KTH

Fredrik Rosenhall
arkitekt, sociolog och skribent, Göteborg
delägare i Inobi AB

Anna-Johanna Klasander
arkitekt, teknologie doktor och skribent, Göteborg
arkitekt på White arkitekter AB
adjungerad lektor på Mistra Urban Futures

Martin Wiese
arkitekt och skribent, Stockholm
arkitekt på Eark AB

Giulia Milza
arkitekt och skribent, Rom
redaktör på Abitare

Joker & Maverick
anonyma arkitekter och serietecknare, USA

Det är du, läsaren, som bestämmer KRITIK:s framtid.
Om du vill betala ett skäligt pris för att få en oberoende
och alternativ tidskrift om arkitektur och stadsbyggnad i
Sverige kan du bli prenumerant. Du får tidskriften i brevlå-
dan innan den finns till försäljning i butik, helt utan extra
kostnad. Prenumerationen kan löpa tillsvidare eller årsvis.

Prenumeration: 4 nr/år, 500 SEK
Prenumeration: 1 nr/tillsvidare, 125 SEK
Lösnummer: 125 SEK + porto
Beställes på www.syntesforlag.se

Lösnummer säljs även här:
Press stop-butikerna
Pressbyråns specialistbutiker
Stockholm: Arkitekturmuseets bokhandel, Skeppsholmen
Konst-ig, Åsögatan 124
Göteborg: Konstmuseets bokhandel, Götaplatsen
Malmö: Form/design center, Lilla torg 9
Olsson & Gerthel, Engelbrektsgatan 9

Arkitekturtidskriften KRITIK #16/17

juni 2012

Syntes förlag

ISSN 1654-7969

125 SEK